BŪDAS

Saulės kelias Siesikų pilyje
Apie lobį saugančius slibinus
Vilniaus fotografai Jurašaičiai
Apie 1958 m. ekspediciją Nemunu

2025 | 3

Siesikų pilies sieninė tapyba. Fragmentas. 2025 m. Arturo Valiaugos nuotrauka

APIE FENIKSĄ, ŽEMIŠKĄ LAIKINUMĄ IR SAULĖS KELIĄ SIESIKŲ PILYJE

Rasa KALINAUSKAITĖ

Napoleonas Orda (autorius), Aloyzas Miserovičius (litografas). Siesikų pilis. Spausdintojas Maksimiljanas Fajansas (Maksymilian Fajans). Tonuota litografija. 1873–1883 m. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje

Ant Siesikų ežero kranto (Ukmergės r.) stūksantys Siesikų dvaro sodybos rūmai, dažnai vadinami pilimi, kadaise priklausė nuo XVI a. žinomai lietuviškos kilmės LDK bajorų Daumantų-Siesickių giminei. Tai – vienas iš retų Lietuvoje išlikusių Renesanso epochos pasaulietinių pastatų, kurių per stebuklą nesunaikino LDK elito palikimą nuo žemės paviršiaus šlavusios istorijos audros. Nacionalinės reikšmės kultūros paminklas[1] nyko, kol prieš tris dešimtmečius įsipareigojimą jį išsaugoti prisiėmė Audrys Matulaitis, tapęs už simbolinę kainą išsinuomoto dvaro valdytoju. Rūpestingai restauruojama pilis netrukus ėmė atverti savo paslaptis. Reprezentacinėje menėje buvo aptikta XVII a. vidurio vėlyvojo renesanso sienų tapyba – unikali, nes tai vienintelės žinomos to laiko mitologinės tematikos freskos Lietuvoje[2]. Ano meto Europos pasaulėjautą ir madas atliepianti sienų tapyba, anot A. Matulaičio, liudija ir apie lietuvių bajorų troškimą susieti savo šaknis su lietuvių kilmės iš romėnų legenda. Pamažu ėmė aiškėti ir kita Lietuvos kontekste unikali pilies ypatybė: per saulėgrįžas į freskomis ištapytą menę pro langus krentanti saulė pažymi tam tikrus objektus, tarsi tiestų šio spektaklio stebėtojui kelią į tikėjimo patirtį. Panašus šviesos „įdarbinimas“ architektūrinėmis priemonėmis žinomas įvairiose pasaulio kultūrose, tarp jų ir svarbią vietą Lietuvos elito vaizduotėje užėmusioje senovės Romoje. Siesikų piliai kylant iš užmaršties it Feniksui, XVII a. nupieštam ant jos menės sienos, 2018 m. į paminklo išsaugojimą įsitraukė Ukmergės rajono savivaldybė, perėmusi vienam žmogui sunkiai pakeliamą naštą. Restauruota Siesikų dvaro sodyba kartu su Antano Smetonos, Taujėnų ir Šventupės dvarais turėtų tapti šio rajono regioninį savitumą atskleidžiančio „dvarų žiedo“ dalimi[3]. Tapęs dabar Ukmergės kraštotyros muziejaus valdomos pilies administratoriumi, Audrys MATULAITIS veda ekskursijas ir vadovauja tvarkybos darbams, o „Būdo“ skaitytojams kiek plačiau papasakojo apie įstabiąją pilies menę – šiuo metu restauruojamas freskas ir saulės atveriamus slėpinius.

1 Žr. Kultūros vertybių registre: Siesikų dvaro sodyba (unikalus objekto kodas 806), Siesikų dvaro sodybos rūmai (kodas 1025).

2 Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“. Siesikų dvaro sodybos rūmų (u. k. 1025) sienų tapybos polichromijos tyrimų ataskaita. Vilnius, 2020, p. 11. (Tyrimas paskelbtas Kultūros vertybių registre).

3 Ukmergės rajono savivaldybės 2019–2021 m. strateginis veiklos planas, p. 12, prieiga <https://ukmergeinfo.lt/wp-content/uploads/2020/11/Ukmerges-rajono-savivaldybes-2019-2021m_-strateginis-veiklos-planas.pdf> [žiūrėta 2025-05-13].

„Tai buvo laikas, kai naikinant kolūkius žmonės išrinkinėjo jų valdytus buvusių dvarų pastatus: tau plytos, man malkos. Tiesiog pjaustė stogus malkoms, o sienas ardė ir pardavinėjo plytas. Ir vienas paveldą išmanantis bičiulis mane įkalbėjo, sako, važiuojam pasižiūrėti, gal išsirinksi kurį nors dvarą, kad neišardytų“, – taip Audrys Matulaitis prisimena 1999-uosius, kai pirmą kartą pamatė Siesikų dvaro sodybą. Tada ji atrodė nykiai: „Viskas užžėlę, medžiai seniai negenėti, lapija žemai, tamsu... Didelis medžioklinis mano šuo bijojo eiti į tas džiungles. Rūmai stūksojo užkonservuoti, užmūrytais langais, bet kažkas jau buvo išlaužęs įėjimą į rūsį, vaikigaliai landžiojo po vidų, rašė ant sienų rusiškus žodžius. Didžiulis tvartas ir kelios daržinės jau buvo išardyti plytoms.“ Kai pusmetį pakeliavęs po laiko ir vandalų naikinamus Lietuvos dvarus A. Matulaitis vis dėlto išsirinko Siesikus, tas pats bičiulis bandė paprotinti: per didelis objektas, per daug problemų, rinkis kitą... Bet Siesikai taip prilipo, kad ryžosi nykimui pasmerktą dvarą 99 metams išsinuomoti iš valstybės – už vieną litą, bet su sąlyga investuoti pinigus į atkūrimą.[4] Kodėl būtent Siesikus? „Nežinau... Viena galiu pasakyti, tik gal nuskambės šventvagiškai: mano supratimu, dauguma Lietuvos dvarų yra carinės Rusijos imperijos, svetimos valstybės provincijos kultūros atspindys. Architektūra, puošyba pilna pompastikos, poniškumo, atskiesto šlėktiškumu. Tai, kas atėję iš Rusijos ir Lenkijos. O šitas dvaras ne toks“, – ne visai politkorektiškai prisipažįsta A. Matulaitis.

Anot dailės istorikės dr. Birutės Rūtos Vitkauskienės, Siesikų rūmų planas ir smarkiai išsikišę apskriti bokštai primena prancūzų ir flamandų renesansines pilis[5]. Šaudymui skirtos angos sienose ir iš trijų pusių pilį saugoję pylimai bei ežero vandens kadaise pripildyti grioviai byloja apie šeimininkų ryžtą gintis.

Kada buvo įkurta ši dvaro sodyba, tiksliai nėra žinoma. Pagal Siesikų dvaro tradiciją jos fundatoriumi ir rūmų statytoju laikomas LDK vaiskis[6] Gabrielius Daumantas-Siesickis, miręs, kaip nurodoma, 1517 m.[7] (bet šį mirties laiką patikimai liudijančių istorinių šaltinių nėra). 1987 m. išleistoje Lietuvos architektūros istorijoje rašoma, jog rūmai buvę pastatyti XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje, „beveik tuo pat metu“ [8], kaip Nyderlandų architekto, Vilniaus pilininku buvusio Petro Nònharto (Peter Nonhart, Nonhardt, Nonhaart) apie 1612 m. pasistatydinti rūmai Gaidžiūniškėse (dabartinės Baltarusijos Gardino sr.). Tačiau, anot A. Matulaičio, vėliau atlikti istoriniai, archeologiniai ir architektūriniai tyrimai parodė, kad taip Siesikų rūmai buvo pajauninti kone šimtmečiu.

P. Nonhartas juos galėjo matyti, nes, tikėtina, lankėsi Siesikuose. „Mat jis buvo vedęs Rachelę Šemetaitę, kuri jam padovanojo Šemetiškės dvarelį prie Deltuvos, vos už dešimt kilometrų nuo Siesikų. Šemetos ir Daumantai artimai bendravo, o Andriaus Šemetos skolą Kasparui Daumantui-Siesickiui sumokėjo ne kas kitas, o P. Nonhartas. Jų tiesioginį ryšį liudija Lenkijos archyvuose saugomi dokumentai. Be to, Siesikų pilies architektūriniai ir polichromijos tyrimai rodo, kad ji statyta XVI a. pradžioje ar pirmoje pusėje – šimtmečiu anksčiau už P. Nonharto rūmus. Kai tai žinodamas palygini abi pilis, matai, kad proporcijos kitos. Gaidžiūniškių – kaip netekėjusi panelė: „Ach, ach, ach, aš turiu keturis bokštelius...“, o Siesikų: „Aš čia esu, buvau ir būsiu!“ – šypsosi A. Matulaitis.

Ir painiavos, ir žavesio į dvaro istoriją įpūtė lietuvių kilmės iš romėnų legenda, šviesaus atminimo religijotyrininko ir rašytojo Gintaro Beresnevičiaus (1961–2006) žodžiais tariant, esmingai prisidėjusi prie lietuvių identiteto formavimosi XVI a. ir mažų mažiausiai keturiems šimtmečiams tapusi lietuvių savimonės konstruojančia ir palaikančia ideologine ašimi: „Jei ne Palemonas, Lietuva ir lietuviai nebūtų turėję užnugario ir tebūtų likę lenkų bei teutonų giriose atrasti „gamtos vaikai“, kuriems atėjūnai ir sąjungininkai perdavė religiją, kultūrą, įkūrė miestus ir t. t.“[9] Kaip ir kiti Lietuvos elito atstovai, XVII a. Mikalojus Daumantas-Siesickis (miręs 1713 m.) ėmėsi kurti savo giminės kilmės legendą, per Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį (apie 1536–1609) susiedamas jos šaknis su Lietuvos metraštyje minimu iš senovės Romos didikų kildintu Palemonu, kuris

4 Asta Cibienė. Šių laikų dvarininkas – pūslėtomis rankomis. *www.15min.lt*, 2012-09-24; prieiga <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/siu-laiku-dvarininkas-pusletomis-rankomis-582-258073> [žiūrėta 2025-05-12].

5 Birutė Rūta Vitkauskienė. Renesansas Lietuvos architektūroje. Žr. Visuotinę lietuvių enciklopediją (toliau – VLE).

6 Pagal VLE, vaiskis – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje po 1565–1566 administracinių reformų – vienas žemesniųjų pavieto pareigūnų. Vykdė karo ir gynybos funkcijas.

7 Kultūros vertybių registras, Siesikų dvaro sodybos (unikalus objekto kodas 806) vertingųjų savybių aprašymo p. 7.5.

8 *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Red. Jonas Minkevičius. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 239.

9 Gintaras Beresnevičius. Palemonidai. Lietuvių nacionalinis identitetas ir Palemono „romėniškųjų“ legendų įtaka jo formavimuisi nuo XVI a. *Literatūra*, 2006, t. 48 (7), p.119–120.

Siesikų dvaro sodybos rūmai. 2025 m. Arturo Valiaugos nuotrauka. Kadaise vanduo plytėjo gerokai arčiau, vos už kelių metrų nuo XVI a. pastatytos pilies sienos. Mat dabartinis Siesikų ežeras – tik dalelė didžiulio ledyninės kilmės ežero, kuris ypač nuseko po sovietinės melioracijos. Kai vanduo nustojo slėgti pilies pamatus, jie buvo pradėję irti – anot A. Matulaičio, „akmenys bandė išsilakstyti kas sau“. Pamatų sutvirtinimas – vienas iš nematomų, bet esminių darbų, atliktų užsibrėžus išsaugoti pilį

Daugiau nei keturis šimtmečius menantį dvarą valdė kelios LDK kilmingųjų giminės: jo įkūrėjai Daumantai-Siesickiai, 1736 m. kaip Marcijonos Siesickytės kraitį jį gavę Radvilos ir nuo 1746 m. iki Antrojo pasaulinio karo čia šeimininkavę Daugėlos. Tad rūmų pertvarkymai atspindėjo įvairių epochų poreikius, pasaulėjautą ir madas. Daumantų-Siesickių laikais, kai antrajame aukšte buvo įrengta XVI ir XVII a. freskomis ištapyta renesansinė menė (jos langai – nuotraukos kairėje), rūmai turėjo tris bokštus. Vienas iš jų buvo nugriautas per rekonstrukciją XIX a. pirmojoje pusėje. Daugėlos antrajame aukšte įsirengė ir pagonišką šventyklą su aukuru, Perkūno, Patrimpo ir Pikuolio statulomis bei nišoje laikytais žalčiais, buvo sukaupę meno kūrinių, senovinių ginklų ir archeologinių iškasenų kolekcijas. Keturkampio bokšto pirmajame aukšte būta ir kalėjimo baudžiauninkams. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

Ežero vandens pilni gynybiniai grioviai ir pylimai nepadėjo atremti 1704 m. Siesikų pilį nusiaubusios švedų kariuomenės. Šiandien ant fosos krantų augantys plačialapiai šaukščiai (*Petasites hybridus (L.) Gaert.*) ankstyvą pavasarį stebina rausvomis žiedų burbuolėmis, o vėliau – milžiniškais lapais, kuriais karštą vasaros dieną galima prisidengti nuo saulės. Šie augalai – seni Siesikų dvarvietės gyventojai. Galbūt jie čia buvo įveisti XVIII a. antroje pusėje, kai dvarą valdė Daugėlos, o gal mena ir Daumantų-Siesickių laikus. „Tiksliai niekas nežino. Bet tai neeilinis augalas, turintis gydomųjų savybių. Viduramžiais tikėta, kad šaukštis gydo nuo maro, o Rozenkroicerių ordinas jį laikė vienu iš dvylikos šventųjų augalų, susijusių su Zodiako ženklais“, – pasakoja A. Matulaitis. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

su šeima ir palyda pabėgęs iš Italijos ir apsigyvenęs Lietuvoje prie Nemuno, Jūros ir Dubysos upių[10]. Vietoje senojo herbo – jaučio galvos raudoname fone – jis pradėjo naudoti kunigaikščių Giedraičių giminės hipocentaurą – pusiau žmogų, pusiau žirgą, įtempusį lanką ir strėle besitaikantį į žalčiu pavirtusią savo paties uodegą. Šis vaizdinys, kurio istorija žmonijos vaizduotėje siekia gal net Babilono laikus, buvo savaip įprasmintas Antikoje ir vėliau krikščioniškoje simbolikoje, o LDK elito giminėms tapo jų garbingos kilmės iš senovės Romos išraiška[11]. Iš Palemono vaikaičių kildinti Alšėnų kunigaikščiai nuo XIII a. herbe naudojo kentaurą, o šalyje stiprėjant krikščionybei, XV a. jį pakeitė hipocentauru, išreiškusiu ir žmogaus kovą su prigimties gaivalais, ir krikščionybės kovą su pagonybe, kurią simbolizavo viduramžiais demonizuotas žaltys. Alšėniškiams išmirus, XVI a. pabaigoje iš jų šį simbolį perėmė Giedraičiai, o vėliau iš jų – Mikalojus Daumantas-Siesickis. „Vis dėlto kiti giminės atstovai laikėsi senojo herbo, jis puikuojasi ir ant Kazimiero Siesickio 1702 m. Siesikų bažnyčiai funduoto varpo liemens“, – pastebi A. Matulaitis.

Apie troškimą surasti savo šaknis Europos kultūroje liudija ir XVII a. viduryje Siesikų pilies menės sienas papuošusi vėlyvojo renesanso tapyba.

LEGENDINĖS PROTĖVYNĖS KRAŠTOVAIZDŽIAI

„Be abejonių, tapė ne Mikelandželas ir net ne jo mokinys. Pajėgumai akivaizdžiai kuklesni. Bet efektą lemia tapytojo (jeigu tuos paspalvintus piešinius ant sauso tinko galima vadinti tikrąja tapyba) jėga ir drąsa. Jis nejautė jokių kompleksų. Piešė ranką taip, kaip mokėjo. Brėžė kojos liniją laisvai, lyg vaikas brauktų pagaliu per smėlį. Taip, tai

10 Žr. VLE.

11 Čia ir toliau pastraipoje pagal: Agnė Railaitė. LDK istorija: Hipocentauras – demoniška prigimtis ir šlovės ženklas. *www.15min.lt*, 2013-03-06, prieiga <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-hipocentauras-demoniska-prigimtis-ir-sloves-zenklas-582-313625?utm_medium=copied> [žiūrėta 2025-05-15].

prigimtinis ekspresionizmas. Taip, tai renesansinė laisvė“, – neabejodamas atpažino menotyrininkas dr. Vidas Poškus, 2012 m. pamatęs Siesikų pilies menę puošusių XVII a. freskų likučius[12]. Jie buvo aptikti išardžius pertvaras, kurios XIX a. viduryje atliekant rekonstrukciją suskaidė antrajame aukšte esančią beveik pusantro šimto kvadratinių metrų ploto reprezentacinę erdvę. Anot V. Poškaus, net ir užgriozdinta statybiniu šlamštu, užkalinėtais langais, su betoninėmis perdangomis viršuje ši menė atrodė monumentali ir kėlė instinktyvią pagarbą, lyg aristokrato stotas, kurio neįstengia paslėpti elgetos skarmalai[13].

Šiandien renesansinė erdvė pasitinka iš tų skarmalų išlaisvinta, atvėrusi į šviesą visus devynis savo langus, ir A. Matulaitis išdidžiai rodo ant autentiško renesansinio mūro išlikusias freskas: vienos jau atidengtos ir konservuotos, kitos po dažų sluoksniu dar laukia vasarą sugrįšiančių restauratorių. Bet dar gana neseniai net profesionalai ne visi sugebėjo įžvelgti, kokia vertybė nyko tiesiog akyse, nuo sienų trupant daugiau nei keturių šimtų metų senumo tinkui. „Niekas to nežinojo. O jeigu kas nors ir įtarė, tai garsiai neskelbė. Daugiau buvo žmonių, pavadinkim juos specialistais (tik gal reikėtų rašyti kabutėse), kurie į Siesikus žiūrėjo, švelniai tariant, iš aukšto. Tai, kas gera, svarbu, vertinga, gali būti Vilniuje, blogiausiu atveju – Kaune. Kaime to būti negali. Buvo susiklostęs toks paniekinantis požiūris. Tapyba dar nebuvo atidengta, bet dalis jos matėsi, ir man tiesiai šviesiai sakė: čia sovietiniais laikais berniokai papeckiojo... Nieko apie sienų tapybą neišmaniau, bet kilo nors priešintis. Apie tai, ką dr. Vidas Poškus vėliau pavadino tikru, laisvu renesansu, vienas profesorius man aiškino: čia yra trafaretinė tapyba... Vos nesusimušėm. Ir dabar akyse stovi, kaip baksnojam vienas šalia kito pirštu į sieną, ir jis rėkia: pažiūrėkit, trafaretinė tapyba!“ – prisimena A. Matulaitis.

Nebuvo lengva suprasti, ką slepia XIX a. viduryje rekonstruotos, sovietmečiu atiduotos tarybiniam ūkiui, o vėliau ilgus metus be stogo stovėjusios pilies sienos, daug kartų perdažytos ir ardytos, griuvėsių romantikos priviliotų paauglių išbraižytos ir išrašinėtos rusiškais žodžiais. Freskų vertę patikimai patvirtino 2020 m. atlikti polichromijos tyrimai, kurių išvadas sienų tapybos restauratorė ekspertė Indrė Valkiūnienė apibendrino taip: „Išlikę fragmentai yra unikalūs vėlyvojo renesanso stiliaus sienų tapybos pavyzdžiai Lietuvos paveldo kontekste. XVII a. tapybos turime išlikusios labai mažai, o mitologinės tematikos kompozicijų iš šio laikotarpio iš viso nėra daugiau išlikusių. Taip pat labai svarbu, kad tyrimų metu nustatytas ir tapybos išdėstymas ant sienų reprezentacinėje salėje, t. y. galime numanyti kaip buvo dekoruota visa patalpa vėlyvojo renesanso laikotarpiu <...>. Šis išlikęs unikalus pavyzdys leidžia įsitikinti, kad LDK XVI–XVII a. vyravo tokios pat mados kaip ir kitose Europos valstybėse, nebuvome uždara visuomenė, o knygos ir kiti vertingi ar prabangūs tuo metu daiktai pasiekdavo Lietuvos dvarus.“[14]

Anot I. Valkiūnienės, Lietuvoje pasaulietiniuose pastatuose žinomi vos keli XVII a. sieninės tapybos pavyzdžiai, tačiau tokios, kaip Siesikų pilyje, daugiau nėra niekur: Vilniuje Rūdninkų gatvėje buvusio amatininkų cecho reprezentacinę salę puošė religinės tematikos, Sapiegų rūmus – jau kito stiliaus, barokinė Mikelandželo Palònio (Palloni Michelangelo) tapyba, Vokiečių gatvėje esančiame privačiame bute yra nutapyta vaza ir augmenija, o štai Siesikų pilies menėje – mitologinės tematikos ir dvylika mėnesių vaizduojančios figūrinės kompozicijos, būdingos Renesansui[15].

Jomis menė buvo papuošta rekonstruojant pilį, o datuoti freskas padėjo ir XVII a. pr. pastatytas stačiakampis šiaurės rytų bokštas, dekoruotas iškart po statybų[16]. Kitur išliko ir senesnė, pirmuosius pilies šeimininkus menanti XVI a. sienų tapyba, bet jos piešinys nėra aiškus – išsamesnių tyrimų zondu tyrėjai nedarė siekdami nepažeisti ypač vertingų vėlesnių freskų.

Ką žinome apie žmones, kurie savo lyg ir nuošaliame dvare kūrė aplinką, atspindinčią to meto Europos pasaulėjautą ir madas? Anot A. Matulaičio, mitologinius siužetus ir dvylika mėnesių vaizduojančios freskos galėjo būti nutapytos Siesikų pilį valdant Kazimierui Siesickiui – Vilkmergės pastalininkiui, rotmistrui ir pulkininkui, kuris 1656–1658 m. vadovavo LDK daliniams

12 Vidas Poškus. Paslaptinga Siesikų dvaro tapyba. *Šiaurės Atėnai*, 2012-11-02; prieiga <http://www.satenai.lt/2012/11/02/paslaptinga-siesiku-dvaro-tapyba/> [žiūrėta 2025-05-11].

13 Ten pat.

14 Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“, *op. cit*., p. 11.

15 Ingrida Daraškevičiūtė, Algis Kuzmickas, LRT televizija. Siesikų pilies renesansinės tapybos paslaptys. *Atspindžiai. Paveldo kolekcija*. 2020-11-22; prieiga <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000130337/siesiku-pilies-renesansines-tapybos-paslaptys-reprezentacine-mene-puosiancios-metu-laiku-ir-mitologines-scenos> [žiūrėta 2025-05-11].

16 Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“, *op. cit*., p. 10.

Siesikų pilies menės vaizdas su XVII a. sienine tapyba. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

mūšiuose prieš Maskvos kariuomenę[17]. „Jis buvo išsilavinęs, mokėjo lotynų kalbą, o Albertas Kojalavičius-Vijūkas apie jį rašo taip: riteris ir laisvuosiuose menuose pasižymėjęs. Riteris – tai kariškis, laikėsi vadinamojo riterių kodekso, riteriškų dorybių. Bet vienu metu jis buvo mokesčių rinkėjas Vilkmergės paviete – mokesčius surinko, o į iždą nepridavė. Kilo skandalas, bajorai jį norėjo nuteisti, bet įsikišo karalius ir neleido, atidėjo skolos sumokėjimą keleriems metams. Skolą per tą laiką jis sumokėjo, tik man įdomu, kam išleido tuos pinigus? Arba karinėms reikmėms – žinant, koks buvo laikas, galėjo taip atsitikti, arba remontavo pilį. Ir kaip tik tuo laikotarpiu atsirado tie piešiniai, kurie dabar mums tokie unikalūs... Tai gal tiesiog trūko pinigų sumokėti menininkams? Būtų šiek tiek anekdotinė situacija“, – šypsosi A. Matulaitis.

Bet galėjęs prie menės puošybos prisidėti ir Kazimiero sūnus Mikalojus – Minsko, vėliau Mstislavo vaivada, kurio rūpesčiu 1690 m. išleistoje Siesickių giminės panegirikoje yra ir dvaro rūmų aprašymas[18]. Anot A. Matulaičio, būtent jis labiausiai rūpinosi įrodyti giminystę su Giedraičiais ir romėnišką savo giminės kilmę, o kelią į elitą skynėsi nesibodėdamas ir negarbingų metodų, jėgos ir kyšių...

Nemažai apie Siesikų pilies šeimininkus gali papasakoti ir pačios freskos. Anot polichromijos tyrėjų, pagal itališko renesanso tradicijas buvo ištapytos visos menės sienų plokštumos: dideli paveikslai išdėstyti ant didžiųjų sienų, mažesnės dvylikos mėnesių kompozicijos – viršutinėje jų dalyje, tarplangiuose – augalinė ornamentika, angokraščiuose ir tarpuose tarp kompozicijų – laisvas gėlių ir vaisių piešinys, o sienų apačioje – juosta su grubia, archajiška akmens imitacija[19]. Tokiu principu – užpildant tapyba visas atskirais paveikslais suskirstytas plokštumas, aprėminant ornamentais, gausiai puošiant marmuro, puošnaus audinio ar draperijos piešiniu – XVI–XVII a. buvo dekoruojamos vilos ir rūmai Italijoje ir kitur Europoje.

Iš dvylikos mėnesių kompozicijų išliko trijų – „Lapkričio“, „Gruodžio“ ir „Sausio“ – fragmentai. Dar iki polichromijos tyrimų A. Matulaitis išsiaiškino, kad jos buvo nupieštos pagal italų tapytojo, raižytojo Antonijaus Tempestos (Antonio Tempesta, 1555–1630) graviūrų ciklą. Menininkas, gyvenęs ir kūręs tuo laiku, kai Siesikų pilies menę papuošė vėlyvojo renesanso freskos, jau buvo plačiai žinomas ir vertinamas (prisidėjo ir prie Apaštališkųjų rūmų dekoravimo, sukūrė ypač detalų 1593 m. išleistą Romos miesto

17 Taip jis pristatytas Kultūros vertybių registre, Siesikų dvaro sodybos (kodas 806) vertingųjų savybių aprašymo p. 7.5.

18 Ten pat.

19 Čia ir toliau pastraipoje pagal: Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“, *op. cit*., p. 102.

Antonijus Tempesta (Antonio Tempesta). Graviūra „Lapkritis“ iš ciklo „Dvylika mėnesių“. Leidėjas Nikolas van Elstas (Nicolaus van Aelst). 1575–1613 m. Saugoma Amsterdamo valstybiniame muziejuje (*Rijksmuseum*)

Pagal Antonijaus Tempestos graviūrą „Lapkritis“ nutapytos freskos fragmentas su medkirčiu. A. Valiaugos fotografija

planą[20]), o jo graviūros daug kartų kopijuotos ir perleistos. Tyrėjai spėja, kad vieną iš perleistų graviūrų ciklų galėjo turėti ir Siesikų pilies savininkas ar jo pakviestas dailininkas[21].

„Čia lapkritis, trys miškakirčiai: du kerta medžius, o trečias pasilenkęs lenkta kapokle kapoja šakas. Piešinys buvo labai blogos būklės, dabar jau yra konservuotas“, – geriausiai išlikusį „Lapkričio“ vaizdą rodo A. Matulaitis. A. Tempestos graviūroje pavaizduoti trys po galingais, šakomis ir šaknimis išsiraičiusiais medžiais dirbantys medkirčiai, tolumoje kalnų fone matyti miestelis su tiltu per upę, viršuje – užrašas „NOVEMBER“ ir Zodiako „Šaulio“ simbolis. Anot tyrėjų, Siesikų menės freskų tapytojas, puikiai perteikęs judesius ir proporcijas, kompoziciją kiek pakeitė, pridėjo savų detalių – šunelio figūrą[22].

„Gruodžio“ graviūroje prie didžiulio virš laužo verdančio katilo mėsininkai skerdžia ir darinėja dvi kiaules, toliau pro rudeniškus medžius matyti kalnų fone abipus upės plytintis miestas su virš namų kylančiomis bažnyčiomis, viršuje – prie

20 Femke Speelberg. Antonio Tempesta's View of Rome: Portraying the Baroque Splendor of the Eternal City. *www.metmuseum.org*, 2012-10-12, prieiga <https://www.metmuseum.org/perspectives/view-of-rome> [žiūrėta 2025-05-14].

21 Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“, *op. cit.*, p. 13.

22 Ten pat, 24.

Antonijus Tempesta (Antonio Tempesta). Graviūra „Gruodis“ iš ciklo „Dvylika mėnesių“. Leidėjas Nikolas van Elstas (Nicolaus van Aelst). 1575–1613 m.

Antonijus Tempesta (Antonio Tempesta). Graviūra „Sausis“ iš ciklo „Dvylika mėnesių“. Leidėjas Nikolas van Elstas (Nicolaus van Aelst). 1575–1613 m.

Antonijus Tempesta (Antonio Tempesta). Graviūra „Vasaris“ iš ciklo „Dvylika mėnesių“. Leidėjas Nikolas van Elstas (Nicolaus van Aelst). 1575–1613 m. Graviūros saugomos Amsterdamo valstybiniame muziejuje (*Rijksmuseum*)

užrašo „DECEMBER“ nupieštas Zodiako „Ožiaragio“ simbolis. Siesikų menėje virš židinio ši kompozicija atpažinta iš kelių detalių, viena jų – rankas prie prapjauto kiaulės pilvo ištiesusio mėsininko figūra.

„Sausyje“ A. Tempesta pavaizdavo apvalią lauko krosnį kūrenančius ir besišildančius žmones, o už jų matyti žiemiškas, bėgančių amžių paženklintas miestovaizdis su upe ir įspūdinga architektūra – rotonda, arkiniu tiltu ir puošnia kolona, remiančia apgriuvusį mūrą su ant jo užaugusiais medžiais, kurių plikos šakos ir nuo griuvėsių viršaus ore kybančios šaknys ryškiai išsiskiria debesuotame danguje su užrašu „IANVARIVS“ ir Zodiako „Vandenio“ simboliu.

Sausio ir gruodžio freskos atidengtos dar ne visos, bet A. Matulaitis tikisi, kad ateinančio rudens pradžioje jau bus galima pamatyti daugiau.

Iš nedidelių tapybos fragmentų tyrėjai atpažino ir „Vasario“ kompoziciją, kur A. Tempesta pavaizdavo miesto gatvę su šventove, matoma perspektyvoje, puošniais pastatais, traukiančiais žvilgsnį kolonomis, piliastrais bei skulptūromis, ir miestiečius, kurių grupė pirmame plane groja muzikos instrumentais ir jodinėja plunksnomis papuoštais žirgais. Ant vaizdo centre esančio pastato sukomponuotas užrašas „FEBRARIVS“, danguje – Zodiako „Žuvų“ simbolis.

„Vasarį prasideda Venecijos karnavalas. Iš to vaizdo ant sienos liko tik šis žmogeliukas, gal dalinantis saldainius, šalia turėtų būti dama ant žirgo, bet jos nebėra. Kyla klausimas, kodėl vienas iš Siesickių – Kazimieras, o gal jo sūnus Mikalojus – norėjo, kad menėje būtų nupiešti šie itališki vaizdai, tolimi lietuviškai tikrovei? Nesutampa nei metų laikams būdingi darbai (pvz., rugsėjo graviūroje A. Tempesta pavaizdavo vynuogių skynimą), nei kraštovaizdis. Bet prisiminkim XVII a. viduryje pradėtą kurti Siesickių giminės ryšį su lietuvių kilmės iš romėnų legenda. Tada atsirado pasakojimas apie giminystę su Giedraičiais ir buvo perimtas jų herbe naudotas hipocentauras. O jei esi kilęs iš romėnų, tikrai ne nuodėmė savo namuose vaizduoti itališką kraštovaizdį. Tos freskos kalba: štai mūsų protėvių tėvynė, mes iš ten kilę...“ – sako A. Matulaitis.

Jau trečią dešimtmetį Audrys Matulaitis rūpinasi Siesikų pilies išsaugojimu ir bando įminti jos paslaptis. A. Valiaugos fotografija

„VISKAS MIRŠTA, TIK DORYBĖS GYVENA AMŽINAI“

2012-aisiais pamatęs Siesikų menės piešinius, dr. V. Poškus teisingai atspėjo, kas yra moteris surakintomis rankomis, pavaizduota žiūrovo akių lygyje esančioje svarbiausioje sienos dalyje. Užuomina tapo tai, kad frizinėje juostoje virš pagrindinių scenų grupuoti jas tarsi komentuojantys vaizdai, o virš moters pavaizduoti medžius kertantys vyrai: „<...> galbūt buvo vaizduojami žanriniai vaizdeliai, skirti buities darbams, gal metų laikų alegorijos? Taigi apačioje vaizduojama surakinta moteris galėtų būti ne kas kita, kaip mitologinė Andromeda, Kasiopėjos duktė. Andromeda buvo prikaustyta prie jūros kaip auka jūrų pabaisai, o didvyris Presėjas ją išgelbėjo ir vedė. Šiaurės pusrutulyje tokiu vardu pavadintas žvaigždynas (to paties pavadinimo ūkas jame aptiktas kaip tik XVII amžiaus pradžioje) matomas šaltuoju metų laiku (kada ir kertami medžiai).“[23]

Žvaigždžių pėdsakas pasirodė esąs teisingas, nes medkirčiai, kaip paaiškėjo – iš „Lapkričio“ kompozicijos, pažymėtos „Šaulio“ žvaigždyno simboliu, o žemiau nupiešta moteris – išties mitinė Andromeda, turinti savo žvaigždyną. Tyrėjai nustatė, kad tai dalis didelės kompozicijos „Persėjas nužudo pabaisą ir išlaisvina Andromedą“ („Perseus occisa bellua Andromedam liberat“), kurią įkvėpė XVI–XVII a. itin populiari, daug kartų įvairiomis kalbomis perleista romėnų poeto Ovidijaus knyga „Metamorfozės“, tikėtina, buvusi ir Siesikų dvaro bibliotekoje[24]. Graviūras įvairiems šios knygos leidimams kūrė daug dailininkų, tarp jų ir A. Tempesta, daug kartų Andromedos išlaisvinimą vaizdavo tapytojai, skulptoriai. Anot A. Matulaičio, dabar jau sutariama, kad Siesikų Andromedos provaizdžiu tapo vokiečių grafiko Johano Vilhelmo Bauro (Johann Wilhelm Baur, 1607–1641) graviūra. Vis dėlto nėra iki galo aišku, kaip atrodė freska, nes XIX a. viduryje iškirtus durų angą buvo sunaikinta Persėją ir pabaisą vaizdavusi jos dalis.

2024-aisiais restauratoriai atpažino ir didžiausią, sienos centre nutapytą kompoziciją. Paaiškėjo, kad ji sukurta pagal vieno žymiausių savo meto graviūrų meistrų, olandų dailininko Hendriko Golcijaus (Hendrick Goltzius, 1558–1617) 1586 m. sukurtą graviūrą „Šlovės ir istorijos alegorija“[25]. Prieš kelerius metus šią freską dar slėpė dažų sluoksnis, o dabar A. Matulaitis padeda įžiūrėti jau gana aiškiai matomas jos detales: „Viršuje pavaizduota Šlovė, stovinti ant pirštų galiukų. Ilgai taip neišstovėsi – šlovė nestabili, nepastovi, ateina ir praeina. Apačioje Istorija skaito istorijos knygą, padėtą ant akmeninio antkapio. Viena

23 Vidas Poškus, *op. cit*.

24 Čia ir kitame sakinyje pagal: Indrė Valkiūnienė, UAB „Opus optimum“, *op. cit*., p. 24, 103.

25 Žr.: Nadine M. Orenstein. Hendrick Goltzius (1558–1617). *www.metmuseum.org*, prieiga <https://www.metmuseum.org/essays/hendrick-goltzius-1558-1617>; graviūros atvaizdas paskelbtas Vašingtono nacionalinės dailės galerijos svetainėje: <https://www.nga.gov/artworks/153980-allegory-fame-and-history> [žiūrėta 2025-05-15].

Sieninės tapybos fragmentas Siesikų pilies menėje su dviem kompozicijom: viršuje – pagal Antonijaus Tempestos graviūrą „Lapkritis“, apačioje – pagal Johano Vilhelmo Bauro ofortą „Persėjas ir Andromeda“. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

koja ji klūpi ant kietos žemės, o kita įklimpusi liūne: tai, kas neužrašyta istorijoje, nugrims į užmaršties liūną. Aplink mirties, nykimo simboliai: skrendantis smėlio laikrodis su sparnais, griūvanti, medžiais apaugusi triumfo arka... Apačioje senąja graikų kalba tiesiog parašyta: nenugalima jėga. Mirtis yra ta jėga. *Memento mori*. O pakeltoje rankoje Istorija laiko indą, iš kurio veržiasi liepsna – ten dega Feniksas. Ir čia pat gimsta naujas – va, snapukas su galvyte... O čia matosi elnio kojos ir kaklas, dar turėtų būti galva, metanti ragus, kurie vėl ataugs. Prasmė panaši kaip Fenikso: atgimimas. Ant antkapio lotyniškas užrašas, kurį išverstume maždaug taip: „Viskas miršta, tik dorybės gyvena amžinai.“ Pergalės, triumfas, turtas, karjera – viskas dings tą pačią minutę, kai tik numirsite. Tik geri darbai gyvens amžinai.“

Kodėl Siesikų pilies šeimininkai garbingiausioje savo namų erdvėje panoro matyti šį priminimą apie žemišką laikinumą? „Tai yra didaktinė alegorija. Ar ji buvo skirta sau? O jei nutapyta prie Kazimiero, gal jis skyrė tai savo sūnui Mikalojui, kuris bet kuria kaina siekė įsitvirtinti elite? Gal šita alegorija – tėvo perspėjimas sūnui: na, ką tu darai, ne tai yra svarbiausia... Bet mes to nežinom, gal motyvai buvo visai kiti. Tai galėjo būti ir paties Mikalojaus į gyvenimo pabaigą suvokta prasmė. Abu jo sūnūs vienas po kito mirė, nespėję susilaukti vaikų, ir giminės atšaka nutrūko. Gal tai buvo Mikalojaus susivokimas: ką aš visą gyvenimą dariau, jei neturiu, kam tai palikti...“ – svarsto A. Matulaitis.

Bet panašu, kad žemiško laikinumo akivaizdoje, žvelgiant į amžinus žvaigždynus ir mirtį įveikiančios vilties simbolius, nutapytus ant menės sienų, Siesikų pilies gyventojams tikrąją prasmę priminė ne vien freskos.

SAULĖS MISTERIJOS

Jau trečią dešimtmetį Siesikų pilį tyrinėjantis A. Matulaitis beveik neabejoja: ji pastatyta taip, kad pro menės langus krentanti saulės šviesa per saulėgrįžas pažymėtų tam tikrus objektus – simbolines nuorodas į ypatingus metų ciklo momentus, nuo seniausių laikų savaip įprasmintus ir švenčiamus įvairių tikėjimų tradicijose. Jis prisimena pirmą kartą tai pastebėjęs 2012 m. žiemos saulėgrįžos vidurdienį: „Vidurdienis – paros laikas, kai saulė danguje užkopia aukščiausiai. Per žiemos saulėgrįžą virš horizonto pietuose ji pakyla vos 11,3°, tai žemiausias vidurdienio taškas metuose. Kai žiūri pro menės langą, saulė vos vos išnyra virš miško ir tuoj vėl leidžiasi už viršūnių. O kuo žemiau ji yra, tuo ilgesnis šviesos takas krenta ant menės grindų. Tą vienintelį vidurdienį šviesa pasiekia duris į koplyčią, kuri buvo šiaurės vakarų bokštelyje, ir tiksliai, per visą plotį jas apšviečia. Toje šviesoje dar matai kryžių – šešėlį nuo lango kryžmos. Visomis kitomis dienomis saulė vidurdienį būna aukščiau ir šviesa durų slenksčio nesiekia. Ką tai galėtų reikšti? Aišku, į pilį stačiusių žmonių galvas neįlįsi, bet svarstyti galima. Žiemos saulėgrįža yra laikas, kai artėja Kristaus gimimas, Kalėdos, ir takas su kryžium žymi duris, vedančias į koplyčią – į tikėjimą, pas Kristų. Ruoškitės, jis ateina. Eikite į koplyčią, į bažnyčią... Siesikų bažnyčia irgi yra ta pačia kryptimi. Ne visai tiksliai, bet toje pusėje.“

Regis, pilies statytojams rūpėjo pažymėti ir žiemos saulėgrįžos rytą, kai menės sienoje esančią keistą angą, kurioje buvo durys, apšviesdavo tekanti saulė – taip, tarsi šviesa žengtų vidun, į

menę. „Pro langą bokštelyje, kuris vėliau buvo nugriautas, šviesa krisdavo ant štai toje angoje buvusių durų. Dabar to pamatyti negalime, nes nebėra bokštelio ir šviesa nebeturi pro kur ateiti, bet azimutų apskaičiavimai patvirtina, kad saulė tą angą apšviesdavo. Prisiminkim, kad žiemos saulėgrįžos saulėtekis – momentas, nuo kurio dienos pradeda ilgėti. Šviesa ateina...“ – aiškina A. Matulaitis. Spėjimą, kad keistojoje angoje būta šviesos atėjimui skirtų durų, sutvirtina tai, kad tyrėjai negali paaiškinti, kam kitam ta kiaurymė būtų buvusi reikalinga...

O štai per vasaros saulėgrįžą ir dabar galima stebėti, kaip besileidžianti saulė nušviečia duris, vedančias iš menės – lyg šviesa išeitų. Tai matyti Rasų / Joninių vakarą padarytų nuotraukų serijoje: „Įsivaizduokite, kas vyksta: paskutines dešimt minučių saulė leisdamasi pro langą apšviečia duris, vedančias iš menės. Fotografavau maždaug kas minutę: saulė po truputį slenka, apšviestas ruožas vis siaurėja, kol lieka tik pėdsakas ir galų gale jis dingsta... Iki tol šviesa krenta tiksliai ant durų. Joje turėtų matytis ir kryžiaus formos šešėlis nuo lango kryžmos, bet nuotraukose jo nėra, nes durys ir langai tada dar nebuvo sutvarkyti. O kas yra vasaros saulėgrįžos saulėlydis? Momentas, nuo kurio dienos ima trumpėti – šviesa išeina...“

Anot A. Matulaičio, pradėjus perprasti saulės kalbą, aplankė viena iš brangių atradimo akimirkų. „Koks jausmas? Džiaugsmas... Nes prieš tai aš klydau, padariau neteisingą prielaidą ir porą metų niekaip negalėjau suprasti, kaip čia viskas yra. Man labai nedaug trūko, bet klaidžiojau aplink. O tada tas momentas – štai, štai čia... Tai buvo didelis džiaugsmas. Ir ne vienkartinis, kad pasidžiaugei dešimt minučių, ir viskas. Gyvenau su ta euforija kelis mėnesius. Visko gi nežinai – vis grįžti ten, galvoji, pradedi save kritikuoti, kabinėjiesi, gal suklydai... O kai vis žiūri ir nerandi prie ko prikibti – geras jausmas.“

Pamažu paaiškėjo, kad ne atsitiktinis gali būti ir per Rasas / Jonines tekančios saulės šokis menėje. „Tą rytą saulė teka šiaurės rytuose, už ežero. Kai išnyra iš už miškelio, augančio saloje, ji pro

Hendrikas Golcijus (Hendrick Goltzius). Graviūra „Šlovės ir istorijos alegorija“. 1586 m. Saugoma Vašingtono nacionalinėje dailės galerijoje

Pagal Hendriko Golcijaus graviūrą nutapyta freska Siesikų pilies menėje. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

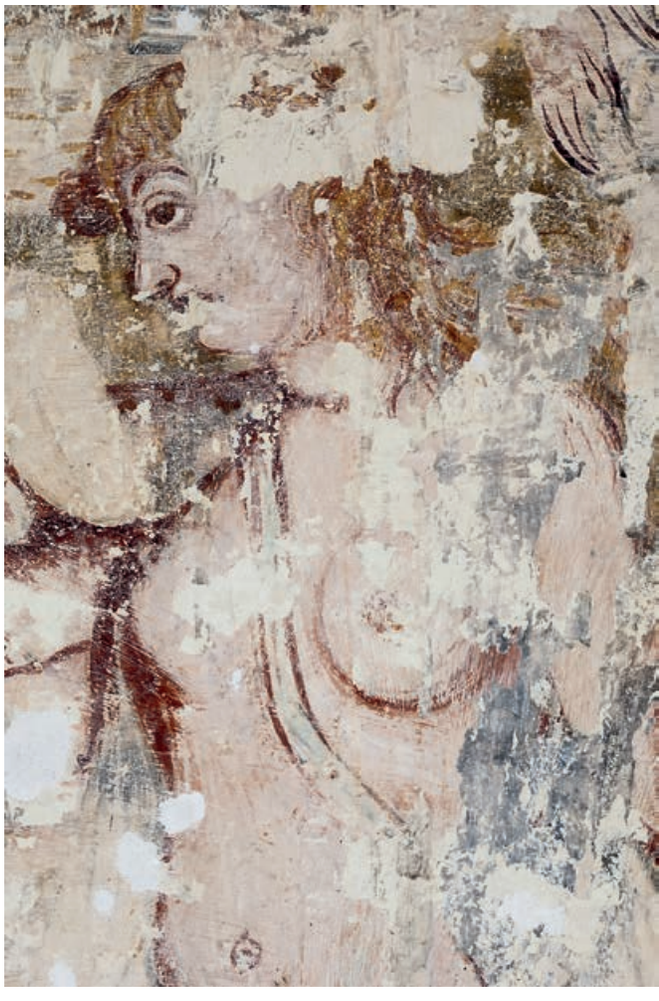

Pagal Hendriko Golcijaus graviūrą nutapytos freskos fragmentai. Kairėje viršuje – Šlovės figūra, apačioje – sparnuotas smėlio laikrodis. Dešinėje viršuje – degantis ir atgimstantis Feniksas, apačioje – Istorijos figūra. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

langą simetriškai apšviečia kitoje menės pusėje esantį patalpos kampą. Toje vietoje ant sienų nėra jokių piešinių, būtų paprastas kampas, ir tiek. Bet ties tuo pačiu kampu saulė leidžiasi iškart po žiemos saulėgrįžos ir Kalėdų, gruodžio 27-ąją, pagal bažnytinį kalendorių – šv. Jono apaštalo ir evangelisto dieną. O birželio 24-oji, kai tekėdama po vasaros saulėgrįžos ji tą kampą apšviečia – šv. Jono Krikštytojo diena. Turime du šventuosius Jonus... Jei tą apšviestą kampą, dviejų plokštumų sankirtą, suprastume kaip nuorodą į dvilypumą, situacija įgytų simbolinę prasmę“, – svarsto A. Matulaitis.

Anot jo, du šventieji Jonai neišvengiamai primena ir dviveidį Janą – romėnų „saulės kelio, laiko ir metų, durų ir vartų, pradžios ir pabaigos diev<ą>“[26], iš kurio kulto iki šių dienų Grigaliaus kalendoriuje išliko pirmojo metų mėnesio pavadinimas (lot. *Januarius*). Vienas Jano veidas yra jaunas, žvelgiantis į ateitį, antrasis – senas, atgręžtas į praeitį. Įdomu, kad nuo Renesanso laikų išlikusį Jano atvaizdą Italijoje galima pamatyti ir ant pastato kampo[27]. Kaip, cituodamas prancūzų filosofą Renė Genòną (René Guénon; 1886–1951), rašė dr. Dainius Razauskas, Janas turėjo du raktus – nuo žiemos ir vasaros solsticijų ar saulėgrįžų vartų, mat buvo durininkas, atrakinantis ir užrakinantis saulės metų ciklą, kurio pusė, prasidedanti žiemos saulėgrįža, kyla, o antroji, po vasaros saulėgrįžos – leidžiasi[28]. Lotyniškas vardas *Iānus*, siejamas su *iānua*, reiškiančiu duris, vartus ar įėjimus, bendrašaknis su veiksmažodžiu *īre* „eiti“ (tai nurodė dar Ciceronas), kurio šaknis *i* ta pačia reikšme aptinkama ir sanskrite, o tarp jos vedinių yra žodis *yāna,* reiškiantis kelią. Janas buvo dviejų kelių, prasidedančių ties žiemos ir vasaros saulėgrįžų vartais, viešpats ir iniciacijų į misterijas dievas. Jo atveriamos durys ir keliai, anot R. Genòno – tai „esmiškai dangaus ir pragaro kelias“ (žiemos saulėgrįžos vartai vadinti *Iānua Coeli*, vasaros – *Iānua Inferni*), o hindų tradicija tuos pačius kelius vadina dievų ir protėvių keliais. Krikščionybėje dvi Jano šventės tapo dviejų šventų Jonų šventėmis, kurios švęstos iškart po žiemos ir vasaros saulėgrįžų...

Siesikų pilies menėje Rasų / Joninių rytą pamatytas vaizdas A. Matulaičiui priminė vieną iš Šiaurės renesanso meistro Hanso Memlingo (1430 arba 1440–1494) triptikų, kur dviejuose altoriaus sparnuose kaip tik pavaizduoti du šventieji Jonai[29]. „Kaip būdinga sakralinei dailei, šiame paveiksle daug simbolių. Apaštalas Jonas pavaizduotas su taure nuodų, kurioje susirangiusi gyvatė – tarp mirties ir gyvybės[30]. Pro vieną langą už jo nugaros matyti pastatas, pro antrąjį – laukas, medžiai. Šv. Jonas stovi tarsi tarp dviejų erdvių, tarp miesto ir gamtos. Jei šią figūrą įsivaizduotume tame menės kampe, kurį tekanti saulė apšviečia birželio 24-ąją ir ties kuriuo ji leidžiasi gruodžio 27-ąją, pamatytume, kad vienas langas už apaštalo nugaros žvelgia į Siesikų miestelį su bažnyčia, o antrasis – į laukus ir miškus, į kaimišką peizažą. Ta pati simbolika, kaip ir H. Memlingo paveiksle... O ką giedrą birželio 24-osios rytą matytume priešingoje menės pusėje, pro langą, iš kur šviesa ateina? Dangų, mišką anapus ežero ir vandenį – peizažą, kuris primena kitą sakralinės dailės siužetą: Jonas Krikštytojas krikštija Kristų,

26 Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996, p. 458; cituojama iš: Dainius Razauskas. Asmenvardžio Jõnas etimologinė dviprasmybė kaip nevienareikšmio Rytų ir Vakarų santykio atspindys. *Rytai-Vakarai: kultūrų sąveika*. Sud. Antanas Andrijauskas, Dalia Marija Stančienė. Vilnius: Logos, 2002, p. 224.

27 Emilijos Redžo (Reggio nell'Emilia) mieste, kaip manoma, XVI a. antrojoje pusėje pastatytus rūmus (it. *Palazzo Magnani* arba *Becchi-Magnani*) puošia 1576 m. sukurta marmurinė skulptūra, kurios jaunasis veidas žvelgia į vieną gatvelę, o senasis – į kitą. Šie rūmai XIX a. buvo perstatyti į neoklasicistinio stiliaus pastatą, bet Jano skulptūra išliko. Žr.: <https://www.palazzomagnani.it/ > [žiūrėta 2025-04-30].

28 Čia ir toliau pastraipoje pagal: Dainius Razauskas, *op. cit*., p. 224–225.

29 Turimas omenyje apie 1478 m. sero Džono Dono (John Donne) užsakymu nutapytas triptikas, saugomas Londono nacionalinėje galerijoje, kurio kairiajame sparne pavaizduotas Jonas Krikštytojas, o dešiniajame – Jonas evangelistas (žr.: <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/hans-memling-the-donne-triptych> [žiūrėta 2025-05-05]). Nurodoma, kad šio triptiko kompozicija primena „Dviejų šventų Jonų triptiku“ vadinamą H. Memlingo kūrinį, saugomą jo muziejuje Briugėje. Centrinėje pastarojo triptiko dalyje pavaizduota sėdinti Mergelė Marija su kūdikiu, o abipus jos klūpo dvi šventosios – Kotryna ir Barbora – ir stovi abu šventieji Jonai. Už Jonų nugarų nutapyto vaizdo detalės (kolonų kapiteliai ir peizažas, matomas pro tarpus tarp kolonų) pasakoja jų istorijas, kurias pratęsia šoninės triptiko dalys: kairiojoje pavaizduotas Jono Krikštytojo nukirsdinimas, dešiniojoje – apokaliptinis apaštalo Jono regėjimas.

30 „Pasak vienos legendos, Efezo Dianos šventyklos kunigas padavęs šv. evangelistui Jonui taurę su užnuodytu vynu, kad išbandytų jo tikėjimą. Prieš tai du nuteistieji mirti ką tik buvo gėrę iš tos taurės ir tuojau pat mirę. Bet šv. Jonas ne tik pats nenukentėjęs, bet ir prikėlęs tuodu vyrus iš numirusių. Todėl nuo viduramžių taurė su gyvate įgijo simbolinę prasmę: taurė simbolizuoja krikščionių tikėjimą, gyvatė – šėtoną. Viduramžių dailėje vietoje gyvatės būna pavaizduotas ir drakonas.“ (*Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. Dalia Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 118–119).

įsibridusį į Jordano upę, o toliau krantas, giedras dangus ir jame spindinti auksinė šviesa, saulė. Čia saulėteky tam tikru momentu taip ir būna – geltona spalva užlieja kambarį, švyti auksu... Pačiam nesitiki, kad būna toks geltonumas“, – pasakoja A. Matulaitis.

Tad ir peizažai, atpažįstami iš krikščioniškosios ikonografijos, ir bažnytinio kalendoriaus datos lyg nurodo dviejų šventų Jonų dalyvavimą misterijoje, kurią Rasų / Joninių rytą Siesikų pilies menėje kuria saulė. Anot A. Matulaičio, simbolinė šios situacijos prasmė būtų ta pati, kaip sakralinėje tapyboje: du šventieji Jonai, esantys vienas priešais kitą. Pasitikęs Kristų, Jonas Krikštytojas pasitraukia, sakydamas, kad jam laikas išeiti, nes atėjo tas, kuris svarbiausias – „Jam skirta augti, o man – mažėti“[31] – ir šviesa pažymi Kristaus darbus liudysiantį mylimiausią jo mokinį. „Birželio 24-oji, šv. Jono Krikštytojo diena – vienintelė, kai saulė krenta į tą menės kampą, ties kuriuo ji leidžiasi gruodžio 27-ąją, šv. Jono apaštalo ir evangelisto dieną. Šviesa pažymi tą vienintelį momentą, kai šventi Jonai yra abu, vienas prieš kitą. Štai taip šioje menėje kas nors vis sutampa, sutampa... O gal čia tik mano perkaitusi vaizduotė viską sureikšmina, sunku pasakyti“, – ir stebisi, ir abejoja A. Matulaitis.

KONTEKSTŲ IR HIPOTEZIŲ PUNKTYRAI

Kita vertus, Siesikų pilies architektūra, ypatingais metų momentais trumpam tarsi atverianti saulės tiesiamą taką į tikėjimo patyrimą, nebūtų unikalus dalykas. Dangiškųjų reiškinių ir architektūros sąsajos – senas kaip žmonija reiškinys, įvairiose kultūrose gyvavęs daugybe pavidalų: nuo šventvietėse įrengtų paleoastronominių stebyklų, tiksliai nurodančių dangaus šviesulių padėtį metų religinių švenčių dienomis, iki šventovių ir kitų pastatų, kuriuose architektūrinėmis priemonėmis kuriami scenarijai šviesai įprasminti. Anot teologo dr. Beno Ulevičiaus, religijoms būdinga šventuosius objektus, į kuriuos nukreipiamos maldos ir šventieji veiksmai, orientuoti pagal dangaus kūnus ir kosminius reiškinius arba pagal geografinius orientyrus (pvz., islame mečetės orientuotos į Meką), o pirmuoju atveju ypač svarbi rytų kryptis:

> Paprastai rytų kryptis dėl soliarinės simbolikos pranašumo šioje hierarchijoje užima išskirtinę vietą. Saulė archajiniam mentalitetui yra ypatingiausias dangaus kūnas. Ji išsiskiria ryškumu, dydžiu ir „gyvumu“, nes juda dangumi, keisdama spalvą ir švytėjimą. Pati švytėjimo savybė, kadangi yra virš-žmogiška (žmogus nesugeba švytėti), puikiai tinka išreikšti virš-žmogiškas realijas. Vadinasi, su saulės įspūdingumu sujungę nuostabų Aušrinės pasirodymą rytui brėkštant, nesunkiai suvokiame rytų krypties išskirtinumą kitų krypčių atžvilgiu. <...> Universaliausiai orientacijos į rytus praktika pasireiškia ritualo ar svarbiausiųjų pastato dalių orientavimu tekančios saulės link. Pvz., senovės Mesopotamijoje, Egipte ir Amerikoje šventyklų bei gyvenamųjų būstų durys žvelgdavo į rytus.<...> Romėnas Vitruvijus, aptardamas architektūros principus, tvirtina, jog „nemirtingųjų dievų šventyklos turi būti įrengtos taip, kad [dievo] atvaizdas, stovintis švenčiausioje šventyklos vietoje, žvelgtų į besileidžiančią saulę, o stovintieji pri išsiskiria ešais altorių aukotų auką ir atliktų šventuosius veiksmus atsigręžę į rytmetinį dangų ir kartu dievo atvaizdą šventykloje. <...> [32]

Nors krikščionybė gimė judaizmo terpėje, kur ypač svarbi orientacija į šventąjį miestą Jeruzalę, šį pagrindiniu buvusį geografinį orientyrą greitai nustelbė astronominio pobūdžio orientacija į rytus – dr. B. Ulevičiaus žodžiais tariant, ji „gyvavo nuo neatmenamų laikų kaip archetipinis simbolis, visada pasirengęs prisiimti naujas prasmes“, tad „visai įmanoma, kad tekanti saulė jau apaštalams buvo prisikėlusio ir prisikeliančio Kristus simbolis.“[33] Krikščioniškosios ir pagoniškosios kosmologijų sąveiką, anot Rimvydo

31 „Jėzus su mokiniais atėjo į Judėjos kraštą ir, ten su jais būdamas, krikštydino. Taip pat ir Jonas krikštijo Enone, netoli Salimo, nes ten buvo daug vandens ir žmonės ten rinkdavosi krikštytis. Tuomet Jonas dar nebuvo įmestas į kalėjimą. Tarp kai kurių Jono mokinių ir vieno žydo iškilo ginčas dėl apvalomojo krikšto. Tad jie atėjo pas Joną ir pranešė: „Rabi, vyras, kuris buvo su tavimi anapus Jordano, kurį tu paliudijai, – jis taip pat ėmė krikštyti, ir visi bėga pas jį“. Jonas atsakė: „Žmogus negali nieko pasiimti, jeigu nebus jam duota iš dangaus. Jūs patys galite man paliudyti, jog esu sakęs: Aš ne Mesijas! Aš siųstas būti tik jo pirmtaku. Kas turi sužadėtinę, tas sužadėtinis, o sužadėtinio bičiulis, kuris šalia stovi ir girdi, iš visos širdies džiaugiasi jaunikio balsu. Šiam mano džiaugsmui dabar jau nieko netrūksta. Jam skirta augti, o man – mažėti.“ (Jn 3, 22–30)

32 Benas Ulevičius. Liturginės orientacijos judaizme ir krikščionybėje lyginamoji analizė. *Soter*, 2006, Nr. 20(48), p. 55–56. Citatoje B. Ulevičius pateikia šias nuorodas: *Encyclopaedia Britannica*. T. XVI. P. 1093; Gamber K. The Reform Of *The Roman Liturgy: Its Problems And Background*. San Juan Capistrano, California. 1993, p. 155.

33 Ten pat, p. 60–61.

Spėjama, kad ši keista kiaurymė sienoje – šviesai skirtos durys, per kurias ji įžengdavo į menę žiemos saulėgrįžos rytą.
2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

Renesanso laikais keraminėmis plytelėmis išklotų grindų fragmentas, eksponuojamas po dabartinėmis grindimis pirmajame pilies aukšte. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

Mykolo Daumanto-Siesickio portretas iš 1690 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje išleistos iliustruotos Daumantų-Siesickių giminės istorijos (panegirikos) „Theatrum perennantis gloriae, in quo illustrissimorum ducum Daumondorum gloria rectefactoru[m] immortales producunt Heroes magno magnorum ducum sangvinis <...>“. Saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

Laužiko, galima įžvelgti ir vėlai krikštą priėmusios Lietuvos bažnyčių pastatų orientacijoje[34].

Architektūroje „įdarbinti“ saulę mokėta ir savo šaknų Europoje ieškojusiam Lietuvos elitui rūpėjusioje senovės Romoje. Bene plačiausiai žinomas pavyzdys – Panteonas, pro kurio kupolo centre įrengtą „akį” (*oculus*) krentanti šviesa buvo nukreipta taip, kad balandžio 21-osios vidurdienį, per Romos įkūrimo šventę, nutviekstų įėjimą į šventovę ir sukurtų sceną, skirtą imperatoriui įžengti, tarsi patvirtindama jo dieviškumą.

Ieškodamas konteksto šviesos spektakliui, kurį pastebėjo renesansinės Siesikų pilies menėje, A. Matulaitis atkreipė dėmesį į italų humanisto, kunigo Marsilijaus Fičino (Marsilio Ficino, 1433–1499) filosofiją. Į lotynų kalbą Platono veikalus išvertęs ir 1459–1494 m. Platono akademijai Florencijoje vadovavęs, Plotiną ir Dionisijų Areopagitą vertęs ir komentavęs filosofas padėjo pamatus platonizmo filosofijai atgimti ir siejo jo idėjas su krikščionybe[35]. Svarbus vaidmuo M. Fičino mąstyme teko šviesos metafizikai ir saulei, kurią jis įkurdino visatos centre kaip šildančią širdį, viešpataujantį valdovą ir gyvybę teikiančią sielą[36]. Nors manoma, kad Mikalojus Kopernikas kūrė heliocentrinės pasaulio sistemos teoriją, susipažinęs su M. Fičino traktatu „Apie saulę“ („De sole“), išleistu 1493 m. Florencijoje kartu su traktatu „Apie šviesą“ („De lumine“), fizinio pasaulio kūnai ir reiškiniai (pvz., šviesos lūžis vandenyje, *camera obscura*, įgaubti veidrodžiai) filosofui pirmiausia rūpėjo kaip alegorinės hermeneutikos atspirties taškas, metafizinės tikrovės atvaizdai ir nuorodos, o kartu ir jos pasireiškimai.

„Aš taip suprantu, kad M. Fičinas savotiškai sudievino saulę, brėžė paraleles tarp Dievo ir saulės, per kurią gali pasirodyti, skleistis dieviškumas. Jį turi įkūnyti ir architektūra, o kaip būtų galima dieviškumą padaryti apčiuopiamą? Per Saulę...“ – svarsto A. Matulaitis.

Ar italų humanisto filosofija galėjo pasiekti Siesikų pilies statytojus? „Galima paprieštarauti, kad Lietuvoje jis buvo nežinomas, net Vilniaus universiteto bibliotekoje nėra nė vieno veikalo, bent aš neradau. Bet štai Kėdainių katalikų bažnyčios bibliotekoje – buvo! M. Fičino knyga įrašyta šios bažnyčios inventoriuje, sudarytame apie 1675 m.[37] Ir tai ne Radvilos ar kurio kito didiko, o klebono bibliotekėlė – gal jis norėjo pasiruošti diskusijoms, gal tiesiog smalsavo, kokia tai filosofija... Manau, nebūtų stebuklas, jei tokia knyga būtų atsiradusi ir Siesikų dvaro bibliotekoje. Be abejo, ją galėjo turėti Kazimieras, pasižymėjęs,

34 Rimvydas Laužikas. Some cosmological aspects of Catholic churches in Lithuania / Kai kurie kosmologiniai Lietuvos katalikų bažnyčių aspektai. *Archeologia Baltica*. 2008, t. 10, p. 200–206.

35 Pagal VLE, taip pat Craig Kallendorf. Marsilio Ficino. *Oxford Bibliographies*, prieiga <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195399301/obo-9780195399301-0080.xml> [žiūrėta 2025-05-08].

36 Čia ir kitame sakinyje remiamasi: Martin Žemla. Marsilio Ficino's allegorical use of optical phenomena. *Teorie vědy / Theory of Science*. Vol. XLII No 1 (2020), p. 77, 80, 91, prieiga <https://www.academia.edu/44016135/Marsilio_Ficinos_allegorical_use_of_optical_phenomena#los-wp-work-container> [žiūrėta 2025-05-08].

37 Vaida Kamuntavičienė. Kėdainių katalikų bažnyčia ir jos biblioteka 1675 m. *Logos*. Vilnius, 2016, Nr. 88, p. 168–174; Nr. 89, p. 129–139.

Per ežerą į pilį žvelgianti renesansinė Siesikų Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčia taip pat mena Daumantų-Siesickių giminę ir jos patirtis reformacijos bei kontrreformacijos laikais. „Istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, kad 1537 m. Siesikų dvaro savininkai Siesickiai pastatė naują mūrinę Šv. Baltramiejaus vardo bažnyčią, kuri nuo XVI a. vid. iki 1607 m. priklausė evangelikams reformatams. Remiantis istoriniais šaltiniais, dabartinė bažnyčia galėjo būti funduota 1575 ar 1580 m. ir išmūryta kalvinų Siesickių, kurie 1662 m. perėjo į katalikybę", – rašoma Kultūros vertybių registre, siejant šią fundaciją ne su naujos bažnyčios statyba, bet su rekonstrukcija. Ten pat nurodyta, kad dabartinė bažnyčia galutinį vaizdą įgavo 1662–1668 m. po Kazimiero – vėliavininko ir Kazimiero – LDK kuchmistro įvykdytų rekonstrukcijų, pritaikant ją katalikų apeigoms. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

anot A. Kojalavičiaus-Vijūko, laisvuosiuose menuose. Bet tai – XVII amžius, o kas darėsi anksčiau? Duomenų per mažai, kad galėtume ką nors teigti, bet pabandykim pafantazuoti... Apie 1517 m. mirusį Siesikų pilies fundatorių Gabrielių Daumantą nežinome beveik nieko, o štai jo sūnus Stanislovas Daumantas-Siesickis buvo vedęs Kulvietytę, iš kurios gavo Kulvos dvarą. Tą informaciją radau 1567 m. LDK kariuomenės surašyme, kur nurodyta, ko ir kiek kuris bajoras teikia kariuomenei. Ten parašyta, kad žirgus ir šarvuotus tarnus Stanislovas teikia ir nuo savo Siesikų dvaro dalies (dalies, nes turėjo brolių), ir nuo žmonos dvaro Kulvoje, išvardintos kelios vietovės. Pasirodo, jo žmona – iš tos pačios šeimos, kaip Abraomas Kulvietis, tėvonija ta pati" – pasakoja A. Matulaitis. Tai, anot jo, leidžia atsargiai įtarti, kad Stanislovas galėjo bendrauti su Abraomo Kulviečio aplinkos žmonėmis, ši prielaida vestų pas Stanislovą Rapolionį ir Albrechtą Brandenburgietį į Karaliaučių... „O kad jie galėjo domėtis Renesanso neoplatonizmu – labai tikėtina. Įdomu, kad prie S. Rapolionio yra minimas toks Stanislovas iš Ukmergės. Vargu ar mūsiškis, jis gal būtų įvardintas kaip siesikietis, ne ukmergietis. Bet ką gali žinoti... Šiaip ar taip, 1536 m. gimęs Stanislovo sūnus Paulius Daumantas-Siesickis 1559–1561 m. tarnavo Prūsijos hercogo Alberto Brandenburgiečio dvare Karaliaučiuje", – šypsosi Siesikų pilies tyrinėtojas.

GELMĖS IR SEKLUMOS

Atidžiai ir lėtai įsižiūrėjus, nuo menkiausios detalės besidriekiančios prasmės gijos gali nuvesti į nebeaprėpiamą erdvę. Vargu ar kas nors būtų pastebėjęs Siesikų pilyje vykstančias saulės misterijas, jei Audrys Matulaitis nebūtų keliems dešimtmečiams visa galva pasinėręs į jos būtį ir buitį su praeities paslaptimis, ne visada įdomiais dabarties rūpesčiais ir ateities projekcijomis. Jis galėtų pasakoti daugybę nuostabių dalykų apie Siesikų dvarą, sugėrusį bent pusę tūkstančio metų gyvenimų ir mirčių. Ir ne tik – pasakojimo šaknys į praeitį driekiasi dar giliau.

Senasis Daumantų-Siesickių giminės herbo simbolis ant varpo, kurį 1702 m. Siesikų bažnyčiai fundavo Kazimieras Siesickis. Lietuvos kampanologų draugijos „Societas campanarum Lituaniae“ nuotrauka

Mat dabartinis Siesikų ežeras, prie kurio stovi pilis – tik mažytė dalelė kadaise šiose vietose plytėjusio didžiulio ežero. Jau išvažiavus iš Siesikų, A. Matulaitis rodo jo apybraižas, kurių pats niekaip nepastebėtum, regis, banaliam peizaže: „Čia ežero dugnas, geologijos neapgausi.“ Tame ežere būta pusiasalių ir salų su piliakalniais, negailestingai nukastais sovietmečiu: Lokinės, Šinkūnų, Saliečių, Laičių. Juos kasinėdami, archeologai surado brūkšniuotosios keramikos, o Balys Buračas 1936 m. šiose vietose užrašė pasakojimą, jog Siesikų ežerui reikią kasmet paaukoti kiaulę, tada niekas nepaskęsiąs. „Aukų reikalaujantys ežerai – brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių palikimas, tai savo studijose nurodė Vykintas Vaitkevičius. Šioje vietoje buvo lietuvių sala, nors šiaip jie gyveno kitapus Šventosios“, – paaiškina A. Matulaitis. Vėliau aplink ežerą būta dvarelių: Lokinės, Daumantiškio, Siesikų, visi jie priklausė Daumantams.

„Kodėl visa tai rodau? Vietos dvasią sudaro reljefas su vandens telkiniais ir miškais, šimtmečiais ten gyvenę žmonės ir jų legendos, mitai. Norėdamas suprasti, kas čia vyko XVI a., turi pažinti *genius loci*. Iš kur šitoje vietoje atsirado Siesickiai? Ar, kaip rašoma, Vytautas Didysis už karinius nuopelnus čia suteikė Gabrieliaus protėviams žemės? Gal... Bet taip rašo apie visus – vis Vytautas ir Vytautas, suteikė ir suteikė... O gal jie kilę iš vietinių leičių? Gal tai buvo jų tėvonijos, kur jie nuo senų senovės gyveno, sukaupė turtą, žemes, iškilo? Gal iš čia ir jų karingumas?“ – klausia Siesikų tyrinėtojas.

Ramybės jam neduoda ir kita mįslė – senasis Daumantų-Siesickių herbas. „Kai pradėjau domėtis mitologiniais dalykais, perskaičiau iš XVIII a. išlikusį jaučio aukojimo aprašymą: jaučio krauju išsitepė rankas ir veidus, atskyrė jo kūną nuo galvos ir perėjo tris kartus per tą tarpą... Kitur rašoma ir apie juodo jaučio aukojimą[38]. O Daumantų-Siesickių herbe – juoda jaučio galva kraujo raudonumo fone... Lyg ir nesusiję dalykai, o gal yra sąsaja? Gal tas herbas atėjęs iš anų senųjų laikų, kai jie čia gyveno?“ – dar vienu klausimu dalinasi A. Matulaitis.

Gal nebus per drąsu tarti, kad per beveik tris dešimtmečius, kai gyvena Siesikuose, iš daugumai neregimų ženklų bandydamas įskaityti kraštovaizdžio ir pilies paslaptis, jis ir pats tapo viena iš šios vietos legendų – kaip taikliai titulavo lėtojo turizmo filosofiją išpažįstantis nežinomas autorius, Siesikų pilies sielos riteriu[39]. „Ji į mane įaugo, beveik pusė gyvenimo čia praėjo. Dabar, kai mažiau rūpesčių, kone aukso amžius... Laimė? Gal... Darbo pobūdis toks, kad gali ieškoti, patirti

38 Turimas omenyje 1351 m. Dubnicos kronikoje aprašytas aukojimo ritualas, kurį cituodamas etnologas dr. Rimantas Balsys rašo: „1351 m. rugpjūčio 15-ąją (per Palaimintosios Mergelės Ėmimo į dangų šventę) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir Vengrijos karaliaus Liudviko sutarties sutvirtinimo metu *Kęstutis liepė atvesti žalą jautį, viršuje pririšti du baslius ir, pačiupęs lietuvišką peilį, sviedė į jautį, pataikydamas į vidurinę gyslą. Tučtuojau labai smarkiai ištryško kraujas, jis pats ir visi lietuviai tuo krauju išsitepė rankas ir veidus nupjovė jaučiui galvą ir atskyrė nuo kaklo taip, kad Kęstutis ir kiti ten buvusieji lietuviai per tą tarpą tarp jaučio ir jo galvos tris kartus paeiliui perėjo.*“ Ten pat cituojamas ir 1520 ir 1531 m. L. Davido kronikoje aprašytas juodo jaučio aukojimas Sembos pusiasalyje prie jūros: „Vaidila *(Waideler) pats paskerdė jautį, jį perpjovė, išėmė vidurius ir, papjautą jautį sukapojęs į gabalus, kaulus ir vidurius sudegino, o visą mėsą sudėjo į katilą su verdančiu gerai pasūdytu vandeniu.* L. Davidas dar pastebi, kad aukotojas visą tą laiką *rankomis ir kojomis darė visokiausius keistus judesius, drauge kalbėdamas ypatingą prūsišką maldą savo dievams*“. Žr.: Rimantas Balsys. Jautis baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki javų dvasios. *Gimtasai kraštas*, 2016, t. 10, p. 5–12.

39 Sraigūnas Lėtūnas. Siesikų pilis ir jos sielos riteris Audrys Matulaitis. *www.letasisturizmas.lt*; prieiga <https://www.letasisturizmas.lt/siesiku-pilis-ir-jos-sielos-riteris-audrys-matulaitis/> [žiūrėta 2025-05-13].

2002–2004 m. restauruota Siesikų dvaro sodybos spirito varykla buvo pastatyta XVIII a. pab. – XIX a. pr. ūkinėje zonoje už piliavietę juosiančių gynybinių griovių ir pylimų, kurių likučiai matyti šioje nuotraukoje. 2025 m. A. Valiaugos nuotrauka

atradimo džiaugsmą. Kad ir menko. Kai ką nors surandi – oi, kokia adrenalino injekcija... Kažkas sutapo, kažką pastebėjai, išsiaiškinai, kas buvo metų metais neaišku ir staiga susidėliojo. Gal ir klysti, bet jausmas vis tiek geras... Daumantai istorikams pernelyg nerūpi, jie nebuvo svarbūs elito atstovai, nedalyvavo valstybinės reikšmės įvykiuose, nors, aišku, nuolat kariavo. Buvo, sakykim, paprasti bajorai. Taip susiklostė, kad tokių bajorų gyvenimas yra tarsi nuvertintas. O jie toli gražu nebuvo visi paprasti žmogeliai. Daugumai žmonių dabar, manau, nesuprantamas jų gyvenimas, jo gilumas. Pagal tai, kaip dabar gyvenam, kas mums rūpi, dėl ko jaudinamės, sakyčiau, kad ne tik tų žmonių nesuprantam, bet ir nesusivokiam, ant kokios seklumos esame...“ – liūdnokai pastebi A. Matulaitis. Tačiau palikus Siesikus būtų sunku neprisiminti prieš keturis šimtmečius ant menės sienos nupiešto renesansinio Fenikso – ne nutrupėjusio su byrančiu tinku, bet su nuostabiu atkaklumu prisikėlusio ir liudijančio atgimimo stebuklą žmonėms, kurių vis daugiau atranda senos Lietuvių bajorų giminės dvarą.

ON THE PHOENIX, EARTHLY IMPERMANENCE, AND THE PATH OF THE SUN AT SIESIKAI CASTLE

Rasa KALINAUSKAITĖ

On the shores of Lake Siesikai (Ukmergė d.), there stands a building, often called a castle, although it was originally constructed as a fortress, which once belonged to the noble Daumantas-Siesickiai family a well-known Lithuanian lineage from the Grand Duchy of Lithuania, dating back to the 16th century. It is one of the rare Renaissance-era secular buildings still standing in Lithuania. Miraculously, it survived the storms of history that swept away much of the cultural heritage of the GDL nobility. This cultural monument of national importance was long left to deteriorate until three decades ago, when Audrys Matulaitis took on the responsibility of preserving it. He became the caretaker of the estate after leasing it for a minimal price. Once restoration began, the castle started to reveal its secrets. When Soviet-era partitions were removed, a large ceremonial hall revealed wall paintings from the 17th century late Renaissance frescoes, unique because they are the only known mythological-themed frescoes from that time in Lithuania. According to Matulaitis, the wall paintings reflecting the worldview and fashions of Europe in that period show how the Lithuanian nobility wanted to link their roots to the legend that Lithuanians descended from the Romans. Another rare feature began to emerge something not found elsewhere in Lithuania: during solstices and equinoxes, sunlight streams through the windows and highlights certain parts of the painted walls in the hall, as if guiding the viewer toward a spiritual experience. Similar use of sunlight in architecture can be found in many cultures around the world, including ancient Rome, which had a strong presence in the imagination of Lithuanias historic elite. As Siesikai Castle rises from oblivion like the phoenix painted on its hall wall in the early 17th century, the Ukmergė district municipality joined the preservation efforts in 2018, taking over what had become too heavy a burden for one person. Today, the restored Siesikai Manor, together with the estates of Antanas Smetona, Taujėnai, and Šventupė, is planned to form a “manor ring” a cultural route that highlights the unique heritage of the Ukmergė region. Now administered by the Ukmergė Local History Museum, the castle is managed by Audrys Matulaitis, who leads tours and oversees restoration works. In an interview with Būdas, he shared more about the stunning ceremonial hall, such as the frescoes currently being restored, and the mysteries that the sunlight reveals.

LOBĮ SAUGANTIS SLIBINAS IR SLIBINO BRUOŽŲ SEGĖ

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnis priklauso plačiai sutvėrimo-ištvėrimo temai, nagrinėjamai kelių pastarųjų metų autoriaus darbuose. Viename iš paskiausiųjų (Razauskas 2025) nagrinėtas upes tvenkiančio, vandens tėkmę stabdančio angino (angies-slibino) motyvas, menantis sutvėrimą. Motyvas turi įvairių atšakų, viena iš kurių – angino sutvertas turtas, mitologijoje paprastai perteikiamas lobį saugančio slibino vaizdiniu. Tą patį vaizdinį iš esmės įkūnija bei plėtoja archeologinės roplio bruožų segės, apyrankės, žiedai. Tik „turtas“ šiuo atveju yra žmogaus kūnas, sveikata, gyvybė, kurią saugoti – tokio papuošalo-amuleto paskirtis. Apsivilkus drabužį, segė su-tveria jį ir turi, laiko, o norint drabužį nusivilkti, segę tenka atsegti – šį „turtą“ saugojusio slibino glėbį atgniaužti, iš-tverti ir kūną iš jo pa-leisti.

Prasminiai žodžiai: roplio bruožų segės, apyrankės, žiedai; slibino saugomas lobis; lietuvių ir lyginamoji mitologija; sutvėrimas ir ištvėrimas.

Žalvarinė lankinė segė iš Jurgaičių (fragmentas). Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM)

Europoje lobį saugančio slibino vaizdinys žinomas nuo antikos, bet ypač pagarsėjęs iš senovės anglų epinės poemos „Beovulfas“, kurioje Sigmundas slibiną užmuša bei pasisavina jo saugotą lobį (eil. 886–897), o paskui ir pats Beovulfas užmuša slibiną bei pasisavina jo saugotą lobį (eil. 2211–2819, 3050–3057), taip pat iš senovės skandinavų „Poetinės Edos“, kurioje Sigurdas užmuša slibiną Fafnį ir pasisavina jo saugotą lobį („Grypio pranašystė“, posmai 11–13, ir „Eilės apie Fafnį“)[1].

Vaizdinys iškyla ir XVI a. Vakarų Europoje paplitusioje bei viduramžių mitines pažiūras apibendrinusioje „liaudies knygelėje“ apie didįjį Renesanso magą daktarą Faustą, pasakojant apie jo iškastą lobį: „Kad velnio vaikui Faustui nieko nestigtų, dvasia Mefistofelis pasiuntė jį į seną kopl yčią; ji buvo visai sugriuvusi ir stovėjo pusė mylios kelio nuo Vitenbergo. Ten buvo slaptas rūsys; jį daktaras Faustas turėjo atkasti ir rasti didžiulį lobį; daktaras Faustas paklaūsė, o kai tenai nuėjo, pamatė ant lobio gulintį didelį baisų kirminą, pats lobis atrodė kaip ryški šviesa. Daktaras Faustas ištarė burtažodį, ir kirminas nušliaužė į plyšį. Kai iškasė lobį, ten rado tik anglis, o aplink save pamatė ir išgirdo daugybę dvasių.

1 Беовульф 1975: 71, 133–162, 173–174; PE: 225, 241–249; žr. West 2007: 430, išn. 66; ME I: 123–124, 125, 138–140; MHM I: 168; II: 432–433, 559 ir kt. Apie dvasines šio vaizdinio sąsajas ir atitinkamą lobio simboliką žr. Eliade 1974: 442; VrDSI: 412.

Žalvarinė pasaginė zoomorfinė segė iš Palaukės. XI–XII a. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje (toliau – VDKM)

Žalvarinė apyrankė zoomorfiniais galais iš Prienlaukio I a. Saugoma VDKM

Taigi daktaras Faustas parsinešė anglis į namus, o jos tučtuojau pavirto sidabru ir auksu, kuris, kaip pasakojo jo mokinys, buvo keleto tūkstančių guldenų vertės.“[2]

Vaizdinys gerai pažįstamas slavams: Ukrainos Užkarpatėje didelių juodų gyvačių pavidalą gali įgauti lobius saugantys velniai; Žitomiro apylinkėse tikėta, jog užtikus gyvačių susitelkimą reikia mesti į jas kokį metalinį daiktą, tada toje vietoje, kur slypi gyvačių saugomas lobis, pasigirsiąs pinigų žvangesys; Volynėje tokiu atveju patariama sudraskyti į skutus ką nors iš savo apdaro ir mesti į gyvates, kurios tada pačios pavirsiančios aukso krūva; taip pat pasakojama, jog žemėn užkastas auksas, kai „vėdinasi“, gali pasirodyti gyvačių pavidalu; pasak makedonų, jeigu lobį bando iškasti tas, kam jis neskirtas, tai kasamas šis pavirsta angimis; pasak serbų ir kroatų, žemėje paslėptus lobius saugo gyvačių pavidalo velniai, šiaip didelė gyvatė, angis arba anginas, slibinas; Bulgarijoje žemėn užkastų lobių šeimininkas yra žaltys, angis arba slibinas; anot Krokuvos vaivadijos lenkų, aukso lobį saugo žaltys auksine galva, sidabro – sidabrine ir t. t.[3]

Panašiai, pasak Pranės Dundulienės, Lietuvoje: „Ten, kur būva žaltys, jis atneša palaimą ir laimę, tie namai laimingi (Aukštadvaris, Tauragė, Višakio Rūda), pilni visokio turto (Salakas), be to, jis ir požemio lobių globėjas“; „Pasakose paslėptus ir užkeiktus lobius, dažniausiai pinigus, saugo gyvatės ar žalčiai, kartais – ropliais pasivertę velniai. Žemaitijoje, Vilniaus krašte ir kt. buvo tikima, kad, sutikus kamuolį žalčių, tarp kurių yra jų karalius su aukso karūna, reikia mesti į juos kamuolį, tada jie pasivers auksu, nes taip pasirodąs užkeiktas lobis. Pasakojimuose apie užkeiktus lobius sakoma, kad ten, kur užkastas lobis, paprastai gyvena žalčių ar gyvačių karalius ir jis tą lobį stropiai saugo. Be to, ir pačios žalčio ar gyvatės karūnos turėjimas žmogui laiduoja priėjimą prie visokių paslėptų lobių.“[4]

Išties, su lobį saugančio angino vaizdiniu bent iš dalies galima būtų sieti ir žalčių ar gyvačių karaliaus vainiką ar karūną, kurią įgijęs žmogus sužino, kur paslėpti lobiai. Jonas Balys šį sakmių tipą, jo pavadintą „Gyvačių karaliaus vainikas“ (LPK 642A), apibendrino sakiniu: „Kam pavyksta įsigyti gyvačių karaliaus vainiką, tas viską žino, mato žemėje paslėptus turtus, supranta gyvulių kalbą ir pan.“[5] Pavyzdžiui, neturtinga moteriškė sutiko gyvačių karalių, kuris padovanojo jai savo karūną, ir ji *tapo tuojau viską žinanti: kada ji ir kiti mirsią, kur yra turtai žemėse*[6]. Vis dėlto paslėptų turtų, lobių žinojimas šio tipo sakmėse tėra bendros visažinystės atskiras atvejis ir nėra joms pernelyg būdingas.

Tiesiogiai su nagrinėjamu vaizdiniu siejasi, pavyzdžiui, Ignalinos apylinkėse užrašytas pasakojimas, kaip kartą moterys ėjo į krūmus pasipjauti vantų:

> *Tiktai pamatė mano teta Gegienė – stovi didelis katilas auksinių pinigų. Pinigai saulėje blizga. Apie katilą apsivyniojęs didelis žaltys. Ji pamačius šaukia savo seserį – mano mamą: „Elžbiet! Elžbiet! Eik čionai! Žiūrėk, ką aš radau!“ Kol atėjo mano mama, tai viskas prapuolė.*[7]

Ypač įdomu, kad lobį saugančiam slibinui Lietuvoje kartais prilyginama skrynios su pinigais

2 Faustas 2006: 168.
3 Гура 1997: 324–325.
4 Dundulienė 1996: 93, 99.
5 Balys 2002: 77.
6 Balys 2002: 298, Nr. 121.
7 VlLD: 133.

Žalvarinė lankinė segė iš Papilės. X a. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje (toliau – ŠAM)

Žalvarinė apyrankė zoomorfiniais galais iš Sargėnų. X–XI a. Saugoma VDKM

spyna, kaip kad Zarasų apylinkėse užrašytoje sakmėje:

> *Vienas senis sapnavo, kad nueitų paežerėn, tai ten ras visą skrynią pinigų. Tos skrynios spynon įkišt mažojo piršto galą – ir skrynia atsidarys. Nubudo tas žmogus, pagalvojo, ar eit, ar neit. Dėlto ėmė ir nuėjo. Tikrai skrynią rado, bet ant tos skrynios guli baisus baisiausias slibinas. Jis pamatęs nusigando ir sako: „Eik tu skradžiai su pinigais!“ Kai šitaip pasakė, tik žleg, žleg ir nužlegėjo pinigai skradžiai. Senis atėjo namo ir atsigulęs užmigo. Miega ir vėl sapnuoja, kad tas slibinas tai buvo skrynios su pinigais spyna. Kad būt uždėjęs ant slibino lūpų pirštelį, tai būtų skrynia atsidarius*.[8]

Taigi spyna – šio pasaulio mechanizmas, žmonių pasigamintas įrenginys – perima ir atlieka mitinio pasaulio būtybės slibino funkciją saugoti turtą, lobį. Arba, iš kitos pusės pažvelgus: mitinėje tikrovėje slibinas laiko turtą *sutvėręs* taip pat, kaip buitinėje tikrovėje – spyna. Todėl mitinėje tikrovėje užmušti lobį saugantį slibiną – tas pats, kas buitinėje tikrovėje atrakinti arba (juolab) nulaužti spyną.

***

Turint omenyje tai, kad didžiausias žmogaus turtas yra gyvybė ir sveikata (pasak priežodžių: *Sveikata ir už auksą brangesnė*; *Sveikas – tai ir turtingas (bagotas)*; *Sveikata turtus sukrauna*[9] ir t. t.), įdomu šiuo atžvilgiu pažvelgti į tokias senovinio tradicinio apdaro dalis kaip segės.

Marija Gimbutienė apie jas rašė: „Segių randama ir moterų, ir vyrų kapuose. Masyviomis buvo susegami apsiaustai ar kiti viršutiniai drabužiai, lengvesnėmis – palaidinės ir galvos danga. Labiausiai buvo paplitusios ir ilgiausiai išsilaikė lankinės segės. <...> Laiptelinės lankinės ir su gyvuline kojele (gyvulio ar gyvatės galvute kojelės ir lankelio gale) būdingos prūsų ir kuršių kraštui. Jų aptinkama iki X–XI amžiaus.“[10]

M. Gimbutienę tęsė ir papildė P. Dundulienė: „Sagė su dviem susivijusių gyvačių galvutėmis iš IX a. rasta Stragnuose, Priekulės r. Dvi panašios IX a. segės rastos Laiviuose, Kretingos r. Sagė su keturiais susirangiusiais žalčiais iš IX a. rasta Pryšmančiuose, Kretingos r. Sagės su dviem žalčio galvomis rastos Laiviuose (XI a.), Vaiguvoje (X–XI a.), Bėčiuose, Ukmergės r. (XI–XIII a.), Ringuvėnuose, Šiaulių r. (XI–XIII a.), Kalniškiuose, Raseinių r. (X–XIII a.), Palaukėje, Vilniaus r. (XI–XII a.). Nemažai rasta žalčiažiedžių įvairiose Lietuvos vietose.“ [Dundulienė 1996: 29] Be to, segė – ne vienintelis anginą vaizduojantis papuošalas: „Turime ir apyrankių su gyvatės ar žalčio galvomis, rastų Luknėje, Skuodo r. (IX–X a.), Laiviuose (X–XI a.), Rudaičiuose, Pryšmančiuose, Kretingos r. (X–XI a.), Sargėnuose, Panevėžio r. (X–XI a.), Veršvuose, Kauno priemiestyje (X–XI a.), Stakliškėse, Prienų r., ir kt. Jų gausu Lietuvos muziejuose.“[11]

Aibė įspūdingų pavyzdžių pateikta Lietuvos nacionalinio muziejaus surengtos parodos katalogе „Baltų menas“. Pasak vieno iš jo autorių, Mariaus Iršėno: „V–VI a. baltų lankinių segių formose pasirodo slibino, žalčio ar net žirgo galvos motyvas, kuris išsilaiko, tiesa, labai transformuotas

8 VlLD: 143; VlSV: 159.

9 LTs V: 91, Nr. 254, 255; GrgPPr: 233–234.

10 Gimbutienė 1985: 136.

11 Dundulienė 1996: 30.

Žalvarinė apyrankė zoomorfiniais galais iš Veršvų. X–XI a. Saugoma VDKM

Žalvarinė pasaginė segė iš Pavirvytės-Gudų. Saugoma Mažeikių muziejuje

ir schematizuotas, iki pat XI a., o pasaginėse segėse net iki XVII a.“; „Vėliausiai zoomorfinis motyvas pritaikytas pasaginėse segėse zoomorfiniais galais. Šis segių tipas baltų kraštuose žinomas jau nuo VII–VIII a., tačiau zoomorfinės galvutės jų galuose pradėtos lieti tik XI a., ir ši tradicija išsilaikė net iki XVII a. Daugumos segių galai primena atgręžtą pasakų slibino ar žalčio galvą. Šią versiją sustiprina Hedebiu (Danija) rasta X a. datuojama segė ir XI a. pirmąja puse datuojama segė iš Gotlando su išraiškingomis slibino, o gal mitologinio šuns ar vilko galvomis.“[12]

Čia ir apyrankės su „žalčių“ galvutėmis galuose[13].

Pasak kitos iš katalogo „Baltų menas“ autorių, Rasos Banytės-Rouel, ir kai kurių žiedų „[į]vijos panašios į susisukusią gyvatę ar žaltį“, o pats jų dantytas ornamentas „tarsi primena supaprastintą roplio odos geometrinį motyvą“; „Ypač natūralistinis gyvatinis žiedas rastas kaip pavienis radinys pietvakarių Latvijos pajūrio srityje. Tai žalvarinis įvijinis žiedas iš Priekulės *Elkasķēzeni* (Liepojos r.). Šis žiedas – tai iš vielos padaryta gyvatės figūrėlė, kuri susukta daugiau nei dviem apvijomis taip, kad vienas galas su pastorinta gyvatės galvute priekinėje dalyje prasikeičia su kitu žiedo galu – į viršų užlenkta suploninta gyvatės uodegėle. Įmuštais ratukais ir kampu laužta linija galvutėje natūralistiškai išryškinti gyvatės ar žalčio bruožai. Priekulės *Elkasķēzeni* žiedas datuojamas 300–500 m. po Kr.“; panašiai Lietuvoje: „Marvelės kapinyno 316 kape rasto žiedo vienas galas suplokštintas, o kitas šiek tiek palenktas į viršų. Žiedo pavidalas – tarsi stilizuota gyvatė ar žaltys“; „Sudėtingesnėmis kompozicijomis ornamentuoti įvijiniai žiedai labai panašūs į sumažintus panašiais motyvais puoštų įvijinių apyrankių modelius. Kartais šios apyrankės galuose turi abstrakčiai ar gana realistiškai pavaizduotą roplio galvą ir uodegą, ornamento kompozicijos primena jo žvilgančios odos rašto kaitą“; „Minimalistinio zoomorfinio stiliaus bruožų pastebima įvijinių žiedų, rastų X–XI a. Pavirvytės kapinyno (Akmenės r.) 135 kape, pavidaluose. Šių žiedų galai atriesti ir užsukti į priešingą pusę. Pavirvytės žiedai – tarsi suabstraktintas apvijomis susisukusios ir galvą pakėlusios bei uodegą išrietusios gyvatėlės ar žalčio pavidalas.“[14]

Be abejo, neapsisprendimas tarp slibino, gyvatės ar žalčio priklauso dabartiniams tyrinėtojams, nerandantiems vieno žodžio vaizduojamam padarui pavadinti. Mūsų šis klausimas jau aptartas kitur[15], ir patogumo dėlei apsistota ties pavadinimais *angis-slibinas* arba *anginas*, apimančiais mitinį roplį apskritai.

Tokio pobūdžio papuošalus veikiausiai mena ir tie rytų slavų tikėjimai, pagal kuriuos, žmogaus „negalima buvo laidoti su papuošalais, nes auskarai pavirsią driežais, sagės – rupūžėmis“[16]. Mitinis papuošalų turinys seniai pamirštas, išlikusi tik pati sąsaja su ropliais.

O mitinis turinys tas pats: roplys, anginas *sutveria* ir laiko *sutvėręs turtą*. Tai tiesiogiai susiję, tos pačios šaknies žodžiai: pasak Kazimiero Būgos, „*turėti* vadinasi *nu(si)tvėrus* (įsitvėrus) ką

12 BM: 126 (žr. 138), 159; segių pavyzdžių žr. p. 118, 119, 126, 130–143, 161–165, 171, pav. 25, 27, 38, 43, 44, 46, 48, 49–50, 53–57, 59, 60, 85–92, 100; taip pat p. 530–539, pav. 11–24; knygos sąvade – p. 699–701, 705–715.

13 BM: 154, 156, pav. 72, 73, 76, 77.

14 BM: 450, 459, 461, 470, 471; pavyzdžių žr. p. 450, 462, 470, 471, pav. 2, 4, 23, 44–46.

15 Razauskas 2025.

16 Толстая 2005: 51.

Žalvarinė pasaginė segė iš Pavirvytės-Gudų. Saugoma Mažeikių muziejuje

Įvijinis žiedas iš Sargėnų kapinyno 124 kapo. Saugoma VDKM

laikyti. Žmogaus *turtą* sudaro visa tai, ką jis *turi nutvėręs*, *patvėręs*“[17]. Vertinimas priklauso nuo padėties ir aplinkybių: kai norime *turtą su-tverti* ir išsaugoti, *turėti*, kabiname ant jo spyną, o kai norime jį *iš-tverti* ir paimti, vartoti ar paleisti apyvarton, spyną atrakiname arba net nulaužiame – tuomet spyna, suprantama, vertinama neigiamai (kaip mįslėje *Nei pati ima, nei kitam duoda*; *Nei pats valgo, nei kitam duoda* ir pan.[18]). Apsivilktas ir sege susegtas apdaras *su-tveria* ir saugo kūną nuo šalčio, kritulių, sužeidimų ir t. t., o apdarą nusivilkdami, segę atsegame, *iš-tveriame*. Bet jei norint nusiprausti ar gultis miegoti segė užsikirstų ir nebeleistų nusirengti, mes ją laužtume kaip užrūdijusią spyną, siekdami iš jos gniaužtų *iš-si-laisvinti*. Perkeltine, „magine“ prasme segei prilygsta apyrankė ir žiedas kaip „maginis ratas“[19], savaime menantis savo uodegą įsikandusį anginą, vadinamąjį Uroborą, mitinėse kosmologijose paprastai juosiantį ir laikantį *sutvertą* pasaulį[20]. Kaip kad senovės skandinavų Pasaulio anginas, pasak „Poetinės Edos“ („Giesmė apie Hiumį“ 23), – nelyginant „diržas, kurs juosia visą pasaulį“[21].

Kai kada toks anginas tarsi kartoja ar net atstoja miesto *aptvarą*, kaip štai rusų pasakoje: *Кругом города лежала большая змея, обвившись кольцом, так что голова с хвостом сходилась* „Aplink miestą gulėjo didžiulė gyvatė, apsivijusi ž i e d u taip, kad galva su uodega susiėjo“[22].

Paminėtinos ir Lietuvoje „žalčiais“ puoštos *tvoros*, trumpai aptartos P. Dundulienės: „Žalčiai su trišakėmis uodegomis ant gonkų tvorelės rasti Jiezne. Šita ž a l č i ų t v o r e l ė primena suomių Kalevalos pasakojimą apie didvyrio motiną, kuri, įspėdama sūnų apie gresiančią nelaimę, atkreipia jo dėmesį į ž a l č i ų t v o r ą, per kurią jis turįs perlipti. Ji sako sūnui, kad prieš jo siekiamo tikslo vartus yra žaltys. Ž a l č i ų t v o r ą didvyris perkerta kardu“, savo ruožtu: „Žemaitijoje neretai galima aptikti gyvačių ar žalčių motyvų ant kapinių vartų. <...> Įdomi sena geležinė tvorelė išlikusi Lieplaukės kapinėse (Plungės r.), kur visuose keturiuose jos kampuose realistiškai pavaizduota po du žalčius su iškeltomis į viršų galvomis“[23].

Visa tai papildomai patvirtina bei plėtoja *su-tveriamąją* angies-slibino vaizdinio ir aptartųjų papuošalų prasmę.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.

BM = *Baltų menas: Parodos katalogas*. Sudarytojas Adomas Butrimas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

BūgaR II = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

17 BūgaR II: 131.

18 KnsLM: 262, T 476.

19 Razauskas 2020: 10–18.

20 Trumpai žr. Biedermann 2002: 451–452; Cirlot 1996: 246–247; Chevalier, Gheerbrant 1996: 728–729; VrDSI: 353; Onians 2000: 250; West 2007: 348 ir daug kur kitur.

21 PE: 143.

22 АфНРС I: 507, Nr. 178; Пропп 1998: 366.

23 Dundulienė 1996: 35, 89.

Chevalier, Gheerbrant 1996 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*. London: Penguin Books.
Cirlot 1996 = Juan Eduardo Cirlot. *A Dictionary of Symbols*. Second edition. London: Routledge.
Dundulienė 1996 = Pranė Dundulienė. *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*. Vilnius: Mintis.
Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scaraborough: New American Library.
Faustas 2006 = *Daktaro Johano Fausto, garsiojo burtininko ir juodojo mago, istorija*. Vertė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
Gimbutienė 1985 = Marija Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas.
GrgPPr = *Patarlės ir priežodžiai*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių litratūros ir tautosakos institutas, 2018.
LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
ME I = *Mitologijos enciklopedija*, I. Vilnius: Vaga, 1997.
Onians 2000 = Richard Broxton Onians. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate: New Interpretation of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. UK: Cambridge University Press.
PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
Razauskas 2020 = Dainius Razauskas. Apibrėžimas: Nuo kosmologinio vaizdinio prie maginės praktikos ir episteminės metaforos. *Būdas*, 2020, Nr. 3.
Razauskas 2025 = Dainius Razauskas. Angis-slibinas, užtvenkęs tėkmę: mitinis vaizdinys ir jo šakos. Atiduotas spaudai.
West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.
VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
VlSV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
VrDSI = Ad de Vries. *Dictionary of Symbols and Imagery*. Amsterdam–London: North-Holland Publishing Company, 1976.

АфНРС I = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*, I. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. Москва, 1958.
Беовульф 1975 = *Беовульф*. Перевод с древнеанглийского В. Тихомирова, комментарии О. Смирницкой. *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах*. Москва: Художественная литература.
Гура 1997 = Александр Викторович Гура. *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва: Индрик.
МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I–II. Главный редактор А. С. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
Пропп 1998 = Владимир Яковлевич Пропп. *Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки* [с. 5–111]; *Исторические корни волшебной сказки* [с. 112–436]. Москва: Лабиринт.
Толстая 2005 = Светлана Михайловна Толстая. Символический язык одежды. *Славянская традиционная культура и современный мир*, VIII. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора.

Įvijinis žiedas iš Sargėnų kapinyno 124 kapo. Saugoma VDFM
Nuotraukos iš Adomo Butrimo sudarytos knygos „Baltų menas“ (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009)

THE TREASURE-GUARDING DRAGON AND THE DRAGON-FEATURED BROOCH

Dainius RAZAUSKAS

A series of articles has already been published by the author on the opposition between coagulation and solution in mythology, a particular aspect of which consists of the stagnation (standing, stagnant, “dead” water) and flow (flowing, streaming, “living” water). This wide theme also pertains to mythical images of the spring, fount, or stream obstructed or banked up by a stone or rock (the stone itself being an image of final coagulation, stagnation, stiffness) and, in its turn, of the overthrown, demolished, or split-apart rock and the stream launched out from (below) it. In mythology, the obstruction is usually done and impersonated by the Devil, while the demolition — by its worst enemy, the Thunder-God. However, in actual texts these mythical personages are often represented by various agents, as animals, anthropomorphic, or human beings. In one of the recent articles, the serpent-dragon damming up water was under consideration. This motif has a number of filiations among which also belongs a treasure-guarding dragon. This very image, in its turn, can be recognized in Baltic archaeological dragon-featured brooches, only the treasure guarded by the dragon-featured brooch-amulet in this occasion represents human health and life. The human body, vested and hooked up by the brooch, is thus closed to hostile influence and contained intact; on the other hand, to be divested, it must be detached and released from the “dragon grip” that guarded it theretofore.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

DAR KARTĄ PRISIMINUS PIRMĄJĄ DAINŲ ŠVENTĘ LIETUVOJE

Danutė PETRAUSKAITĖ

ĮVADAS

Pasigirsta vis daugiau balsų, kvestionuojančių pirmosios Lietuvoje Dainų šventės datą, vis dažniau atsigręžiama į etnografinę Mažosios Lietuvos teritoriją ir jos „sostinę“ Klaipėdą. Tai liudija Mažosios Lietuvos regioninės etninės kultūros globos tarybos tinklalapyje minimos šiame mieste 1869 ir 1891 m. įvykusios Dainų šventės, apie tai kalbama įvairiose diskusijose, TV laidose. Ir tie pokalbiai tarsi perša mintį, jog reiktų gerokai praplėsti chronologines šio neeilinio reiškinio ribas. Iš dalies pagirtinas noras akcentuoti kultūrinį Klaipėdos išskirtinumą, praturtinti jos praeitį naujomis muzikos istorijos žiniomis, tačiau visa tai neturėtų kelti abejonių dėl 1924 m. Kaune įvykusios *visuotinės* chorų šventės, neturėtų iš jos atimti pirmojo tokio pobūdžio renginio statuso. XIX a. Klaipėdoje vykusias šventes rengė vokiečiai, jose dalyvavo vokiečių chorai ir atliko vokiečių autorių dainas, kurios skambėjo ne lietuvių kalba ir buvo supintos ne iš lietuviškų motyvų. Atsigręžti į lietuvių kultūrą raginęs Vydūnas rengė koncertus Tilžėje ir ant Rambyno kalno, tačiau ir jų negalime vadinti visuotinėmis Dainų šventėmis. Turėjo ateiti laikas, kol pačioje Lietuvoje ėmė masiškai plisti liaudies tradicijomis grįstas chorinis dainavimas ir vėliau tapo viena populiariausių muzikavimo formų (Arminas 1998: 5). Pastebėjus įvairias interpretacijas šia tema, taip pat jau publikuotuose tekstuose pasitaikančius netikslumus, kilo noras kai kuriuos jų pakoreguoti ir papildyti.

Pirmieji straipsniai apie 1924 m. Dainų šventę, tuomet vadintą Dainos diena, laikraščiuose bei žurnaluose pasirodė dar jai neįvykus, tik prasidėjus parengiamiesiems darbams. Tad šie tekstai buvo ne vertinamojo, bet informacinio pobūdžio, kaip ir vėliau publikuotos šventės recenzijos, kurios, praėjus daugeliui metų, pasitarnavo moksliniams darbams. 1924-ųjų šventė dažnai buvo minima tarpukario metais, rengiant kitas Dainų šventes bei lyginant jas su pirmąja, tačiau išsamių straipsnių, visapusiškai analizuojančių masinius chorinius šio žanro sambūrius, tuo metu niekas nesiėmė rengti – nebuvo metodologijos, trūko chorinės kultūros procesų analitikų, dar nebuvo atėjęs laikas apibendrinti amžininkų atliktus darbus iš istorinės retrospektyvos. Tik vienas kitas muzikas savo publikacijose apžvelgė Dainų šventes (Bendorius 1930: 2–4), akcentavo jų valstybinę, meninę bei ugdomąją reikšmę (Žadeika 1923: 143–144; Žilevičius 1923: 137–143; Budriūnas 1932: 2–7), kėlė organizacinius klausimus (Vaičiūnas 1931: 5–7). Tuo ir buvo apsiribota. Pagrindinė informacija apie pirmąją Dainų šventę buvo paskelbta proginiame leidinyje „Pirmoji Dainos diena“ (1924), kuriame tilpo ryškiausių lietuvių kultūros veikėjų pasisakymai apie dainos reikšmę tautos gyvenime, šventės koncertinė programa, choristų sąrašai. Koncentruota informacija apie Dainų švenčių atsiradimo istoriją ir trijų Lietuvoje įvykusių Dainų švenčių statistiniai duomenys buvo paskelbti „Lietuviškoje enciklopedijoje“ (1937).

Prisiminti 1924 m. įvykusią Dainų šventę po Antrojo pasaulinio karo nebuvo nei aktualu, nei saugu. Tačiau sovietiniam režimui silpnėjant, o lietuviškų leidinių – enciklopedijų, vadovėlių, mokslinės literatūros – daugėjant, šios temos nepavyko išvengti. Bene pirmą kartą ji buvo paminėta Juozo Gaudrimo knygoje „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 1917–1940“ (1964). Turint omenyje, kad tuo metu Vasario 16-osios Lietuvos kultūra buvo menkinama, pastarojo autoriaus pozicija yra verta dėmesio: „Nors pirmosios dainų šventės programa buvo nesudėtinga ir jos atlikimo lygis vos vidutiniškas, tačiau tai buvo graži pradžia. Daug kas iš šios šventės dalyvių iš viso pirmą kartą atvyko į Kauną, pirmą kartą išgirdo galingą dainos skambesį, pasijuto esąs didelio kolektyvo narys“ (Gaudrimas 1964: 44).

Didžiulį darbą, skirtą Lietuvoje vykusių Dainų švenčių (taip pat ir pirmosios) analizei, atliko Vytautas Jakelaitis, parengęs knygas „Lietuvos dainų šventės“ (1970) ir „Dainų šventės“ (1985)[1]. Šie leidiniai paskatino chorinės muzikos tyrinėtojus atsigręžti į praeitį, į tarpukario metais

1 Knygoje „Dainų šventės“ pirmajai Lietuvoje vykusiai Dainų šventei buvo skirtos vos dvi trumpos pastraipos, tad šio straipsnio autorė daugiausia rėmėsi to paties autoriaus 1970 m. išleista knyga „Lietuvos dainų šventės“.

Leidinio „Pirmoji Dainos diena, 1924: programa ir straipsnių rinkinys“ viršelis (red. Antanas Bružas. Kaunas: Dainos dienai ruošti komitetas, 1924)

susiformavusį Dainų švenčių ritualą. Tai liudija po 1990 m. Kovo 11-osios Lietuvoje pasirodžiusi literatūra, tarkim, Aniceto Armino disertacijos pagrindu parengta knyga „Lietuvos chorai“ (1998). Vis dėlto fundamentaliausias darbas yra Regimanto Gudelio monografija „Nuo Dainų dienos iki tautos šventės“ (2015). Informaciniai ir proginiai leidiniai tik citavo anksčiau išsakytas mintis ir kartojo jau žinomus faktus.

DAINŲ ŠVENTĖS SĄVOKA

Vartant įvairių laikotarpių literatūrą, į akis krenta nevienoda Dainų šventės samprata. Vieni ją suvokė kaip choro ar kelių chorų pasirodymą, kiti – kaip iš anksto paruoštą jungtinio choro koncertą. Bene pirmą kartą Dainų šventės apibrėžimas buvo paskelbtas tarpukariu išleistoje „Lietuviškojoje enciklopedijoje“: „Dainų šventės (D. dienos) dainininkų draugijų ir chorų jungtinėmis jėgomis rengiami, plačiai visuomenei skiriami dainų koncertai. Jų tikslas – muzikinis visuomenės auklėjimas, dainos meno ir meilės jai ugdymas, drauge su tuo susijęs yra tautinio susipratimo kėlimas“ (Dainų šventės 1937: 1355–1356).

Šioje definicijoje reiktų akcentuoti žodžius „jungtinėmis jėgomis rengiami koncertai“. Vėliau išleistose enciklopedijose buvo kartojama būtent ši mintis. Amerikos lietuviai teigė: „Dainų šventės (kitaip dainų dienos) – dainų koncertai, atliekami daugelio chorų ir skiriami plačiajai visuomenei“ (Dainų šventės 1954: 240). Žodžiai „daugelio chorų“ šiuo atveju yra didžiulio chorų sambūrio ar jungtinio choro sinonimas. Tiksliausiai Dainų šventę savo knygose ir „Muzikos enciklopedijoje“ skelbtame straipsnyje apibrėžė V. Jakelaitis: „Dainų šventės yra masiniai chorų sąskrydžiai su jungtiniais koncertais. Rengiamos daugiausia svarbaus visuomeninio įvykio, jubiliejaus proga. Jose dažnai dalyvauja dainų ir šokių ansambliai, šokėjų kolektyvai, kaimo kapelos, įvairūs orkestrai. Jungtinių chorų koncertams statomos estrados; per šventes vyksta chorų varžybos, rengiamos eitynės, tautodailės parodos“ (Jakelaitis 2000: 298).

Taigi, vėl buvo akcentuotas svarbiausią Dainų šventės bruožą nusakantis žodis „jungtinis“. Apibūdinant šias šventes jis išliko svarbiausias iki mūsų dienų.

KADA IR KUR ĮVYKO PIRMOJI DAINŲ ŠVENTĖ? KIEK DIENŲ JI TRUKO?

Pagal tai, koks Dainų šventės apibrėžimas yra pasirinktas, įvardijamas ir jos surengimo laikas. Maniusieji, kad Dainų šventei užtenka vieno ar kelių chorų pasirodymo, tvirtino, kad tokių švenčių rengimas prasidėjo XIX a. pabaigoje ir net nurodė konkrečią datą: „Pirmoji dainų šventė Lietuvoje įvyko 1895 m. Iniciatorius buvo Rytų Prūsijos kultūros veikėjas, chorų vadovas, rašytojas Vydūnas. Šventė buvo surengta prie Nemuno, ant Rambyno kalno“ (Dainų šventės 1966: 352).

1924 m. Kaune įvykusi Dainų šventė šiame tekste buvo pavadinta Dainų diena. Tad straipsnio autorius tarsi išskyrė dvi chorinių renginių rūšis – Dainų šventę ir Dainų dieną, nenurodydamas esminių jų skirtumų. Kitas dalykas – kylančios abejonės, ar 1895 m. Vydūnas surengė renginį ant Rambyno kalno. Juk tais metais jis tik įsteigė Tilžės lietuvių giedotojų draugiją.

Remiantis Mažosios Lietuvos muzikinės kultūros tyrinėtoja Daiva Kšaniene, šios draugijos choras iki 1898 m. giedojo vien bažnyčioje (Kšanienė 2003: 245), o lietuviškas dainas pradėjo dainuoti nuo 1896-ųjų rudens (pirmieji šios draugijos choro koncertai įvyko 1895 m. per Šv. Kalėdas ir Naujųjų metų proga), vadinasi, 1895 m. lietuviškų dainų šventė ant Rambyno kalno negalėjo įvykti. Tiesa, gali būti, kad „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“

teksto autorius turėjo galvoje 1895 m. vasario 17 d. surengtą „Birutės“ draugijos 10-ties metų gyvavimo šventę, kurioje Tilžės dragūnų pulko orkestras atliko nemažai lietuvių, vokiečių, italų kompozitorių kūrinių. Dainas dainavo iš Tauragės pakviestas ansamblis – penkios moterys ir du vyrai. Ši šventė įvyko Tilžės Šaulių namų salėje, bet ne ant Rambyno kalno, be to, penkios tauragiškių ansamblio padainuotos dainos negalėjo šiai šventei suteikti Dainų šventės vardo, todėl toks teiginys enciklopedijoje yra netikslus.

Neteisinga data nurodoma ir „Muzikos enciklopedijoje“, kurioje 1909 m. Jurbarke ir 1910 m. Simne įvykę choriniai sambūriai pavadinti pirmosiomis Dainų šventėmis Lietuvoje. Tai buvo regioniniai renginiai, net nebandę pretenduoti į visos šalies Dainų šventės titulą. Arčiausiai Dainų šventės idėjos buvo Vilniaus kultūros veikėjai, sumanę 1907 m. vasarą surengti tautiškų dainų šventę, kurioje dalyvautų chorai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų tuometinės carinės Rusijos teritorijoje buvusių lietuvių telkinių – Rygos, Mintaujos, Liepojos, Peterburgo, Odesos (M. U. 1906:1). Deja, šio sumanymo įgyvendinti nepavyko. Chorų sambūrį, panašų į regioninę Dainų šventę, 1914 m. buvo sumaniusi ir Marijampolės inteligentija, pasikvietusi penkis Suvalkų gubernijos chorus ir net pasiryžusi surengti jų konkursą, tačiau prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė visus paruošiamuosius darbus. V. Jakelaitis pirmuosius lietuviškus vakarus, kuriuose koncertavo keli chorai, vadino tik Dainų švenčių užuomazgomis ir akcentavo, kad juos organizavę chorvedžiai, įsivaizdavę šias šventes masiškas ir iš anksto rūpestingai paruoštas, „savo kuklių bandymų nedrįso vadinti skambiu ir įpareigojančiu dainų švenčių vardu“ (Jakelaitis 1970: 31).

R. Gudelis pagrįstai iškėlė klausimą, ar galėjo Dainų šventė įvykti iki Pirmojo pasaulinio karo. Bet prieš atsakydamas, klausimą pakoregavo – ar buvo sukurtos prielaidos tokią šventę surengti? Ir pats atsakė:

> <...> Dainos šventė ir šventimo kultūra Lietuvoje užgimė ir išsikerojo po visą šalį dar iki karo. Tai buvo savitas, lokalinis tautinės šventės modelis – spektaklis su choru. Tokią šventę tapatinti ar bent lyginti su švente, kurioje pasirodo jungtinis choras, negalima, nėra prasmės ir anuose vakaruose ieškoti jungtinio choro „organizavimo metodikos“. Turint omenyje šias aplinkybes, galima teigti, jog nuo spaudos draudimo atšaukimo iki Pirmojo pasaulinio karo susiformavo savitas šventės modelis, kuriame didžiausias dėmesys teko choro dainoms. Taigi išplitusi šventimo su choru ir dainomis praktika suformavo realias psichologinio pobūdžio prielaidas, iš dalies – ir motyvaciją surengti „chorų suvažiavimus“ (S. Šimkaus terminas). Prielaidos ne materialios, metodinės, o idealios dvasinės, psichologinės (Gudelis 2015: 64–65).

Jis pateikė ir dalinę išvadą:

> Lietuviai savo šventimo su daina ir choru kultūrą, kurią siejame su lietuviškais vakarais, išugdė iki Pirmojo pasaulinio karo. Šie vakarai realizuodavo savo svarbiausias bendrąsias socialines ir menines šventės funkcijas. Vadinasi, visus aptartus stambesnius chorinius renginius jų išskirtinumo savo erdvėlaikyje prasme galėtume vadinti šventėmis. Bet jungtinio choro telkimo ir metodinio patyrimo šioje srityje nebuvo. <...>. Lietuviškų chorų sąjūdis tautinio atgimimo laikotarpiu (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia) – romantiška, renesanso energijos epocha. Ji padėjo pagrindus tautinei chorinei kultūrai, paskleidė krašte europinio keturbalsio (mišrių balsų) giedojimo ir dainavimo stilių. Tačiau dėl daugelio objektyvaus pobūdžio priežasčių iki Pirmojo pasaulinio karo surengti Dainų šventę (su jungtiniu choru!) buvo per anksti. Dar reikėjo pergyventi karą, sukurti Nepriklausomos Lietuvos Respubliką, sutelkti muzikus ir chorus, sureguliuoti chorvedybinės metodikos dalykus (Gudelis 2015: 71).

Taigi, lietuviški vakarai negali būti vadinami Dainų šventėmis, juos, be jokių dvejonių, galime vertinti tik kaip ištakas, padėjusias formuotis chorams, lavintis chorvedžiams, paskatinusias lietuvių kompozitorius kurti dainas, ugdžiusias klausytojų meninius poreikius.

Kartais literatūroje tenka aptikti informacijos, kad pirmoji Dainų šventė Kaune įvyko 1923 m. birželio 23 d. Ji buvusi surengta Antano Vaičiūno iniciatyva. Šis chorvedys, kelerius metus praleidęs tarp latvių, turėjo progos iš arti stebėti jų renginius bei jais gėrėtis, todėl, 1922 m. sugrįžęs iš Rygos į Lietuvą, įkūrė Šaulių sąjungos chorą, o 1923 m. birželio 7 d. sukvietė į pasitarimą visus Kaune ir jo apylinkėse buvusių „Dainos“ draugijos skyrių, taip pat Jono Dambrausko iniciatyva įsteigtos „Gabijos“ draugijos, Jaunimo sąjungos Šančių skyriaus, pavasarininkų chorų vadovus bei atstovus ir kartu su jais nutarė per Jonines surengti tradicinę Šaulių sąjungos šventę – pirmąjį liaudies dainos vakarą. Šio renginio pats A. Vaičiūnas Dainų švente nevadino, nes ji nei dalyvių, nei atliktų dainų skaičiumi neatitiko Dainų švenčių užmojų. Be to, „Gabijos“ choras

Vyriausieji 1924 m. Dainų šventės dirigentai. Iš kairės: Juozas Naujalis, Julius Štarka, Stasys Šimkus. Saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve

dalyvauti atsisakė – jautėsi dar nepajėgus, pavasarininkai sutiko prisidėti tik prie jungtinio choro, nes atskirai koncertuoti neišdrįso, todėl liaudies dainų vakare pasirodė vos trys kolektyvai: iš Rygos atvykęs choras „Šviesa“, vadovaujamas kompozitoriaus Juozo Karoso, ir du kauniečių chorai – Jaunimo sąjungos choras iš Šančių, kuriam dirigavo J. Dambrauskas, ir paties A. Vaičiūno parengti šauliai. Tad vargu, ar galima būtų tokį renginį įvardyti Dainų švente. Galbūt jam labiau tiktų pirmojo Kauno jungtinio choro koncerto pavadinimas, kuris, be abejo, savo dvasia prisidėjo prie spartesnio Dainų šventės idėjos įgyvendinimo.

Ši idėja kilo J. Žilevičiui, tuometiniam Švietimo ministerijos Meno skyriaus viršininkui, 1923 m. liepos mėn. apsilankius Rygoje – latvių Dainų šventėje[2]. Tų pačių metų gruodžio mėn. susirinkę Dainų šventės sumanymo šalininkai – Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis, Pradžios mokslo departamento direktorius Juozas Vokietaitis, Kauno muzikos mokyklos direktorius Juozas Naujalis ir mokytojas bei kompozitorius Aleksandras Kačanauskas, Šaulių sąjungos atstovas Antanas Bružas, Valstybės operos teatro chormeisteris Julius Štarka ir J. Žilevičius – pritarė šiai idėjai ir nusprendė pirmąją Dainų šventę surengti Kaune 1924 m. vasarą. Netrukus, bendru sutarimu, buvo parinkta konkreti data – rugpjūčio 23 ir 24 d. Ji buvo įrašyta visuose skelbimuose, afišose ir šventei skirtoje brošiūroje. Tad vėliau daugelis autorių savo straipsniuose ar knygose šias dienas ir minėjo. Tačiau planus pakoregavo orai. Rugpjūčio 24 d. prakiurus dangui ir be perstojo pliaupiant lietui, antroji šventės diena buvo nukelta į pirmadienį, rugpjūčio 25 d. Vėliau, aprašant šį renginį įvairiuose leidiniuose, deja, buvo teigiama, kad šventė vyko 23–25 dienomis, sudarant klaidingą įspūdį, kad ji tęsėsi tris dienas. Tad abi šias dienas derėtų minėti atskirai, tarp skaičių dedant ne brūkšnelį, bet kablelį ar jungtuką „ir“. JAV lietuvių laikraščiuose pirmąją Dainų šventę kelis kartus prisiminė J. Žilevičius (Žilevičius 1964: 6; Žilevičius 1966: 1, 2), tačiau praėjus 40 metų nuo jos surengimo, tie pasakojimai nebuvo visiškai tikslūs, be to, jie nepadarė jokios įtakos Lietuvos kultūros tyrinėtojams, nes išeivijos spauda tuomet buvo sunkiai prieinama.

DAINŲ ŠVENTĖS PROGRAMA

1924 m. vasario mėn. sudaryta Muzikų komisija iš karto ėmė svarstyti chorų repertuaro ir koncertinės programos sudarymo klausimus. Iš pradžių J. Žilevičius, šventės iniciatorius ir Muzikų komisijos narys, šventės dalyviams pasiūlė 32 lietuvių kompozitorių originalias bei harmonizuotas dainas, kurių daugumą chorai jau buvo dainavę. Tačiau kovo 18 d. įvykusiame Organizacinio komiteto posėdyje buvo nutarta šį sąrašą dvigubai sutrumpinti ir palikti bendram chorui dainuoti tik 16 pačių lengviausių dainų (neskaičiuojant šventės pradžioje atliekamo Lietuvos himno). Jas netrukus paskelbė J. Žilevičiaus redaguojamas

2 Pirmoji Dainų šventė Latvijoje buvo surengta 1873 m., o Estijoje – 1869 m.

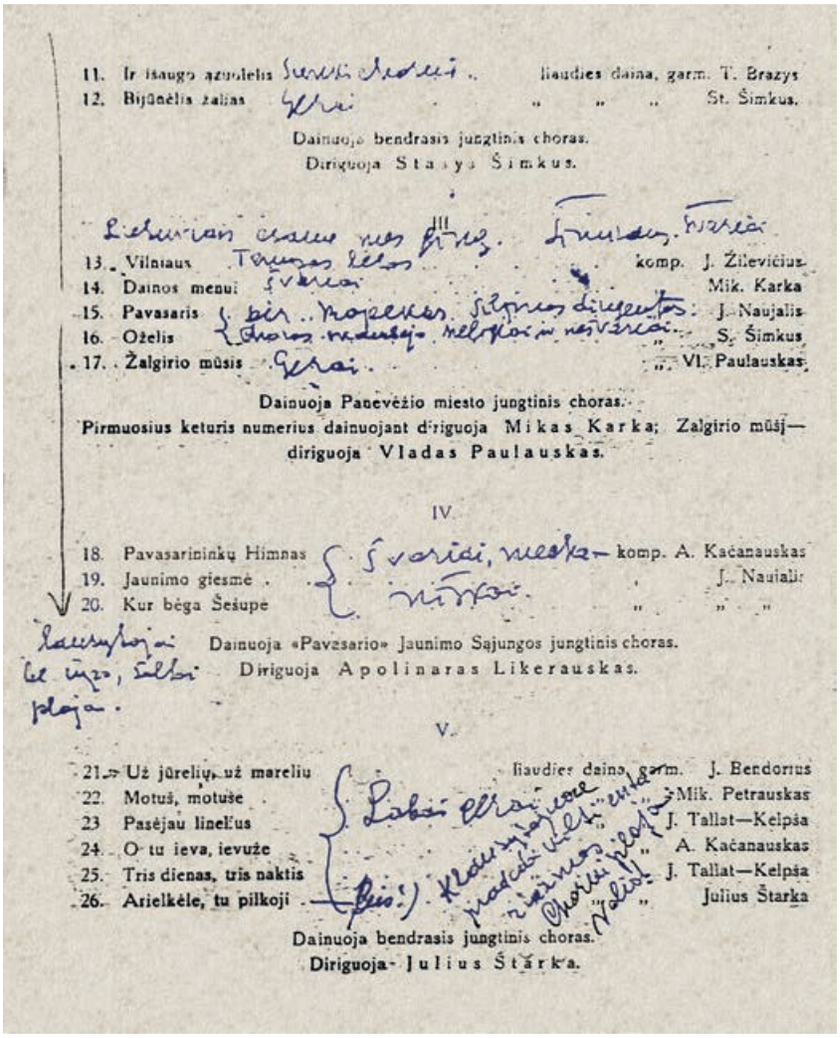

11. Ir išaugo ąžuolelis Sveiki skrodei . liaudies daina, garm. T. Brazys
12. Bijūnėlis žalias Gėrai . „ „ „ St. Šimkus.

Dainuoja bendrasis jungtinis choras.
Diriguoja Stasys Šimkus.

III.

13. Vilniaus Tvirtas lėlos . . . komp. J. Žilevičius
14. Dainos menui Švariai Mik. Karka
15. Pavasaris ir ... Mokytojas Šilpnos dirigentas J. Naujalis
16. Oželis Choras mokytojo nelogiai nesvariai „ S. Šimkus
17. Žalgirio mūšis Gerai . „ „ VI. Paulauskas

Dainuoja Panevėžio miesto jungtinis choras.
Pirmuosius keturis numerius dainuojant diriguoja Mikas Karka; Žalgirio mūšį— diriguoja Vladas Paulauskas.

IV.

18. Pavasarininkų Himnas Švariai, meiliai komp. A. Kačanauskas
19. Jaunimo giesmė . nuoširdžiai J. Naujalis
20. Kur bėga Šešupė „ „ „

Klausytojai Dainuoja «Pavasario» Jaunimo Sąjungos jungtinis choras.
Diriguoja Apolinaras Likerauskas.

V.

21. Už jūrelių, už marelių liaudies daina, garm. J. Bendorius
22. Motuš, motuše „ Mik. Petrauskas
23. Pasėjau linelius „ J. Tallat—Kelpša
24. O tu ieva, ievuže „ A. Kačanauskas
25. Tris dienas, tris naktis „ J. Tallat—Kelpša
26. Arielkėle, tu pilkoji „ Julius Štarka

Dainuoja bendrasis jungtinis choras.
Diriguoja Julius Štarka.

Juozo Žilevičiaus ranka įrašytos pastabos knygelėje „Pirmoji Dainos diena“

leidinys „Muzikos menas“ (Dainos diena 1924: 9). Motyvai buvo aiškūs ir pagrįsti – programa turi būti kuo įvairesnė, sudaryta iš atskirų chorų bei jų grupių, o ne vien jungtinio choro[3]. Su tokiu sprendimu nesutiko Stasys Šimkus, retkarčiais atvykdavęs iš Klaipėdos į Kauną dalyvauti Organizacinio komiteto posėdžiuose. Apsilankęs viename jų, jis pareiškė, kad jungtinio choro repertuaras yra per menkas – būtina įtraukti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Šėriau žirgelį“, Teodoro Brazio „Palaužta rūtelė“, jo paties „Vai žydėk, žydėk“[4].

Komitetas šiam pasiūlymui nebuvo linkęs pritarti, todėl S. Šimkus pats ėmėsi iniciatyvos nors iš dalies savo sumanymą įgyvendinti – chorvedžių kursuose chorų vadovus pradėjo mokyti 4 papildomų dainų ir jungtinio choro repertuarą išplėtė iki 20 kūrinėlių. Chorvedžiai ėmė skųstis, jog jiems jau ir taip sunku įsiminti visus reikalavimus, todėl naujų kūrinių įtraukimas yra perteklinis. Apie tai sužinojęs Komitetas pasipiktino ir uždraudė S. Šimkui keisti jau aprobuotą repertuarą. Tačiau šis nesutiko atsisakyti savo idėjos, ir jam į talką atėjo pavienių chorų vadovai (nežinia, ar S. Šimkaus įkalbėti, ar patys pasiūlę jam savo paslaugas). Taigi, be keturių į jungtinio choro programą įtrauktų Šimkaus dainų panevėžiečių choras pirmąją šventės dieną atliko dar dvi šio kompozitoriaus dainas – „Oželį“ ir „Lietuviais esame mes gimę“. Kad skambės „Oželis“, skelbė spausdinta programa, o „Lietuviais esame mes gimę“, kaip pirmąjį Panevėžio miesto jungtinio choro šventėje atliktą kūrinį, knygelėje „Pirmoji Dainos diena“ ranka įrašė pats J. Žilevičius, nurodęs, jog ji buvo atlikta „švariai“[5]. Jei vadovausimės šiomis jo pastabomis, pirmojoje Dainų šventės dienoje iš viso skambėjo 25 kūriniai: 16 dainų padainavo jungtinis choras, 6 – panevėžiečiai ir 3 – Šaulių sąjungos choras.

3 Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m. kovo 18 d., protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau *LCVA*), f. 923, ap. 1, b. 400, l. 176.

4 Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m balandžio ? d., protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 182.

5 Šis egzempliorius yra saugomas J. Žilevičiaus-J. Kreivėno lietuviškos muzikos archyve, o jo kopija – Klaipėdos universiteto bibliotekos Retų spaudinių sektoriuje.

Antrąją šventės dieną taip pat įvyko keli pakeitimai. A. Vaičiūnas, matyt, S. Šimkaus naudai atsisakė su klaipėdiečiais atlikti M. K. Čiurlionio „Šėriau žirgelį“ ir perleido šią dainą diriguoti pačiam S. Šimkui, pasirodžiusiam su Šaulių sąjungos choru. Šis, galbūt nenorėdamas per daug apkrauti šaulių, nutarė atsisakyti Č. Sasnausko dainos „Kur bėga Šešupė“. Taigi antrąją šventės dieną skambėjo 19 dainų: 4 atliko klaipėdiečiai, 3 – Šaulių sąjungos jungtinis choras, 3 – Ateitininkų sąjungos jungtinis choras, 9 dainos buvo jungtinio choro pakartotos iš pirmosios šventės dienos programos. Iš viso per abi dienas buvo atliktos 44 dainos. Atmetę antrąją šventės dieną pasikartojusias pirmosios dienos dainas, galime apibendrinti, kad iš viso Dainų šventėje skambėjo 35 kūriniai – 24 liaudies dainos ir 11 originalių kompozicijų.

J. Žilevičiaus komentarus, įrašytus Dainų šventės programoje, reiktų laikyti patikimiausiu šaltiniu, nustatant atliktų dainų skaičių ir eigą, nes nei Kazimieras Viktoras Banaitis, nei Justinas Strimaitis, rašydami išsamias recenzijas, nuosekliai neaptarė visų šventės dainų bei jų eiliškumo (recenzentai savo dėmesį nukreipė į geriausiai bei blogiausiai skambėjusias dainas, chorų skambesį ir dirigentų pasirodymą) (Banaitis 1924: 2–3, Strimaitis 1924: 4–5). Jokio kito patvirtinimo apie programos pakeitimus nėra išlikę. Tad R. Gudelis savo knygoje pateikė netikslią šventės programą – įrašė, kad joje skambėjo Č. Sasnausko „Kur bėga Šešupė“, kuri nebuvo atlikta, taip pat neteisingai nurodė pakartotų pirmosios dienos dainų skaičių – jų buvo 9, o ne 20. Be to, autorius nepaminėjo Šaulių ir Ateitininkų sąjungų chorų atliktų dainų (Gudelis 2015: 82). Arčiausiai tiesos buvo V. Jakelaitis. Perspausdindamas programą, jis į ją neįtraukė neatliktos Sasnausko dainos „Kur bėga Šešupė“, bet, deja, paliko du kartus įrašytą „Šėriau žirgelį“. Apie skambėjusią S. Šimkaus dainą „Lietuviais esame mes gimę“ pokario muzikai nežinojo, nes nebuvo susipažinę su J. Žilevičiaus pastabomis, todėl šio kūrinio niekas ir neminėjo.

Programoje buvo pristatyta 15 lietuvių kompozitorių. Rengėjai įtraukė nemažai S. Šimkaus (7), J. Naujalio (6), Juozo Tallat-Kelpšos (3), T. Brazio (3) dainų. Taip pat po dvi M. K. Čiurlionio, Č. Sasnausko, J. Bendoriaus, A. Kačanausko, Miko Petrausko bei po vieną Mykolo Karkos, J. Štarkos, Juozo Neimonto, Vlado Paulausko, Vydūno, J. Žilevičiaus dainas. Daugiausia šventėje skambėjusių dainų, net 14, dirigavo S. Šimkus, V. Naujalis dėl silpnos sveikatos – vos 5, J. Štarka – 9. Pastarasis, S. Šimkaus dėka, tapo vyriausiuoju šventės dirigentu. Mat iš pradžių šioms pareigoms buvo numatytas A. Kačanauskas, tačiau vietoj jo V. Šimkus pasiūlė Valstybės operos teatro chormeisterį. Kilus ginčams, buvo nutarta balsuoti. Dviem komiteto nariams pasisakius už A. Kačanauską, o trims – už J. Štarką, laimėjo pastarasis[6]. Jaunesnieji dirigentai pasirodė su savo chorais ir jiems dirigavo vieną ar kelis kūrinius: M. Karka – 5, A. Vaičiūnas – 4, Apolinaras Likerauskas – 3, Kostas Gurevičius – 3, V. Paulauskas – 1. Tad S. Šimkaus, kaip kompozitoriaus ir dirigento, dominuojantis vaidmuo šioje šventės buvo akivaizdus. Nepaisant to, visa programa atvėrė plačią lietuvių muzikos panoramą ir reprezentavo jos kūrėjus bei atlikėjus.

KIEK CHORŲ DALYVAVO DAINŲ ŠVENTĖJE IR KIEK ŽIŪROVŲ JŲ KLAUSĖSI?

Įvairių autorių straipsniuose ar knygose Dainų šventėje dalyvavusių chorų skaičius svyruoja nuo 77 iki 100. Matyt, tai priklausė nuo to, kokia literatūra ar archyviniais šaltiniais jie rėmėsi. Pagrindinis leidinys, kuriuo pasinaudojo bene visi muzikinės kultūros tyrėjai, buvo knygelė „Pirmoji Dainos diena“, pasirodžiusi prieš pat šią šventę. Joje paskelbtame dalyvių sąraše buvo išvardyti 86 chorai (beje, į jį buvo įtraukti ir neatvykę chorai). Kai kuriuose darbuose šį skaičių aptiksime, bet vėliau pasirodė, kad jis per didelis. Dažnai į renginius užsiregistruodavo daugiau chorų ir dainininkų, negu faktiškai juose dalyvaudavo. Taip atsitikdavo dėl įvairių priežasčių: nesutarimų tarp skirtingų organizacijų, nepakankamo repertuaro įsisavinimo, transporto problemų, materialinių sunkumų ir kt. Į Dainų šventes atvykdavo tik didžiausi chorinio dainavimo entuziastai.

Tad autoriai, savo darbuose paminėję šimtą Dainų šventėje dalyvavusių chorų, matyt, buvo suklaidinti senesnės informacijos. Dar 1923 m. J. Žilevičius, suregistravęs Lietuvos chorus, savo leistame „Muzikos almanache“ paskelbė, kad, skaičiuojant kaimo ir miesto bažnytinius bei pasaulietinius, mokyklų ir gimnazijų kolektyvus, Lietuvoje veikė iš viso 116 chorų (Chorai... 1924: 173–176). Atsiklausus, kas iš jų norėtų dalyvauti Dainų šventėje, atsišaukė 109, bet rugpjūčio pradžioje paaiškėjo – jų bus 97 (Bružas

6 Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m balandžio ? d., protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 182

Dainų dienos žiūrovai. 1924 m. rugpjūčio 23 d. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje

1924: 6). Suapvalinus ir radosi 100! Vis dėlto galutinis skaičius paaiškėjo tik prasidėjus Dainų šventei. Visi joje dalyvavę kolektyvai turėjo organizatoriams atsiųsti detalų choristų sąrašą su pavardėmis, kuris buvo išspausdintas leidinyje „Pirmoji Dainos diena“. Tokius sąrašus atsiuntė 76 chorai. V. Jakelaitis rašė: „Išleistoje programoje yra įdėtas 86 chorų sąrašas, o šį sąrašą palyginę su atvykusių į Dainų dieną dalyvių registracijos knyga, galime nustatyti, kad dėl įvairių priežasčių šventėje nedalyvavo dar 9–10 chorų. Taigi I-ojoje Dainų dienoje dalyvavo 76–77 mišrūs chorai su 3 000 dainininkų“ (Jakelaitis 1970: 46). Deja, šis autorius nenurodė paminėtosios registracijos knygos saugojimo vietos, o archyvuose jos rasti nepavyko. Gal jis turėjo omenyje leidinį „Pirmoji Dainos diena“, kuriame ir yra išvardyti 76 chorai su dainininkų sąrašais? Tik nežinia, kur V. Jakelaitis rado 77-tą kolektyvą, nebent įskaičiavo klaipėdiečius, kurie atsisakė dalyvauti jungtiniame chore ir pasirodė atskirai, vien su savo programa (gal todėl jie ir nepateko į bendrą sąrašą). Skaičius 77 yra minimas ir „Muzikos enciklopedijoje“ (Jakelaitis 2000: 298), ir „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ (Jakelaitis 2003: 419). Tad šiuo skaičiumi ir reiktų apsiriboti, nes jis yra dokumentiškai pagrįstas ir jau įsitvirtinęs pastarųjų metų informaciniame lauke.

1924 m. pradžioje spaudoje buvo paskelbtos labai optimistinės dalyvių skaičiaus prognozės. Tikėtasi, kad šventėje dainuos 4127 choristai, neskaitant Klaipėdos krašto ir dviejų lietuviškų chorų iš Rygos (Žilevičius 1924: 8), todėl inžinieriams buvo užsakyta pastatyti estradą būtent šiam skaičiui žmonių. (Dainų diena... 1924: 6). Bet kas mėnesį choristų skaičiui mažėjant, buvo nutarta pasitenkinti laiptais, talpinančiais 3 500 dainininkų. Šis skaičius ir buvo įrašytas į Dainų šventės afišą. Bet po choristų patikrinimo, kurį atliko S. Šimkus ir J. Štarka, vienam chorui dalyvauti šventėje nebuvo leista, o dar keturi atsisakė vykti į Kauną, nes nesuskubo išmokti reikiamų dainų (Dainų diena... 1924a: 6), buvo ir paskutinę minutę apsigalvojusių. Tad liko 76 kolektyvai (su klaipėdiečiais – 77), kurių narių skaičius, įtraukus ir vadovus, siekė apie 3 060. Prisiminus to meto Lietuvos kultūrinę, socialinę ir ekonominę padėtį, apsilankyti laikinojoje Lietuvos sostinėje buvo pasiryžęs didžiulis dainos mylėtojų būrys. Tad teiginys, kad Dainų šventės jungtiniame chore dainavo apie 3 000 choristų, yra lengvai įrodomas ir nekelia abejonių. Nors dėl lietaus antrąją dieną dalyvių gerokai sumažėjo, Dainų šventės reikšmės tai nesumenkino.

Abejonių kelia kitas parametras – žiūrovų skaičius. Daugelyje informacinių leidinių

yra tvirtinama, kad per dvi Dainų šventės dienas joje apsilankė 50 000 žmonių. Turint omenyje, kad pagal gyventojų surašymo duomenis 1923 m. Kaune buvo įsiregistravę 92 000 asmenų (Kaunas 2006: 601), atrodytų, kad šventėje apsilankė daugiau nei kas antras miesto gyventojas. Pridėjus tūkstančius iš provincijos suvažiavusių žmonių ir kviestinių svečių iš užsienio, teoriškai tai gal ir galėjo būti įmanoma. Tik kyla klausimas – iš kur buvo paimti šie skaičiai? Atsakymo ilgai ieškoti neteko. Pakako peržvelgti vieno svarbiausių to meto Kauno laikraščio „Lietuva" rugpjūčio mėnesio numerius. Pasirodo, likus dviem savaitėms iki visų laukiamo renginio, jis savo skaitytojams pranešė: „Dainų Dienai Žaliajame kalne, kariuomenės parodų aikštėj pradėta statyti didžiulė estrada dainininkams, kurių galės joje sutilpti apie 4000 žmonių. Publikai vietų numatyta į 50–60.000" (Dainų diena... 1924: 6). Šie skaičiai ir buvo įtraukti į daugelį enciklopedijų, juos įvairūs autoriai minėjo savo darbuose. Ona Narbutienė, rašydama apie laikinosios sostinės muzikinį gyvenimą, rėmėsi būtent periodine spauda (Narbutienė 1992: 10), o muzikologės teiginius vėliau citavo kiti leidiniai (*Lietuvos Dainų...* 2013: 33), nesuabejodami, kad aikštėje numatytas vietų skaičius nebūtinai turi sutapti su apsilankiusių žiūrovų skaičiumi.

Prieš pradedant pardavinėti bilietus buvo parengtos ir policijoje patvirtintos bilietų knygelės su konkrečiomis vietomis bei kainomis. Pasirodė, kad sėdimoms vietoms už 8,5, 5 ir 2 Lt ir stovimoms vietoms už 1 Lt buvo pagaminta 67 200 bilietų už 90 300 Lt[7]. Deja, viltys nepasiteisino. Atlikus reviziją pasirodė, kad į pirmosios dienos renginį buvo parduota 11 842 bilietų už 21 713 Lt, į antrosios – 7 875 bilietai už 15 933 Lt[8]. Tad iš viso buvo parduota 19 717 bilietų už 37 646 Lt, tai yra, vos trečdalis bilietų, o pinigų surinkta tik 42 proc. planuotos sumos. Tačiau ir šis žiūrovų kiekis atrodė įspūdingai. Vienas iš šventės organizatorių rašė: „Publikos nebuvo galima užmatyti – atrodė lyg kokia banguojanti jūra" (Prielgauskas 1924: 19).

V. Jakelaitis pirmasis aptiko informaciją apie išparduotus bilietus, iš kurios buvo matyti, kad spauda šventėje apsilankiusių žmonių skaičių gerokai padidino. Tik jis nesiryžo to fakto pripažinti: „Kas teisus, ar buhalterinė-finansinė apyskaita, ar laikraščiai, dabar sunku pasakyti" (Jakelaitis, 1970: 46). Vis dėlto tenka pripažinti apyskaitų viršenybę. Klaidų negalėjo būti, nes parduotus bilietus ir gautas lėšas patikrino specialiai sudaryta komisija, o parašą po ataskaita padėjo pats Organizacinio komiteto pirmininkas Jonas Vileišis.

Ši finansinė nesėkmė įklampino Dainų šventės organizatorius į skolas. Reikėjo aiškintis aukštesnėms vyriausybės institucijoms, dėl ko susidarė 27 855, 81 Lt deficitas. Ir buvo nurodytos kelios priežastys: „1) sekmadienį, rugpjūčio 24 d., dėl lietaus Dainų diena negalėjo įvykti ir ją teko perkelti į rugpjūčio 25 d., tuo būdu nebūta tiek publikos, kiek buvo laukta; 2) pirmą kartą rengiant Dainų dieną teko pakelti didelių išlaidų, kurių dalies iš anksto net apytikriai negalima buvo numatyti"[9]. Jeigu būtų pavykę parduoti tiek bilietų, kiek spauda skelbė apsilankius žiūrovų, jokio deficito nebūtų susidarę, priešingai – rengėjai būtų galėję gauti pelno. Didžiąją skolos dalį padengė Ministrų kabinetas, o mažesniąja teko rūpintis Organizaciniam komitetui ir pardavinėti specialiai Dainų šventei pagamintus suolus. Apmaudu, kad masinės informacijos priemonės ir šiandien žongliruoja pirmojoje Dainų šventėje apsilankiusių žiūrovų skaičiumi, pakeldamos jį net iki 200 000! (Dainų šventės pėdsakai 2020).

APIBENDRINIMAS

1924 m. Kaune įvykusią „Dainos dieną" turėtume vertinti kaip epochinį įvykį, kuris sutelkė išsibarsčiusius chorus bei chorvedžius, visos šalies mastu iškėlė tautinės vienybės idėją, praturtino chorų repertuarą naujomis dainomis, padėjo pagrindus lietuviškai chorinei mokyklai susikurti ir nacionalinėms Dainų švenčių tradicijoms susiformuoti. Gilinantis į pirminius šaltinius, galima aptikti daug naujų faktų, susidaryti ryškesnį vaizdą apie tarpukario Lietuvos chorinę kultūrą, muzikinę literatūrą, nemenką visos inteligentijos indėlį į lietuviškos dainos sklaidą. Chorvedžiai galėtų parengti leidinį, kuriame būtų paskelbti autentiški dokumentai: pirmosios Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžių protokolai, ataskaitos Ministrų kabinetui, tarpinstitucinis susirašinėjimas, įvairių autorių recenzijos, vertingos įžvalgos, dalyvių atsiminimai. Tuomet visa medžiaga, susijusi su šia istorine data, būtų vienoje vietoje ir neapaugtų mitais, padėtų išvengti netikslumų,

7 Aktas patikrinimo Dainų dienos bilietų knygelių. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 166.

8 Ten pat.

9 Dainos dienai ruošti komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m. rugsėjo 8 d., protokolas. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 192.

praplėstų tyrimų lauką ir padarytų jį lengviau visiems prieinamą. Juk pirmoji Dainų šventė, padariusi didžiulę įtaką tautos atgimimui, kultūrai ir valstybės pažangai, to verta.

ŠALTINIAI:

Aktas patikrinimo Dainų dienos bilietų knygelių. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 923, ap. 1, b. 400, l. 166.

Dainos dienai ruošti komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m. rugsėjo 8 d., protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 192.

Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m balandžio ? d., protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 182.

Dainų šventės Organizacinio komiteto posėdžio, įvykusio 1924 m. kovo 18 d., protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 400, l. 176.

LITERATŪRA:

Arminas 1998 = Anicetas Arminas. *Lietuvių chorai – tautinės savimonės ir muzikinės kultūros žadintojai*. Vilnius: Mokslo ir leidybos institutas.

Bendorius 1930 = Jonas Bendorius. Mūsų dainų švenčių apžvalga. *Lietuvos aidas*, 1930, birželio 20.

Banaitis 1924 = Kazys Banaitis. Pirmoji Lietuvos Dainų Diena. *Lietuva*, 1924, rugpjūčio 29.

Bružas 1924 = Antanas Bružas. Dainų Diena ir Paroda. *Lietuva*, 1924, rugpjūčio 12.

Budriūnas 1932 = Motiejus Budriūnas. Lietuvių dainų švenčių meninė ir auklėjamoji reikšmė. *Muzikos barai*, 1932, Nr. 1.

Chorai... 1924 = Chorai ir jų vedėjų sąrašas. *Muzikos almanachas*, Kaunas.

Dainos diena 1924 = Dainos diena. *Muzikos menas*, 1924, Nr. 3.

Dainų diena... 1924 = Dainų diena ir paroda. *Lietuva*, 1924, rugpjūčio 9.

Dainų diena... 1924a = Dainų diena ir paroda. *Lietuva*, 1924, rugpjūčio 12.

Dainų šventės 1937 = Dainų šventės. *Lietuviškoji enciklopedija*, 5 t. Kaunas: Spaudos fondas, 1937, p. 1355–1356.

Dainų šventės 1954 = Dainų šventės. *Lietuvių enciklopedija*, 4 t. So. Boston.

Dainų šventės 1966 = Dainų šventės. *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, 1 t. Vilnius: Mintis.

Dainų šventės pėdsakai 2020 = Dainų šventės pėdsakai – aplankykite tris ypatingas vietas. 2020-06-30. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/keliones/dainu-sventes-pedsakai-aplankykite-tris-ypatingas-vietas-1630- ...1340200> [žiūrėta 2025-01-15].

Gaudrimas 1964 = Juozas Gaudrimas. *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 1917–1940*. Vilnius: Mintis.

Gudelis 2015 = Regimantas Gudelis. *Nuo Dainų dienos iki tautos šventės*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.

Jakelaitis 2000 = Vytautas Jakelaitis. Dainų šventės. *Muzikos enciklopedija*, 1 t. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakelaitis 2003 = Vytautas Jakelaitis. Dainų šventės. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 4 t. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakelaitis 1970 = Vytautas Jakelaitis. *Lietuvos dainų šventės*. Vilnius: Vaga.

Kaunas 2006 = Kaunas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 9 t. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kšanienė 2003 = Daiva Kšanienė. *Muzika Mažojoje Lietuvoje: lietuvių ir vokiečių kultūros sąveika (XVI a. – XX a. 4 dešimtmetis)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Lietuvos Dainų... 2013 = Lietuvos Dainų švenčių tradicija. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.

M. U. 1906 = M. U. Tautiška lietuvių šventė Vilniuje. *Vilniaus žinios*, 1906, sausio 24 (vasario 6).

Narbutienė 1922 = Ona Narbutienė. *Muzikinis Kaunas 1920–1940*. Kaunas: Šviesa.

Prielgauskas 1924 = Klemensas Prielgauskas. Dainos diena. *Krivulė*, 1924, Nr. 9.

Strimaitis 1924 = Justinas Strimaitis. Dainų Diena ir jos bendrieji įspūdžiai. *Lietuva*, 1924, rugpjūčio 28.

Vaičiūnas 1931 = Antanas Vaičiūnas. Dainų švenčių organizavimas. *Muzikos barai*, 1931, Nr. 2.

Žadeika 1923 = Viktoras Žadeika. Aštuntoji Ėstų dainų šventė. *Muzikos almanachas*, Kaunas.

Žilevičius 1923 = Juozas Žilevičius. Latvių dainų šventės ir mes. *Muzikos almanachas*, Kaunas.

Žilevičius 1924 = Juozas Žilevičius. Dainos Diena. *Muzikos menas*, 1924, Nr. 2.

Žilevičius 1964 = Juozas Žilevičius. 40 metų nuo pirmosios Dainų dienos Lietuvoje. *Dirva*, 1964, rugpjūčio 14.

Žilevičius 1966 = Juozas Žilevičius. Pirmoji Dainų šventė Lietuvoj. *Draugas*, 1966, gegužės 28, priedas „Mokslas, menas, literatūra“.

ONCE AGAIN REMEMBERING THE FIRST LITHUANIAN SONG FESTIVAL

Danutė PETRAUSKAITĖ

This article revisits the first Lithuanian Song Festival, known as the “Day of Song,” which took place in Kaunas on 23 and 25 August 1924. It is regarded as a historic milestone that brought together dispersed choirs and choir leaders, promoted national unity across the country, expanded the choral repertoire with new compositions, and laid the foundations for both the Lithuanian choral tradition and the nationwide Song Festival movement. The article outlines the festivals prehistory including early choral gatherings and regional events and reconstructs the preparations for the first festival, highlighting changes in the programme and clarifying participant and audience numbers. Drawing on primary sources, the author uncovers numerous new facts that offer a fuller picture of interwar Lithuanias choral culture, musical literature, and the significant contributions of the nations intelligentsia to the spread of the Lithuanian song tradition.

GĖTĖ IR RELIGIJA

VYDŪNAS

Vydūno straipsnis „Gėtė ir religija“ („Goethe und die Religion“), rašytas 1949 m. Detmolde, pirmą kartą buvo išspausdintas 2023 m. Vokietijoje išleistoje knygoje „Vydūnas Detmolde ir Europa“ (Vydunas in Detmold und Europa. Sud. Brita Storost, Aušra Martišiūtė-Linartienė, Elmar Brok, Rainer Heller, Miroslav Danys, Tomas Stanikas. Berlin: Lit Verlag, 2023, p. 288–303). Į lietuvių kalbą lig šiol jis nebuvo verstas. Į ketvirtąjį Vydūno „Raštų“ tomą (Vilnius: Mintis, 1994), skirtą daugiausiai jo vokiškai rašytų darbų vertimams, jis kažkodėl nepateko; tikriausiai rankraštis buvo gautas jau knygai išėjus. Siekdama užpildyti šią spragą, Vydūno draugija parengė spaudai straipsnio vertimą, su viltimi, kad savitas Vydūno požiūris į Johaną Volfgangą Gėtę ir jo santykį su religija papildys šio didžio vokiečių poeto ir mąstytojo portretą, kartu atskleis ir paties Vydūno tikybinę patirtį.

Verčiant Vydūno tekste įterptas J. V. Gėtės poezijos citatas, buvo pasitelkti jau esami poetiniai vertimai, o jei citatų šaltinis nenurodytas, jos išverstos pažodžiui. Laužtiniuose skliaustuose – redakciniai intarpai.

ĮŽANGINĖ PASTABA

Visa tai, ką čia ketinama pateikti, kai kuriuos asmenis gali nemaloniai nustebinti bei neatitikti jų lūkesčių. Bet pamąstyti apie tai vis tik vertėtų. Kalbama juk apie pastebėjimus žmogaus[1], kuris pragyveno beveik tiek pat, kiek ir Johanas Volfgangas Gėtė[2]. Reiktų dar atkreipti dėmesį ir į įgimtus polinkius, kurie atrodo panašūs į Gėtės, bet nuvedė į visokių kūniškų malonumų atsisakymą, įgalinusį tarpti ypatingam vidiniam gyvenimui.

Detmoldas, 1949 m. vasara
Dr. V. Storost-Vydūnas

TURINYS

I. Stebėtinas J. V. Gėtės poveikis savo amžininkams ir vėlesnėms kartoms.
II. Žmogaus esmės slėpinys[3].
III. J. V. Gėtės religinės patirtys ir jų aiškinimai.
IV. J. V. Gėtės savitumai ir sąlygos jiems atsiskleisti.
V. J. V. Gėtė ir moteriškumas žmonijoje.
VI. J. V. Gėtė ir krikščionybė.
VII. J. V. Gėtė ir dabartis.

1 Vydūnas (1868–1953) čia kalba apie save, jam tuo metu buvo 81 metai; Gėtė (1749–1832) sulaukė 83-jų.

2 Nors kitų kalbų asmenvardžius Vydūnas primygtinai siūlė rašyti prisilaikant originalios rašybos, šiame vertime iš vokiečių kalbos, laikydamiesi žurnale įprastos tvarkos, pateiksime lietuviškas jų transkripcijas, originaliąsias formas nurodydami išnašose (red. past.).

3 Vydūnas vartoja žodį „slėpinys“ pažymėti tam, kas nežinoma, neatskleista; tuo tarpu paslaptis yra tai, kas kažkam yra žinoma, bet paslėpta ar slepiama. Vokiečių k. tėra vienas žodis – *das Geheimnis*.

I. STEBĖTINAS GĖTĖS POVEIKIS AMŽININKAMS IR VĖLESNĖMS KARTOMS

Po septynių mėnesių jau bus praėję 118 metų, kai J. V. Gėtė iškeliavo iš šio pasaulio[4]. Bet jis vis dar atmenamas, o jo mintys vėl ir vėl kartojamos. Ir ypač dažnai tai vyksta šiais metais, kurie primena apie jo atėjimą į šią esamybę[5] prieš 200 metų, [1749 m.] rugpjūčio 28 d. Vadinasi, iš jo esmės į šį žmonių pasaulį turėjo įsilieti kažkas, kas tebeveikia iki šiolei, tarsi nė nebūtų iš jo išnykę. Didžiai stebina ir tai, kad ši įtaka, rodos, vis reikšmingesnė. O juk dar Gėtės laikais ji buvo įgavusi kaip reta platų mastą.

Jis žadino žmonių jausmus, mintis ir troškimus ne tik asmenišku bendravimu, bet ir savo užrašytais apmąstymais. Iš jo sklido tam tikras žavesys, skatinęs atsiskleisti esmingesniam gyvenimo pajautimui. Labai greitai buvo suvokta, jog jis neįprastai kūrybingas žmogus.

Pats jis sykį yra pasakęs: „Visa, kas gyva, sukuria aplink save atitinkamą lauką“. O tas laukas jau jaunystės metais plėtėsi labai greitai. Mačiusieji Gėtės parodą Bylefelde (Bielefeld)[6] buvo tiesiog sujaudinti, koks stiprus buvo jo pirmųjų kūrinių, ypač romano „Jaunojo Verterio kančios“, poveikis. Kūrinys neilgai trukus buvo išverstas į anglų, prancūzų ir kitas kalbas, o vėliau netgi į rusų. Jis

4 1832 m. kovo 22 d.

5 Esamybė, Vydūno apibrėžimu, tai „esties (viso, kas esti) dalis, erdve, laiku ir kausalumu (priežastingumu) suprantama“, vokiškos sąvokos *das Dasein* (čia būtis) atitikmuo.

6 Gėtei skirta paroda Bylefelde vyko 1947 m. gegužės 7–birželio 6 dienomis.

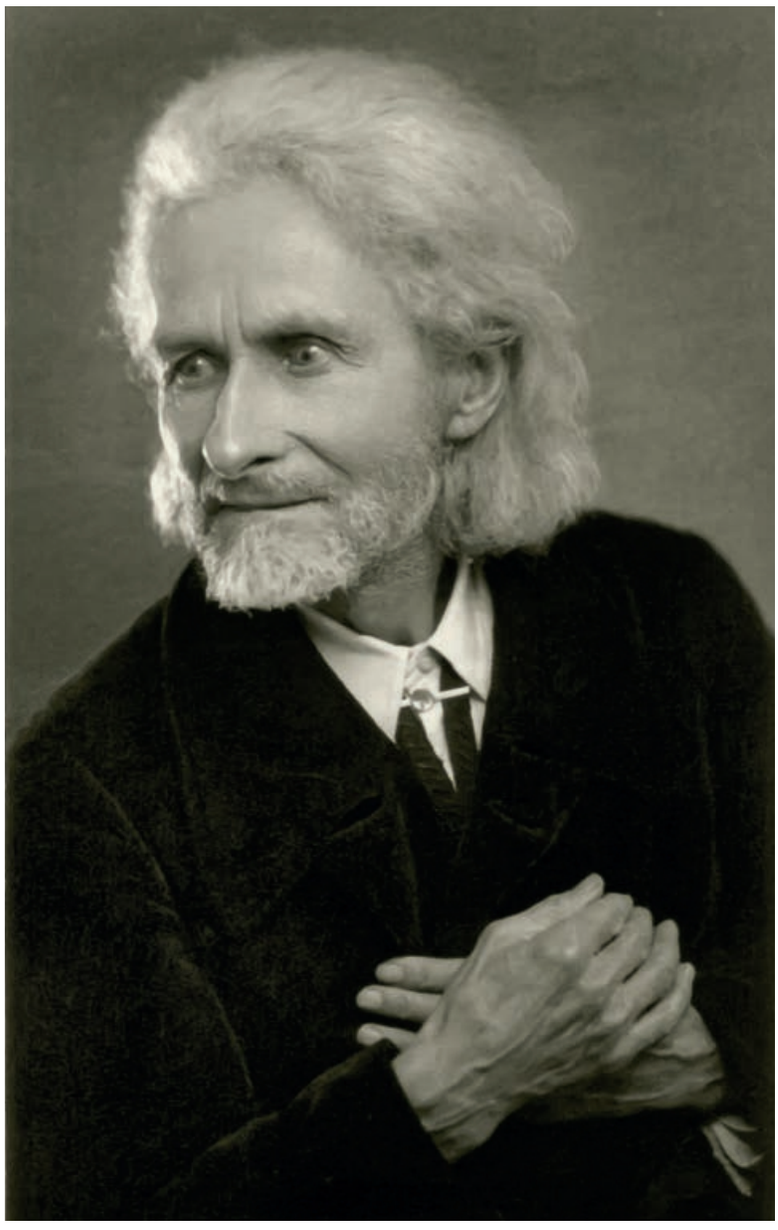

Vydūnas. 1948 m.
Iš Vydūno draugijos archyvo

[Gėtė] atsidūrė dėmesio centre, o jo kūriniai buvo visur skaitomi ir netgi buvo jais sekama.

Žmones domino ir jo išvaizda. Jo portretai buvo tapomi ir piešiami žymiai dažniau, nei kurios nors kitos žinomos asmenybės. Kiekviename paveiksle jis atrodydavo vis kitaip, tarsi kiekvienas tapytojas ar piešėjas būtų jį matęs savaip. Menininko savitumas, tiesą pasakius, čia irgi svarbus.

Ūgio jis buvo vidutinio, bet labai gero kūno sudėjimo, tamsiomis šviečiančiomis akimis ir net labai patrauklus. Tai iškalbingai liudijo įvairūs jo amžininkai, pavyzdžiui, Anzelmas fon Fòjerbachas[7], Francas Grilparceris [8], K. Vilhelmas Hufelandas[9]. Kad ir kur jis pasirodydavo, žmonės džiaugdavosi ir jausdavo su juo glaudų ryšį. O jam apie ką nors kalbant ar skaitant savo kūrybą, klausytojai būdavo tarsi užburti, dažnai net tarsi apsvaigę. Ypač stipriai Gėtės asmenybė veikė moteris. Netgi būdamas jau senyvo amžiaus, jis užkariaudavo jaunų mergaičių širdis. Jo akivaizdoje žmonės jautėsi lyg būtų prie gaivaus gyvybės šaltinio.

Tačiau pasitaikydavo ir kitaip. Imlumo iš Gėtės sklidusiai magijai ne visada būta vienodo. O ir tikroji jo žmoniškoji esmė[10] ne visuomet tokiu pat ryškumu švietė. Kartais jo akivaizdžiai nepriimdavo. Dainininkė Karolinė Jageman[11] apie

7 *Anselm Feuerbach* (1829–1880) – vokiečių akademinio klasicizmo tapytojas.

8 *Franz Grillparzer* (1791–1872) – austrų rašytojas, 1826 m. lankęsis pas Gėtę Veimare.

9 *Christoph Wilhelm Hufeland* (1762–1836) – vokiečių gydytojas, natūropatas ir rašytojas.

10 Tikroji žmoniškoji esmė (vok. *das Wahrhaftmenschliche*) čia taip pat suprantama kaip „dvasia-siela“.

11 *Karoline Jagemann* (1777–1848) – vokiečių operos dainininkė.

Gėtę pasisakė netgi ganėtinai neigiamai. Bet tai buvusi beveik išimtis. Neigti, kad Gėtė turėjęs ir kai kurių trūkumų, negalima. Bet jis, kaip retas kuris, sugebėdavo gerai valdyti savo gyvybinius impulsus[12].

Jo kūrinius kai kas taipogi atmetė. Hamburgo vyriausiasis pastorius Gėcė[13] apie Gėtės kūrybą rašė, esą knyga „Jaunojo Verterio kančios“ – tai maro pūlinys. Tačiau daug daugiau būta tokių, kurie šį romaną labai vertino ir, juo sekdami, rašė panašius kūrinius. Kad ir kaip prieš jį buvo pasisakoma, tai negalėjo sumenkinti Gėtės skleidžiamo poveikio žmonėms. Jis kaip buvo, taip ir tebelieka stebėtinai reikšmingas.

II. ŽMOGAUS ESMĖS SLĖPINYS

Svarstant Gėtės reikšmingumą, kyla klausimas, kas yra žmogaus esmė[14]. Iš kiekvienos gėlės sklinda kažkas, kas traukia akį ir priimama kaip gyva; ir apie gyvius galime taip pasakyti, bet žmonių poveikis savajai aplinkai – tai kažkas nuostabaus. Ir čia svarbi ne išorinė išvaizda, o žmogaus esmė. Reiktų pasiaiškinti, kaip tai vyksta.

Sykį Gėtė sukūrė eilėraštį, prasidedantį žodžiais: „Siela žmogaus/ Tarsi vanduo:/ Iš dangaus leidžias,/ Į dangų kyla/ Ir vėl į žemę/ Turi sugrįžti/ Kitokia forma.“[15]. Čia reiktų pridėti, kad dangus, iš kurio ateina žmogaus esmė, yra ne erdvinė ir ne laikinė, o dvasinė sritis. Galų gale reikėtų atsisakyti vienpusiškos nuomonės, kad žmogaus esmė atsirandanti su kūnu ir kylanti iš jo kūniškumo. Tiesiog kvaila būtų tikėti, kad taip atsiradusysis sugebėtų siekti valdyti savo kūniškumą, kas pastebima jau naujagimiuose.

Kažką panašaus galime stebėti ir gyvajame pasaulyje. Gyvas augalas, veikiamas saulės galių, įsisavina ir sugyvina įvairias medžiagas; tas pats vyksta ir gyvio kūne, bet jis dar užliejamas aukštesnio laipsnio gyvybės bangos, kuri veikia kūno jusles[16], sukuria tos gyvybės turinį su įvairiomis besikeičiančiomis būsenomis. Tai aiškiai pasireiškia pabudus iš miego.

Visa tai patiria ir žmogus, bet jis turi dar ir ko kito. Jo esmė kyla iš dar aukštesnio laipsnio dvasinės gyvybės bangos. Viename sename šventu laikomame Rašte sakoma, kad žmogus sielą gavęs Dievui kvėptelėjus į žemės grumstą. Į šią mintį reiktų atkreipti ypatingą dėmesį ir kalbant apie Gėtę. Žmogaus esmė atkyla iš Kūrėjo į esamybę visiškai savitu, nauju būdu. Todėl ji ir gali pasireikšti ypatingais kūrybiniais sugebėjimais.

Ir tai stebima kiekvieno žmogaus gyvenime. Jis sužadina savyje ne tik visokias nuotaikų-jausmų būsenas, bet ir įvairias mintis, ir iš jų susikuria sau ištisą pasaulį, kuriame lengvai pasiklysta, pamiršta patį save, savo jausmų-minčių gyvatą[17] pradėdamas laikyti savąja esme. Tuo tarpu jam vertėtų prisiminti, kad iš tikrųjų jis yra tas, kuris visa tai žino, kuris yra kažkas kita, t. y. turėtų save suvokti kaip sielą, kaip sąmonę.

Žmogaus esmė ypatingu būdu veikia aplinką. Į žemiškąją būtį jis atkeliauja kūnišku pavidalu. Gėtės atveju tai vyko labai savitai. Atrodo, kad tarp jo esmės ir jo kūniškumo būta didesnio atotrūkio, nei įprasta. Jo gyvasis kūnas atėjo į pasaulį, ir tik po to jį užvaldė dvasingumas. Ir jis vis labiau susigyveno su kūniškuoju pavidalu ir visą gyvenimą reiškėsi per jį.

Taip jo dvasingumas veikė ir kitus žmones. 1836 metais Francas Grilparceris rašė, kad Gėtė „savo aplinkai suteikė švytėjimo“. Kaip tai įvyksta, galėjo patirti dvylikametis berniukas, jau mokėjęs atmintinai ne vieną Gėtės eilėraštį, kai, gavęs Gėtės kūrinių tomą, netikėtai viename puslapyje aptiko autoriaus ranka užrašytus žodžius.

Jis iš karto įsivaizdavo, kaip Gėtė laiko rankoje žąsies plunksną, kaip iš po jos liejasi rašalas, kaip randasi, jungiasi ir viena su kita pinasi linijos ir palieka popieriuje kažką matoma, ką šiaip jau ausimi pagauname kaip garsą. Į popierių persikėlė prasmė, kurią galima buvo perimti. Kažkas dvasiška, susiję su daiktiškumu ir tuo, kas regima akimis, atsivėrė skaitančiojo sielai. Iš popieriaus spinduliavo kažkas iš Gėtės esmės, kas paveikė berniuką, ir jis patyrė vidinį nušvitimą.

12 Gyvybiniai impulsai (vok. *Lebensregunge*n) – čia turėtų reikšti aistras, geismus.

13 *Johann Melchior Goeze* (1717–1786) – liuteronų teologas Hamburge.

14 Žmogaus esmė (vok. *das Menschenwesen*) Vydūnui yra dieviškasis pradas žmoguje, dvasia-siela; tai maždaug atitinka psichologijos sąvoką „asmenybės centras“, iš kurio vertinamas ir valdomas visas žmogaus gyvenimas.

15 Eilėraščio „Dvasių daina viršum vandens“ („Gesang der Geister über den Wassern“, 1779) pradžia, vertė Simas Račiūnas (Getė 1986: 47).

16 Juslėmis Vydūnas vadina jutimo organus (regą, klausą ir kt.).

17 Gyvata, Vydūno apibrėžimu, tai „visokios gyvybės visuma“. Jausmų-minčių gyvata – tai sritis, kurioje vyksta žmogaus vidinis gyvenimas – nuotaikų, emocijų, jausmų, minčių nuolatinė kaita; maždaug atitinka psichikos sąvoką.

Ir kai daug vėliau Gėtės kūrinyje „Jaunojo Verterio kančios“ jis perskaitė, kad Gėtė, būdamas dvidešimt dvejų, 1771 metų gegužės 10 d. apie save rašė: „O, jei tu ir vėl įstengtum išsisakyti taip, įkvėpti popieriui tai, kas taip galingai, taip jausmingai tavyje gyvena, idant popierius taptų vertu tavo sielos veidrodžiu, taip kaip tavoji siela yra neaprėpiamo Dievo veidrodis“, jį nusmelkė jausmas, jog kadais, dar vaikas būdamas, Gėtės įraše jo sielos atspindį buvo patyręs.

Bet prieš šiuos, jau cituotus žodžius Gėtė dar buvo rašęs, kad „jaučia Visagalio, sukūrusio mus pagal savo atvaizdą, buvimą visame kame, dvelkimą Visamylinčiojo, laikančio ir nešančio mus amžinoje palaimoje.“

Iš viso to galime matyti, kad Gėtė buvo religingas žmogus, tokio sąmoningumo laipsnio, kuris leidžia patirti Dievą, o save patį suvokti kaip amžinosios, dieviškosios šviesos atspindį.

Taip jis ir yra rašęs: „Tikiu, kad savyje nešiojamės amžinosios šviesos kibirkštį, kuri turi šviesti būties gelmėje ir kurią silpnučiai mūsų pojūčiai vos tegali nujausti. O mūsų svarbiausia pareiga yra leisti, kad ši kibirkštis taptų liepsna ir atskleistų dieviškumą mumyse.“

Žmogus, susiedamas savąją esmę su ištakomis, tampa daug esmingesnis ir sąmoningesnis. Iš kiekvieno, jaučiančio ryšį su Kūrėjo išmintimi, gėriu bei galia, nenutrūkstamai sklinda vis gyvesnis ir kūrybingesnis žmoniškumas[18]. Ir aplinkinius tai veikia kaip burtai.

Gėtės rankraštyje berniuko perskaityti žodžiai visam gyvenimui liko jo atmintyje. Jie skambėjo taip: „Koks žmogus, toks ir jo Dievas. Dėl to iš Dievo taip dažnai ir tyčiojamasi.“ Nors kartais jis šią savo mintį persakydavo ir kitaip: „Koks yra žmogus, taip jis ir įsivaizduoja Dievą“. Gėtė žinojo, kad žmonių sąmonės yra įvairaus šviesumo, ir todėl jie Dievą patiria skirtingai. Tai suvokiantys sugeba drąsinti ir įkvėpti kitus.

III. J. V. GĖTĖS RELIGINĖS PATIRTYS IR JŲ AIŠKINIMAI

Kas yra religija, aiškinama labai įvairiai, o ypač dabartiniais laikais. Didžioji dauguma vadinamųjų kultūros žmonių tėra pasiekę tokį sąmonės nubudimo laipsnį, kad yra visiškai atsidavę tam, kas iš daiktiškojo pasaulio veikia jų jusles. Tada jie tai suvokia. Tačiau visada yra žmonių, gyvenančių labiau vidinėmis patirtimis. Jie dažnai mąsto apie tai, kas jie tokie ir iš kur yra kilę. Jų dvasinis žvilgsnis nukreiptas į jų esmės kilmę ir jai yra atviras. Šis žmogaus atsivėrimas ir yra gyvoji tikyba[19].

Kalbama ne apie susisiejimą su kokiais nors [religiniais] mokymais ir jų laikymąsi, bet apie patyrimą. Gėtei dar gyvam esant, dr. F. D. E. Šlejermacheris[20] savo darbe „Apie religiją“ apie ją rašė kaip apie begalybės patyrimą, po to – apie priklausymo jai jausmą. Liudvigas Fojerbachas[21] vėliau tvirtino, kad žmogus priklausomas gali jaustis tik nuo daiktiškos aplinkos, nuo gamtos. Gėtė, priešingai, savo esmę suvokė kaip slypinčią slėpiningame dvasingume, kaip „Amžinojo Dievo atspindį“.

Todėl jis ir galėjo tarti: „Jei akis nebūtų imli saulei, kaip galėtų ją pamatyti? Jei mumyse nebūtų paties Dievo galios, kaip gi dieviškumas galėtų mus pakerėti?“ Savo mąstymą ir kūrybą jis matė kaip „slėpiningos pirmapradės visų dalykų versmės garbinimą“. Jis sakė: „Mūsų širdies tyrume glūdi siekis iš dėkingumo atsiduoti Aukštesniajam, Nežinomajam. Mes sakome: „Būti pamaldžiam“.

Panašu, kad tikybinė patirtis Gėtei buvo duota jau nuo pat jaunystės. Todėl jis ir leido pasakyti Faustui, sujaudintam Prisikėlimo giesmės: „Varpų gaudimas atitraukia nuo taurės[22] – / Toks savas ir brangus nuo mažumės, / Kada šventadienių rimty jiems ėmus gaust / Pajusdavau, kaip nusileidęs iš dangaus / Paliečia mano kaktą bučinys, / Ir tyrai maldai atsiverdavo širdis.“[23]

18 Žmoniškumas (vok. *Menschentum*) – kertinė sąvoka Vydūno filosofijoje. Jo žodžiais tariant, tai „gyvenimo galių eilėje aukščiausia sąmoningumo (=gyvybės) banga žmonijoje“, kaip augmeniškumas augmenijoje ir gyvūniškumas gyvūnijoje. Tiesa, malonumas, teisingumas, kantra, skaistumas, taurumas, didingumas, garbingumas, tvirtumas, gražumas, gerumas, išmintis, meilė ir kt. yra žmoniškumo spinduliai.

19 Gyvąja tikyba Vydūnas vadina tiesioginį Dievo (Didžiojo Slėpinio, Visumos Priežasties) patyrimą, o tikėjimu – kelią į jį. Vokiečių k. nėra žodžio „tikyba“, Vydūno vartojama prasme, atitikmens, todėl Vydūnas naudoja žodį „die Religion“, turintį įvairių prasmių.

20 *Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher* (1768–1834) – vokiečių filosofas, evangelikų reformatų teologas.

21 *Ludwig Feuerbach* (1804–1872) – vokiečių filosofas ir antropologas.

22 Prisikėlimo giesmę Faustas išgirdo, ketindamas išgerti taurę nuodų.

23 Čia ir toliau pasitelkiama naujausia Antano A. Jonyno „Fausto“ vertimo publikacija (Goethe 2018, 47 p.).

Į Gretchen[24] klausimą „Fauste“: „Ar tu tiki Dievą?“ jis atsakė: „Kas gali jį protu patirt, / kad drįstų tvirtint: „Aš tikiu!“ / Kieno esybė / Iš puikybės / Ištarti drįs: „Aš netikiu į jį!“ / Ar jis, tvėrėjas, / Pagrindas būties, / Nesutveria ir nepagrindžia / Manęs, tavęs, savęs paties?“[25]

Jausdamasis esąs sutapęs su Dievu, Gėtė Jį matė kaip visą būtį. Todėl jis ir galėjo pasakyti: „Dievo yra Rytai, Dievo ir Vakarai, Šiaurė ir Pietūs ilsis jo rankų ramybėj“. Šiais žodžiais Gėtė įrodė, kad apie Dievą jis žinojo ne vien iš vidinių potyrių, bet ir iš bendro būties suvokimo. Tikyba jam buvo giliausia savastis, bet jis taip pat buvo atviras kūrybai juslių pasaulyje.

Gėtė nesiejo savęs su kokiais nors religiniais mokymais ir Dievo įsivaizdavimais, darančiais Jį paprasčiausiu proto vaizdiniu, prie kurio prisiriša žmonės, vadinantys save krikščionimis, nors tai ir prieštarautų žodžiams: „Dievas yra meilė! Dievas yra dvasia!“ Panašu, kad Gėtė viską suprato taip, kaip sako šie žodžiai: „Viskas yra iš Jo, Jame ir per Jį“.

Ši mintis Gėtės sąmonėje turėjusi būti itin gyvybinga. Tuo jis ir skiriasi nuo tariamų tikinčiųjų, kurių būtyje Dievas ir velnias kaunasi dėl valdžios. Gėtei ir Mefistofelis yra kūrybinio tapsmo galia. Jam leidžiama pasakyti: „Tai kas esi? Dalis jėgos, kuri / Tik blogio siekia, tačiau jos darbai geri.“ Ir dar: „O aš – dalis tamsos, dalis dalies, / Kuri kadaise buvo visa ir pagimdė šviesą.“[26] Taigi Gėtei visa ko pradžia buvo Amžinoji Šviesa, dvasinė tikrovė.

Galima būtų pakartoti dar daugiau dalykų, įrodančių, koks gilus, tik nedaugeliui pasiekiamas buvo Gėtės žvilgsnis į būties gelmes. Vis dėlto tikybą jis laikė būtinu dalyku kiekvienam žmogui. Juk yra sakęs: „Kas turi meną ir mokslą, tas turi ir tikybą. Kas jų neturi, turės tik tikybą.“ Jis troško visiems gyvesnės tikybos. Taip jis sakė ir Ekermanui[27]: „Nuo žodžio ir tikėjimo krikščionybės mes visi pamažu pereisime prie įsitikinimo ir veiklos krikščionybės“[28].

Pats jis visą laiką jautė potraukį gilintis į jausmų pasaulį. Jo viduje vyko kova tarp gyvenimo Dievuje ir gyvenimo pasaulyje. Štai kodėl priešais miesto vartus jis leido Faustui pasakyti: „Many dvi sielos grumias nuolatos! - / Viena kitos norėtų atsiskirti; / Viena, pilna troškimų ir gesimų, / Už žemiškos, šiurkščios būties kabinas, / Antroji kyla lig pačių esmių / Ir nyra į giliausius vandenynus.“[29], taigi į savo esmės ištakas.

Dėl savo religinio požiūrio platumo Gėtė jau savo laikais buvo apšauktas panteistu ar net ateistu. O ir jis pats teigė palaikantis žydų bendruomenės dėl tariamo ateizmo atstumtą Baruchą de Spinozą[30]. Ir vis dėlto visada derėtų prisiminti, kad Gėtė nesusipainiojo žodžiuose apie Dievą ir jo vaizdiniuose, o išlaikė su Juo, kaip su Didžiuoju Slėpiniu, vidinį ryšį.

IV. J. V. GĖTĖS SAVITUMAI IR SĄLYGOS JIEMS ATSISKLEISTI

Paprastai manoma, kad žmogaus žinių plėtra priklauso nuo išsilavinimo ir aplinkinio pasaulio įtakos. Tam tikra prasme taip ir yra. Tačiau reikėtų prisiminti ir tai, kad kaip kūniškumas įgauna pavidalą iš slėpiningai veikiančios kūrybinės galios, taip ir žmogaus esmė skleidžiasi per tai, kas veikia asmenybės gelmėje.

Aišku, vaikui labai svarbūs ir tėvai. Turint omenyje kūniškumo prigimtį, tai savaime suprantama. Tik motina savo vaiką veikia daugiau vidujai. Ponia Aja nuo pat pradžių su viltimi ir atsidavimu priėmė po savo širdimi augančią būtybę. O tai visada esmingai atsiliepia būsimo vaiko savybėms. Lygiai taip ji rūpinosi ir jau gimusius vaiku.[31] Augantį vaiką ji visuomet guldydavo į lovą su malda.

Apie Johano Volfgango tėvą žinoma, kad jis bažnyčią lankydavo kiekvieną sekmadienį. Reikia manyti, ir berniuką dažnai su savimi pasiimdavo, o namuose, kaip galime spręsti iš kai kurių jau brandaus Gėtės pasisakymų, aiškino jam Šv. Rašto, ypač Naujojo Testamento svarbą.

Gilų įspūdį berniukui padarė jo mamos draugės Siuzanės Katarinos fon Kletenberg[32]

24 Vydūnas suklydo, „Fauste“ tai atsakymas į Margaritos klausimą (red. past.).

25 Vertė A. A. Jonynas (Goethe 2018: 191).

26 Vertė A. A. Jonynas (Goethe 2018: 74).

27 *Johann Peter Eckermann* (1792–1854) – vokiečių poetas, rašytojas, Gėtės artimas patikėtinis.

28 Vertė Giedrė Sodeikienė (Eckermann 1999: 567).

29 Vertė A. A. Jonynas (Goethe 2018: 63). Vydūnas šias eilutes yra išvertęs taip: „Dvi sielos mano! Koks gyvenimas! Viena nuo antrosios nori atsiskirti, viena su gyvu gašlumu kabinasi prie žemiškų skanybių, antroji kyla su galingumu kilniu link protėvių aukštybių“. 1921 m. „Fausto“ vertimo fragmentas buvo paskelbtas jo leistame žurnale „Darbymetis“ (1921, Nr. 2).

30 *Baruch de Spinoza* (1632–1677) – Nyderlandų filosofas panteistas.

31 Aja – Gėtės motinos (*Catharina Elisabeth Goethe*, 1731–1808) pravardė (*Frau Aja*, *Mutter Aja*).

32 *Susanne Katharina Seiffart von Klettenberg* (1723–1774) – vokiečių abatė ir rašytoja.

pamaldumas. Tai liudija skyrius apie gražiąją sielą romane „Vilhelmas Meisteris“[33]. Vėliau jam darė įtaką įvairūs pietistai ir mistikai, žmonės iš Broliškosios draugijos[34], „Šiaurės magas“ Johanas Georgas Hãmanas[35] ir kiti. Gėtė anksti, tačiau ypačiai brandžiame amžiuje, susipažino su senovės persų išminčiaus Zaratustros[36] mokymu, su indų, egiptiečių ir graikų išmintimi bei perėmė iš jų visokias senovės dvasines žinias.

Tėvo dėka jau ankstyvame amžiuje jis ugdėsi įvairius gebėjimus. Taip berniukas išmoko piešti, tapyti bei įvairių kalbų. Iš viso to aiškėja, kas padėjo skleistis jo talentui. Tačiau tai dar nepaaiškina tos didžiulės reikšmės, kokią J. V. Gėtė turėjo žmonijai. Tam reiktų pažvelgti į jo esmę.

Ta esmė, su kūniškumu patekusi į esamybę, turėjo būti labai jau savita. Anksti krito į akis, kad J. V. Gėtė dar vaikystėje visada stengėsi reikštis grynai iš savo prigimties, tarsi jam būtų savaime suprantamas pamokymas „Ir ką tik darytumėte, darykite iš širdies“ (Kol. 3, 23). Taigi anksti buvo pastebėta, kad reikšdamasis jis atiduodavo save visą, kaip kad retai tebūna.

Sugebantis tai padaryti, parodo neabejotiną savosios esmės pranašumą žemesniųjų asmenybės sričių atžvilgiu. Jis yra gyvesnis ir sąmoningesnis savo vidumi, savo esme jis visapusiškiau persmelkia savo išorę, ja labiau nei visi kiti perteikdamas visas savo apraiškas. O tai ir yra tikroji dora, reiškianti nepalyginamai daugiau nei išmoktų įsakymų ir draudimų laikymasis.

Gėtei priskiriami ir kai kurie trūkumai; jo asmenybė kartais būdavo kaip ugnikalnis, todėl jis negali būti laikomas visiškai tobulu žmogumi. Bet jis nuolatos įrodydavo, kad to siekia. Jo noras padėti, draugiškumas, gerumas, jo pagarba kitų ypatumams, jo gilios įžvalgos – visa tai žymiai pranoko tai, ką matome daugumoje kitų žmonių. Ir tai įrodo aukštą jo žmoniškumo lygį bei jo dvasinę laikyseną.

Gėtei buvo būdinga nuolatinė savistaba – ji apėmė visa, ką jis darė. O savo esmę jis visuomet siedavo su pirmapradžiu visos būties pagrindu. Taip jo esybė įgavo turiningumo, aukštesnio sąmoningumo, galios ir kūrybinių gebėjimų. Turėdamas tokią dvasinę nuostatą, žmogus gyvena daugiau iš kūrybos gelmių, dvasingumo, Dievo, o ne kūniškumo ar juslinio pasaulio daiktiškumo.

Dažnai pastebima, kaip mažas vaikas geba justi visai kitokius, daug subtilesnius vidinius išgyvenimus nei suaugusysis, kuris mato save per kūniškumą, o aiškias patirtis mano galintis įgyti vien tik juslėmis. Tačiau gilesnės patirtys įmanomos tik tam, kuris jaučiasi gyvenantis dvasingai. Jis visiškai kitaip žiūri į esamybę ir jos turinį. J. V. Gėtė gyveno labiau savo vidujybe negu pojūčių pasauliu. Todėl jam buvo duota patirti turtingesnių ir gilesnių išgyvenimų, nei kad daugumai žmonių.

Ir nors tai akivaizdu jau jo darbuose, tačiau ypač reikšmingi jo žodžiai, pasakyti Frydrichui Šileriui[37] per pirmąją ilgą jų diskusiją gamtamoksliniais klausimais. Į Šilerio pastebėjimą, kad kalbama apie idėją, kuri išmąstoma, Gėtė atsakęs: „Idėją aš regiu“.

Ne visiems aišku, ką tai reiškia. Mąstant įspūdžiai bei patirtys suvokiami ir apibendrinami, o regint patiriamas dalykas nušviečiamas ryškiausia sąmonės šviesa. Mąstantysis įgyja siauras įžvalgas, nulemtas jo būdo, o regintysis patiria plačius, artimus tikrovei išgyvenimus. Regėjimas yra sąmoningesnio žmogaus dvasinė veikla, esanti aukščiau mąstymo.

Tačiau žmogus praregi tik tada, kai pajėgia laikytis atsitraukęs nuo vidinio ir juslinio gyvenimo kraštutinumų, kai susivokia esąs aukščiau pažmoniškumo[38], virš visų potraukių, troškimų ir minčių. Tuomet jis yra brandesnio, budresnio esmingumo žmogus. Tėra tik vienas būdas tokiu tapti. Žmogus turi stengtis aiškiai patirti savosios esmės santykį su savo ištakomis, su Didžiuoju Slėpiniu, būti atviras Dievo apsireiškimui savo žmoniškume. Jis turi siekti gyvosios tikybos.

Gėtė labai aiškiai jautė savo asmenybės prieštaras ir neretai apie jas užsimindavo. Dažnai jas ir suvaldydavo, kaip tą geba tik visavertis žmogus. Jis jautėsi taip įsitraukęs į būtį, kad galėjo kartu su Johanu Kasparu Lavateriu[39] ir Johanu Bern-

33 J. V. Gėtė parašė romanus „Vilhelmo Meisterio teatrinis pašaukimas“, „Vilhelmo Meisterio klajonių metai, arba Atsižadantieji“ ir „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“.

34 Tikriausiai turima omenyje Hernhuto miesto religinė bendruomenė Moravijos broliai (*Herrnhuter Brüdergemeinde*), kurioje Gėtė lankėsi.

35 *Johann Georg Hamann* (1730–1788), vokiečių liuteronų filosofas, teologas ir rašytojas, žinomas kaip „Šiaurės magas“.

36 Zaratustra – Zoroastrizmo religijos įkūrėjas, gyvenęs apie 7–6 a. pr. m. e.

37 *Friedrich Schiller* (1759–1805) – vokiečių poetas, dramaturgas, filosofas, istorikas, vienas žymiausių Vokietijos klasikų.

38 Pažmoniškumu (*Untermenschliches*) Vydūnas vadina žemesniąją žmogaus prigimtį, augmeniškumo ir gyvūniškumo reiškinius asmenybėje – fiziologinius poreikius, instinktus, potraukius, geidimus, troškimus, aistras ir į juos nukreiptas mintis. Pasidavus pažmoniškumui, žmogaus sąmonė temsta, jo žmoniškumas nyksta.

39 *Johann Kaspar Lavater* (1741–1801) – šveicarų poetas, rašytojas, filosofas, fiziognomikas ir teologas.

hardu Bazedovu[40] juokauti: „Pranašai – kairėje, pranašai – dešinėje, o paprastas mirtingasis – per vidurį“.

Nepaisant to, jo pareiškimai liudija dvasingumą ir gyvenimo būdą žmogaus, pasišventusio Didžiajam Slėpiniui ir todėl iš tikrųjų religingo. Todėl Gėtė kiekvieną atskirą esamybės reiškinį galėjo matyti persmelktą Kuriančiosios Galios, naudojančios jį savo veikimui sustiprinti. Niekas Gėtei su visomis jo apraiškomis neatrodė kaip savaiminis dalykas, bet kaip Kūrėjo valios įrankis. Todėl jis ir sakė: „Koks gi būtų Dievas, jei jis veiktų iš išorės – visatą suktų aplink savo pirštą? Pasaulį Jam dera judinti iš vidaus, turėti gamtą savyje ir save joje, kad tai, kas Jame gyvena, juda bei Jame yra, neprarastų nei Jo galios, nei Jo dvasios.“

V. J. V. GĖTĖ IR MOTERIŠKUMAS ŽMONIJOJE

Plačiąja prasme moteriškoji lytis visoje žmonijoje yra religingesnė nei vyriškoji, tai gerai žinomas faktas. Betgi retai susimąstoma, nuo ko tai priklauso. Dažnai linkstama tame matyti moteriškumo nevisavertiškumą. Ir vis dėlto čia slypi kažkas labai reikšminga.

Moteriškosios lyties kūdikis gimsta taip pat, kaip ir vyriškosios. Abiem atvejais žmogiškoji būtybė stengiasi peržengti kūniškumo ribas. Bet neilgai trukus pasirodo ir skirtumai. Berniukas tampa kūniškesnis, jo kūnas tvirtesnis, standesnis, galima būtų pasakyti, šiurkštesnis. Mergaitė gyvena daugiau vidiniu gyvumu, kuris suteikia kūnui švelnumo ir meilingumo.

Svarbu dar ir tai, kad vyriškoji lytis labiau grįžiasi į aplinkinį pasaulį bei jo įtaką, labiau jam atsiduoda, nori jame reikštis. Moteriškoji lytis lieka daugiau prie to, kas vyksta jos viduje ir ką ji išgyvena. Todėl ji atviresnė esamybės gelmėms. Vyras labiau prisiriša prie išorinių dalykų, moteris – prie vidinių, slėpiningų. Ji išgyvena juos daug giliau. Tai paaiškina jos esmingesnį religingumą.

Tačiau visuomet būta vyrų, kurie nepasidavė, kaip didžioji dauguma, nei aplinkai, nei daiktiškumui. Jų esmė liko susieta su vidiniais dalykais ir siekė pajausti savo pirminę priežastį. Tai sąlygojo vidinio gyvenimo suintensyvėjimą, taigi ir didesnį sąmonės šviesėjimą. Tokio žmogaus esybėje susijungia vyriškasis ir moteriškasis žmonijos pradai – du to paties poliai – į vienį. Taip atsiranda visavertis žmoniškumas. To per pastaruosius šimtą metų beveik nebuvo pastebėta. Todėl ir teko išgyventi tamsią dabarties sumaištį[41].

Tačiau žmonijoje vyksta kažkas nauja. Moteriškoji lytis siekia įgyti visas vyriškosios savybes. Šis pokytis, kad ir vos pastebimas, prasidėjo jau Gėtės laikais. O nuo šio šimtmečio pradžios jis tapo vis reikšmingesnis. Moteriškoji lytis kovoja dėl pilnesnio žmoniškumo. Todėl religingumas tapo svarbesnis. Žmonija trokšta daugiau žmoniškumo. Ateina naujas žmonijos raidos amžius. Abiejų lyčių tarpusavio santykiai, jų jungimasis ir skyrimasis, tampa visai kitokie. Tačiau tai, ką matome dabartyje, turi dar ir kitų priežasčių.

J. V. Gėtė iš moteriškosios lyties patyrė labai daug. Tačiau jo santykius su ja dažniausiai lėmė ne juslinių potraukių tenkinimas, o beveik vien sielos dalykai. Tik su Kristiana Vulpius[42] viskas susiklostė kitaip. Gėtė visada stengėsi valdyti savo potraukius. Taip jis galėjo suprasti, ką vyrui reiškia moteriškoji lytis. Paprastai tai sunkiai perprantama.

Žinoma tik, kad vyriškumas gali pažadinti moteriškumo kūrybingumą kūniškame gyvenime. Bet moteriškumas panašiai žadina ir vyro dvasingumą. Palaikantys su moterimis dvasinio lygmens santykius tampa dvasiškai kūrybingi. Jei kam nors vien tik kūniškieji santykiai pasirodys laimę nešantys, tai paveiks tik jo mąstymą, o vìsos jo dvasinės kūrybinės galios susilpnės. Moteriškasis žmoniškumas sužadina kūrybines galias, vyriškasis nukreipia jas į tikslus. Visa tai Gėtė, atrodo, labai gerai jautė. Kol su moterimis jį siejo tik dvasiniai santykiai, jis likdavo prie savo mylimosios prisirišęs. Žymiau pasireiškus geismingiems potraukiams, jis nusigręždavo. Tai vyko jau Leipcige, nors iš pradžių lyg ir žaismingai, bet vėliau ir rimtai.

Kaskart labai aiškiai matyti, kaip kiekviena mylimos moters asmenybė sužadindavo vis kitokią Gėtės kūrybinę išraišką. Paskaitykite meilės eilėraščius Fryderikei Brion (Friederike Brion), Lili Šioneman (Lili Schönemann), Šarlotei fon Štain (Charlotte von Stein), Marianei fon Vilemer (Marianne von Willemer) ir kitoms. Iš santykių su Kristiana Vulpius liko veik tik simbolinė išraiška. Kad ir eilėraštis „Ėjau sau mišku“[43] ir keletas atminimo eilučių po jos mirties.

40 *Johann Bernhard Basedow* (1724–1790) – vokiečių švietimo reformatorius, mokytojas ir rašytojas.

41 Vydūnas turi omenyje abu didžiuosius karus.

42 *Johanna Christiana Sophia Vulpius* (1765–1816) – Gėtės mylimoji, vėliau žmona.

43 Tai Gėtės eilėraščio „Gefunden“ (1813) pirma eilutė.

Žinoma, vyrų asmenybės Gėtei taip pat turėjo įtakos. Bet vargu ar kas nors palietė jį giliau nei tai, kas sklido iš moterų. Jam vis dingojosi, tarsi per moteriškumą jis jaustų gyvenimo pagrindo, Didžiojo Slėpinio trauką. Moteriškume jis įžvelgė kažką, kas betarpiškai susiję su šiuo Slėpiniu. Savąja dvasine šviesa moteriškumas jam buvo tarsi apreiškimas, leidžiantis pažinti dieviškumą, tarpininkas tarp to, kas žemiška, ir to, kas dangiška, tarp kūniška ir dvasiška.

Nors Gėtė ir jautėsi žemesniojo savo asmenybės prado traukiamas į visokius juslinius malonumus, bet ir numanė, kad tyrasis moteriškumas kelia jį aukštyn, magina atsiduoti aukštesnei galiai, jam pačiam tampa gyvas ir kviečia jį siekti pilniausio žmoniškumo. Iš to ir kilo atsivėrimas Didžiajam Slėpiniui, o tikyba tapo jo savastimi.

Joje jis matė galimybę atskleisti savo esmę, o moteriškume – akstiną pasišvęsti dieviškumui. Taigi jis galėjo savo giliausios prasmės kūrinį „Faustą“ užbaigti žodžiais: „Moteriškumas amžinas / Mums suteikia sparnus.“[44]

VI. J. V. GĖTĖ IR KRIKŠČIONYBĖ

Dažnai teigiama, kad Gėtei krikščionybė liko svetima. Tai pagrįsta tik tam tikra prasme. Jei atidžiau pažvelgtume, pastebėtume, kad krikščionybė labai dažnai skelbiama remiantis vien žodžiais, kurie negali paskatinti gilesnių įžvalgų bei išgyvenimų. Taipogi beveik visada kalbama apie erdve ir laiku apribotą Dievo apreiškimą žmonijai.

O juk reikėtų pirmiausia galvoti apie tai, kad iš tikrųjų krikščionybėje kalbama apie tiesioginį Dievo apsireiškimo žmonijai patyrimą. Šventuosiuose krikščioniškuose raštuose juk skatinama savo vidaus tyloje[45] atsigręžti į Dievą, kad galėtumei jį patirti.

O Evangelijoje pagal Joną ypač pabrėžtinai kalbama apie Dievo apsireiškimą žmonijai. Krikščionybės esmę reikėtų matyti kaip vidinį atsigręžimą į nesuvokiamą Dievą, kuris su Kristaus apsireiškimu žmonijai taptų tikinčiajam prieinamas dabartyje ir paverstų jį kitokiu žmogumi.

Žvalgytis po juslių pasaulį, kad jame pajaustum Kūrėją, beveik nepatariama. Pagrindiniu dalyku tebelieka raginimas, nors dažnai tik neaiškiai išsakomas, atsiduoti Kristui, norinčiam dieviškumu apsireikšti ir atskleisti visas tikrojo žmoniškumo savybes, ir viską jame atnaujinti. Ir nors Paulius, graikiškojo dvasingumo veikiamas, kalba apie Dievo veikimo nesuvokiamumą, užbaigdamas žodžiais: „Iš Jo, per Jį ir Jam yra visa“ (Rom 11, 35), tačiau dažniausiai jis stengiasi paaiškinti, kaip žmonija galėtų užmegzti ryšį su Kristumi.

Visa tai Gėtė gerai žinojo. Jis nukreipė save virš juslinio suvokimo ribų į visur ir visada kuriantį Didįjį Slėpinį, kuris jam buvo visos būties ištakos. Šį Slėpinį jis visada suvokė ir kaip savosios esmės ištakas, į kurias jis buvo kreipiamas sugrįžti. Be to, jis visada stengėsi gyvajame pasaulyje ir visatoje atpažinti Kūrėjo Išmintį, Gėrį, Valią bei Galią ir tuo džiaugtis.

Ypač reikšminga, kad Gėtė manė patyręs Dievą kaip visoje visatoje Veikiantį Vienį, tuo tarpu daugeliui krikščionių atrodo, kad pasaulyje veikianti tik Dievo ir velnio priešprieša. Bet apie Dievo apsireiškimo savo viduje patirtį jis kalba ne taip aiškiai, kaip tai skelbia Naujasis Testamentas. Taigi jo laikysena krikščionybės atžvilgiu kelia klausimų.

Tačiau savo asmenyje jis labai aiškiai išgyveno gėrio ir blogio priešpriešas, jas simboliškai išreiškė savo svarbiausiame kūrinyje kaip Faustą ir Mefistofelį. Vis tik abu juos matė kaip Vieningojo Dievo veikiančias galias. Šviesa, jo nuomone, gimė iš tamsos[46]. Ir ši prieštara išnyksta, kai žmogus atsiduoda dieviškajam Slėpiniui kaip tarnaujanti būtybė ir pasišvenčia Jo maloningajai meilei.

Gėtė leidžia giedoti ir angelams, kai šie aukština Fausto nemirtingumo palaimą: „Sielos išgelbėtos taurios / Piktybė nepaglemžė, / Kas siekė, stengės nuolatos, / Bus išganytas amžiams. / Jei jam ir meilė nemari / Aukštybių pažadėta, / Džiaugsmingam angelų būry / Jis ras garbingą vietą.“[47]

Šie žodžiai, regis, primena krikščionybės skelbiamą išlaisvinančią galią, tarsi Gėtė būtų žvelgęs į ją iš toli; vis dėlto iš jo žodžių galima spręsti, jog jo dvasingumas įgavo savo švytėjimą per tikybą ir tapo įmanomas tik dėl krikščioniškų mokymų.

Tą atitiko ir jo gyvenimo būdas. Jam dažnai tekdavo sunkiai kovoti su savo asmenybės pažmoniškumu; kartais jis ir pasiduodavo visokiems kūniškiems malonumams, tačiau visuomet dėjo

44 Vertė A. A. Jonynas (Goethe 2018: 629).

45 Vydūnas šią sąmonės būseną vadina „vidiniu tilsmu“ – jame tegalima atsigręžti į savo esmės kilmę (Didįjį Slėpinį Dievą) ir jį patirti; tai ir yra gyvoji tikyba.

46 Čia Vydūnas turi omenyje Mefistofelio žodžius apie save: „O aš – dalis tamsos, dalis dalies, / Kuri kadaise buvo visa ir pagimdė šviesą “. Vertė A. A. Jonynas.

47 Vertė A. A. Jonynas (Goethe 2018: 622).

pastangas tokius polinkius pažaboti. Visiškai nedvejodamas jis atmetė rūkymą kaip kažką, kas „apkvailina“. Jis norėjo, kad visi jo pasirinkimai kiltų iš jo esmės. Tai jam buvo dorovė, o ne išmoktų priesakų vykdymas. Taigi jis laikėsi to, ką pataria krikščioniškasis žodis: „Viską, ką darote, darykite iš širdies!“

Nors griežta savidrausmė jam ir nebuvo būdinga, o kartais savo elgesiu sukeldavo net pasipiktinimą, vis dėlto jis beveik visada būdavo geranoriškas, padedantis ir mylintis žmogus. Tuo ir įrodė esantis krikščioniu. Taip jis išpildė krikščionišką priesaką: „Kas pasilieka meilėje, tas pasilieka Dieve ir Dievas pasilieka jame“ (1. Jon. 4, 16). To siekdamas, jis galėjo Ekermanui pasakyti, kad krikščionybė iš tikėjimo dalyko turėtų tapti susivokimo ir veiklos dalyku.

VII. GĖTĖ IR DABARTIS

Šiais 1949 metais Gėtė prisimenamas daug dažniau, negu prieš šimtą metų. Ir ne vien Vokietijoje, bet ir visame kultūriniame Vakarų pasaulyje. Vokiečių tautai tai labai svarbu. Nes po pastaraisiais dešimtmečiais įgytų karčių patirčių žmonijoje klostosi naujas požiūris į vokiečių tautą. Visur kalbama apie Gėtę, ką jis suteikė žmonijai ir ką jis jai reiškia. Bet dažnai trūksta aiškaus paaiškinimo. Vargiai kas besiima nuodugniau panagrinėti didelį skirtumą tarp dabartinio žmogaus ir Gėtės mąstymo būdo bei sąmoningumo.

Vis teigiama, kad žmonės dabar gyvena technikos amžiuje. Reiktų suvokti, ką tai reiškia. Šiuolaikinis žmogus labiau negu bet kada priklausomas nuo daiktiškumo[48]. Jo esmė žymiu mastu pasinėrė į daiktiškumą, įvairiausiais būdais ir įvairiausiais tikslais jis įvaldo gamtos jėgas ir jomis naudojasi. O gyvojo pasaulio, gyvūnijos ir netgi augmenijos galios vis labiau naikinamos ir gyvybė vertinama vis mažiau. Mašinomis vis dažniau naikinamos netgi žmonių gyvybės. Įvaldytos daiktiškumo galios graso naujame kare sunaikinti didžiąją dalį žmonijos. Tuo tarpu galingieji beatodairiškai aukoja nesuskaičiuojamas žmonių gyvybes savo daiktiškiems tikslams pasiekti.

Tačiau pagrindinis žmoniškosios esmės bruožas yra aukštesniojo gyvenimo pasiilgimas. Tik nežinoma, kaip jį patenkinti, todėl blaškomasi dvasinėse sutemose. Pastarųjų dešimtmečių baisiosios žmonijos audros paveikė ją bauginančiai ir kartu žadino sąmoningumą. Todėl nemažai žmonių jau stengiasi suvokti, ką reiškia gyvybė ir kas gi tas žmogus iš tikrųjų yra.

Dėl to religiniai mokymai ir jų laikymasis sulaukia didesnio dėmesio. Bet būdas, kuriuo reiškiama jų prasmė, dabartinei žmonių mąstysenai toks svetimas, kad daugumai vargu ar įmanoma ką nors iš to suprasti. Šie mokymai yra kilę iš kitokios dvasinės sanklodos, nebūdingos šiandieniniams žmonėms, todėl dabartiniai šių mokymų skelbėjai dažnai nesugeba paaiškinti jų prasmės. Štai kodėl daugelis tegali daugžodžiaudami pakartoti tai, apie ką Šventajame Rašte užsimenama vos keliais žodžiais. Ir taip klausytojai nepažadinami, neparengiami giliau pažinti bei išgyventi. Jiems įdiegtas aplinkos daiktiškumas pernelyg tvirtai juos laiko savo gniaužtuose.

Viso to akivaizdoje Gėtė savo raiškiais žodžiais ir gilia bei žadinančia jų prasme gali padėti dabarties žmogui sugrįžti į savo vidų, į dvasingumą. Jo kūriniai skaitomi vėl ir vėl, dar mokiniai mokosi jo eilėraščių ir juos kartoja. Mat juose randama tai, kas rodo siekį tapti žmoniškesniu žmogumi. Tai ryškėja jau [dramoje] „Gecas“[49], romane „Jaunojo Verterio kančios“ ir dar labiau draminiuose kūriniuose „Egmontas“, „Ifigenija Tauridėje“, „Torkvatas Tasas“, poemoje „Hermanas ir Dorotėja“, romane „Vilhelmas Meisteris“, „Fauste“ ir kituose kūriniuose.

Gėtė paprastai rimtai įspėdavo, kad reikia gyventi garbingai: „Kas žaidžia gyvenimu savu, su juo nesugyvens. Kas neįstengs įsakinėti sau, liks amžinu tarnu.“ Ir labai svarbūs dažniausiai kartojami jo žodžiai: „Tebūnie žmogus, / Taurus ir geras! / Tik tuo jis skirias / Nuo visų gyvių, / Kuriuos pažįstam? / Šlovė nežinomoms, / Aukštesnėms būtybėms, / Kurias tik nujaučiam!? / Jomis sek, žmogau, / Temoko tavo pavyzdys / Jas tikėti.“[50]

Drauge Gėtė išsakė ir savo įžvalgas, kurios jam atsiskleidė iš jo tikybinės patirties. Jos aiškiai matomos iš atskirų jo posakių ir gali padėti giliau suvokti krikščionių religinį mokymą. Pavyzdžiui, „Nė viena būtybė negali suirti į nieką! Amžinasis slypi visose“. Arba: „Kalbantysis apie gamtą turi turėti omenyje dvasią arba ją numanyti. Gamta slepia Dievą! Bet ne nuo kiekvieno! – Koks būtų

48 Vydūno dažnai vartojamas žodis „daiktiškumas“ suprastinas kaip materialumas ir vartotojiškos kultūros reiškinys.

49 Turima omenyje Gėtės drama „Gecas fon Berlichingenas“ („Götz von Berlichingen“).

50 Eilėraščio (himno) „Dieviškumas“ („Das Göttliche“, 1783) pradžia, vertė Simas Račiūnas (Getė 1986: 51).

Dievas, kuris apsireikštų tik iš išorės ir aplink savo pirštą suktų visą visatą? Jam priklauso pasaulį judinti iš vidaus, turėti gamtą savyje ir save gamtoje taip, kad visa, kas jame gyvena ir juda, niekad nepasigestų nei jo galios, nei dvasios.“ Tai perskaitęs, nevalingai pagalvoji apie žodžius: „...tas pats Dievas, kuris visa veikia visur kur“ (1 Kor. 12, 6). Arba „Juk mes Jame gyvename, judame ir esame!“ (Apd 17, 28). Taip pat verčia susimąstyti Gėtės žodžiai: „Krikščionybė su judaizmu yra didesnėje priešpriešoje, negu su pagonybe“.

Gilesnėn dvasinėn laikysenon kviečia ir šie žodžiai: „Jei nori atsigauti visumoje, turi ją įžvelgti menkiausiame dalyke!“ – „Jei nori nueiti begalybėn, baigtinybėje eik į visas puses.“ Gėtė nuolat kalbėjo apie gyvybę, kuriančią gyvas apraiškas. O žmogaus esmės kilmę iš amžinybės nusako šie jo žodžiai: „Siela žmogaus / Tarsi vanduo: / Iš dangaus leidžias, / Į dangų kyla/ Ir vėl į žemę / Turi sugrįžti / Kitokia forma.“ Gėtė mąsto ir apie pasikartojantį gyvenimą žemėje, kaip kad ir Evangelijoje klausiama: „Viešpatie, kas nusidėjo, jis ar jo tėvai, kad jis gimė aklas?“ Taigi neužginčijama, kad gyvenimas žemėje kartojasi.

Kas visur mato Kūrėją, gali ir kartu su Gėte sakyti: „Kaip meiliai šypsos / Gamta visa! / Kaip spindi saulė / Pievų rasa! // Šakas užpylė / Margi žiedai. / Suskambo krūmuos linksmi aidai. / Kiek laimės, džiaugsmo / Visų širdy! / O žeme, saule, / Dalia saldi!“[51]

Toks žvilgis į juslių pasaulį, tokie žodžiai apie jame glūdintį slėpiningumą gali dabarties žmogų paskatinti permąstyti ir išsilaisvinti iš grynojo daiktiškumo vergystės bei grįžti prie pagarbos gyvybei. Gėtė ne kartą ragino žmogų apmąstyti save. Jis ir pats tai laikė labai svarbiu dalyku, ypač kai būdavo apimtas aistrų bei kančios, kai pažmoniškumas bandydavo jį užvaldyti.

Gėtė ne tik išliko ištikimas savajai savimonei, bet visada kreipdavosi į Didįjį Slėpinį, ypač tada, kai juslinio gyvenimo svaigulys apimdavo jį stipriau. Tai ryškiai matyti žodžiuose, kuriuos jis užrašė būdamas dvidešimt septynerių ir kurie dabartinius žmones galėtų pakelti iš jų sukrečiančių išgyvenimų bei pritemusios sąmonės.

Su giliu jausmu šiais žodžiais Gėtė kreipiasi į Tą, kuris viešpatauja virš visos esaties ir vyksmų. Te pabaigai šie žodžiai tyliai suskamba visose širdyse:

Tu, esantis danguje
Ir nutildantis visas kančias bei skausmus,
O tą didįjį vargšą
užpildantis gaiva.
Ak, jau pavargau nuo to siautimo!
Kam gi tie skausmai, geidimai?
Saldi ramybe,
Ateik gi, ateik į manąją krūtinę![52]

Iš vokiečių kalbos vertė Rita Šlaitaitė

Vertimą redagavo ir komentavo Tomas Stanikas, Remigijus Jakulevičius ir Aleksandras Žarskus

Versta iš: *Vydūnas in Detmold und Europa*. Berlin: Litverlag, 2023, p. 288–303.

LITERATŪRA:

Eckermann 1999 = Johan Peter Eckermann. *Pokalbiai su Goethe*. Vertė Giedrė Sodeikienė. Vilnius: Aidai.

Getė 1986 = Johanas Volfgangas Getė. *Poezija*. Vilnius: Vaga.

Goethe 2018 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Tyto alba.

GOETHE AND RELIGION

VYDŪNAS

This article by the Lithuanian philosopher and playwright Vydūnas (Wilhelm Storost, 1868–1953), written in 1949 in Detmold, was first published in the book Vydunas in Detmold und Europa (Lit Verlag, 2023, pp. 288–303). It is now presented for the first time in Lithuanian, thanks to the initiative of the Vydūnas Society. In 1949, the 200th anniversary of Johann Wolfgang Goethe's (1749–1832) birth was widely commemorated. On this occasion, Vydūnas emphasised the importance of this literary classic to Germany and the world. He reflected on the influence of Goethe's personality and work on his contemporaries and later generations, while also sharing his own thoughts on the mystery of human nature. Presenting Goethe's poetic and spiritual insights, Vydūnas asserts that "Goethe was a religious man, possessing a level of awareness that allowed him to experience God and perceive himself as a reflection of the eternal, divine light." Although Goethe did not align himself with any particular religious doctrine, Vydūnas – who understood the essence of Christianity as an inner turning toward the unknowable God – connected the poet's spiritual experiences to the Christian tradition. In a section discussing Goethe and femininity, Vydūnas suggests that for Goethe, femininity – in its spiritual light – served as a kind of revelation, a means of perceiving divinity.

51 Eilėraščio „Gegužės daina“ („Mailied“, 1771) pradžia, vertė Simas Račiūnas (Getė 1986: 22).

52 Eilėraščio „Klajoklio nakties daina“ („Wandrers Nachtlied“, 1776) pradžia.

PRAEITIS DABARTIES POŽIŪRIU IR LAIKO RITMAI

Martynas LINGSAS

Martynas Lingsas (Martin Lings, 1909–2005) gimė Anglijoje, Lankašyro grafystėje, įgijo klasikinį išsilavinimą, studijavo anglų filologiją, nuo 1935 m. ketverius metus dėstė anglosaksų bei vidurio anglų kalbas Lietuvoje, Kaune. Paskui buvo pakviestas dėstyti anglų literatūrą Kairo universitete Egipte. Paskui vėl grįžo į Angliją, įgijo mokslinį laipsnį iš arabų kalbos, o nuo 1973 m. dirbo Britų muziejaus Rytų rankraščių skyriuje saugotoju. Parašė ir išleido per keturiolika knygų (iš kurių nemaža dalis – apie sufijus ir islamo misticizmą). Pagal pasaulėžiūrą ir „kultūrinę tapatybę", M. Lingsas priklauso vadinamiesiems tradicionalistams, ar tradicionistams. Mus, žinoma, labiausiai domina jo darbuose lietuviški atspindžiai, kurių tikrai yra ne vienas. Kai kas jau versta ir skelbta Liaudies kultūroje *(Senosios lietuvių dainos, 1991, Nr. 2; Dangaus šviesulių simbolika, 1992, Nr. 6). Dabar skaitytojui siūlomame vertime lietuviškų atspindžių irgi yra, nors nedaug ir tik pabaigoje. Viliamės, kad ir be jų skaitytojas čia ras kai ką įdomaus ir vertingo, ypač – tradicionistams būdingą itin pagarbų požiūrį į praeitį ir senovės žmones, mūsų protėvius, kokio pernelyg dažnai pritrūksta šiais laikais.*

Nelietuviška asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

Ar senovės žmonės būtų kitaip žiūrėję į savo pirmuosius protėvius, jeigu būtų žinoję visa tai, ką žino šiuolaikiniai mokslininkai? Šį klausimą iš dalies atitinka kitas: ar religija ir mokslas tikrai nesuderinami? Nes senovės žmonių pažiūros daugiausia rėmėsi religija.

Bet ar būtinai religija turi teigti, jog tolimoje pradžioje žmogus buvo sukurtas kur kas pranašesnės būklės, iš kurios jis paskui nupuolė? Be mažiausios abejonės – taip, nes nors ir negalima pasakojimo apie Edeno sodą suprasti pažodžiui, vis dėlto negalima ir manyti jį reiškus ką nors priešinga tam, ką jis sako. Juk alegorijos paskirtis galų gale yra perteikti tiesą, ne melą. Be to, apie Pirmapradžio Žmogaus tobulumą ir paskesnį nuopuolį pasakoja ne vien judaizmas, krikščionybė ir islamas. Ta pati tiesa, įvilkta į kuo įvairiausius vaizdinius, mus pasiekė iš visų pasaulio kraštų priešistorinės praeities. Religijos iš tikrųjų vienbalsiai moko ne evoliucijos, o devoliucijos.

Ar ši religinė doktrina tikrai prieštarauja mokslui žinomiems faktams? Ar privalo mokslas, norėdamas likti pats sau ištikimas, laikytis evoliucijos teorijos? Atsakydami į šį klausimą, pacituosime prancūzų geologą Polį Lemuaną, Prancūziškosios enciklopedijos penktojo tomo („Gyvieji organizmai") sudarytoją, kuris įvairių jo autorių straipsnius apibendrino štai kaip: „Pateiktieji pavyzdžiai rodo, jog evoliucijos teorija yra neįmanoma. Nepaisant regimybės, iš tikrųjų niekas ja nebetiki... Evoliucija – tai tokia dogma, kuria nebetiki jos pačios kunigai, nors ir toliau viešai išpažįsta ją savo parapijonių labui." Be abejo, kad ir gerokai perdėtas – dėl tariamos visuotinės pavadintųjų „kunigų" veidmainystės, – toks sprendimas, juolab pareikštas tokioje vietoje, yra iškalbingas ne vienu atžvilgiu. Matyt, daugybė mokslininkų tikrai bus perkėlę savo religinius instinktus nuo religijos į evoliucionizmą, kad jų požiūris į evoliuciją pasidarė veikiau sektantiškas nei mokslinis. Prancūzų biologas profesorius Lui Bunuras cituoja ankstesnį Sorbonos zoologijos profesorių Yvą Deliažą: „Aš pasirengęs sutikti, kad jokia žinoma rūšis nėra atsiradusi iš kitos ir kad nėra visiškai jokių duomenų, jog toks dalykas išvis kada nors galėjo nutikti. Ir vis dėlto aš tikiu evoliucija taip, lyg ji būtų įrodyta." L. Bunuro komentaras: „Trumpai tariant, ko mokslas iš mūsų reikalauja, tai tikėjimo, ir iš tikrųjų evoliucijos idėja paprastai pristatoma kaip kokia apreikštoji tiesa."[1] Paskui jis dar cituoja šiuolaikinio Sorbonos profesoriaus paleontologo Žano Piveto prisipažinimą, jog faktais paremtas mokslas „negali priimti jokios iš įvairių evoliuciją siekiančių paaiškinti teorijų ir netgi oponuoja joms visoms. Tai šiek tiek ir nuvilia, ir neramina."[2]

Darvino teorijos sėkmę didžia dalimi lėmė plačiai paplitęs įsitikinimas, jog XIX a. europietis

1 *Le Monde et la Vie*, 1963 m. lapkritis.

2 *Le Monde et la Vie*, 1964 m. kovas.

atstovaująs aukščiausiai ligi šiol pasiektai žmogaus išsivystymo pakopai. Šis įsitikinimas suveikė tarsi iš anksto paruoštas indas teorijai apie žemesnio išsivystymo lygio protėvius, kurią humanistai be klausimų sveikino kaip jų tikėjimo „progresu“ mokslinį patvirtinimą. Veltui mokslininkų užsispyrėlių mažuma pastarąjį šimtmetį atkakliai teigė evoliucijos teoriją neturint nė menkiausio mokslinio pagrindo ir prieštaraujant daugybei turimų faktų, veltui maldavo į visą šį klausimą žiūrėti griežtai moksliškai. Kritikuoti evoliucionizmą, kad ir kaip argumentuotai, buvo tas pat, kas mėginti sulaikyti potvynį. Tačiau pastaruoju metu jau pasirodo tam tikrų ženklų, kad potvynis pradeda išsisemti, ir vis daugiau mokslininkų objektyviai peržiūri šią teoriją. Todėl nemažai buvusių evoliucionistų jau atmetė ją visiškai. Vienas iš tokių – cituotasis Bunuras, kitas – Daglas Diuvaras, kuris rašo: „Gyvename laiku, kai biologai ir geologai pagaliau sutaria su astronomais, fizikais ir chemikais, kad pasaulis, visata yra visiška paslaptis, o mūsų pastangos paaiškinti ją [mokslo priemonėmis] įstrigo.“[3] Toliau, suskirstęs evoliucionistus į dešimt pagrindinių grupių (su keliais pogrupiais) pagal jų įvairuojančias nuomones dėl to, koks gyvūnas atstojęs paskutinę grandį tariamoje žmogaus protėvių grandinėje (o tos jų nuomonės tėra prielaidos ir dargi tarpusavy prieštaringos[4]), jis sako: „1921 m. [Johanas] Reinkė rašė: ‘Vienintelis teiginys, kokį mokslas [šiuo klausimu] gali tarti, nenusižengdamas savo orumui, būtų tas, kad jis apie žmogaus kilmę nieko nežino.’ Šiandien šis teiginys lieka toks pat teisingas, koks buvo Rankės laikais.“[5]

Tačiau, kad ir nieko nežinodamas apie žmogaus kilmę, mokslas vis dėlto nemažai žino apie jo priešistorinę praeitį. Tik šis žinojimas – atsižvelgiant į pradžioje iškeltą klausimą – mūsų protėvius mažai ko išmokytų ar net išvis neišmokytų nieko tokio, ko jie patys jau nebūtų žinoję (nebent patikslintų chronologiją), ir anaiptol nesukeltų jokio didesnio jų pažiūrų pasikeitimo. Mat, žvelgdami atgal į praeitį, jie išvystų ne sudėtingą civilizaciją, o smulkias kaimiškas gyvenvietes su minimalia socialine organizacija; dar anksčiau išvystų žmones, gyvenančius visai be būstų, grynai gamtos apsuptyje, be knygų, be žemdirbystės, o pačioje pradžioje – netgi be drabužių. Tad būtų teisinga pasakyti, jog senovinė pirmykščio žmogaus samprata, paremta šventaisiais raštais bei praamže tradicija, perduodama iš lūpų į lūpas nuo neatmenamų laikų, kalbant apie plikus materialiosios buities faktus, vargu bau labai skyrėsi nuo šiuolaikinės mokslinės sampratos, kurios pagrindinis skirtumas nuo tradicinės yra tas, kad ji tuos pačius faktus skirtingai vertina. Pasikeitė ne tiek patys žinomi faktai, kiek vertybinė nuostata.

Kaip tik dėl jos daugelyje mokyklinių vadovėlių, vaizduojančių mūsų tolimus protėvius, jiems priskirti gyvuliški bruožai. Paleontologas profesorius Ernestas Albertas Hutonas pažymi: „Ant neandertaliečio kaukolės lygiai taip pat sklandžiai galima užlipdyti ir šimpanzės bruožus, ir filosofo išraišką. Visos tokios tariamos senovės žmonių tipų restauracijos yra menkavertės, jei ne išvis bevertės, ir tik klaidina žiūrovą.“[6]

Iki nesenų laikų žmonės apie savo ankstyvuosius protėvius negalvojo blogai vien dėl to, kad tie gyveno olose bei giriose, o ne pačių pasistatytuose būstuose. Per visus viduramžius ir ligi pat seniausių istorijai pasiekiamų laikų nėra buvę taip, kad Vakarų pasaulyje nebūtų atsiskyrėlių, o kai kurie iš jų net ir savo kartos žmonių buvo labiausiai gerbiami. O ši gamtos apsuptyje gyvenusi rinktinė mažuma neabejotinai jautė geranorišką užuojautą savo broliams ir seserims, likusiems vergiškoje priklausomybėje nuo „civilizacijos“. Rytuose išvis niekada nebuvo atsižadėta senosios vertybinės nuostatos, pagal kurią geriausia aplinka žmogui yra gamta. Antai hindams baigti savo dienas nepaliestos gamtos apsuptyje iki šiol yra privilegija ir idealas.

Tiems, kas pasirengę tokį požiūrį suprasti, nebus sunku suvokti, jog žemdirbystė, pasiekusi tam tikrą išsivystymo laipsnį ir toli gražu nebūdama joks „progresas“, iš esmės buvo pirmasis žingsnis į paskutinę žmogaus degeneracijos fazę. Senajame Testamente šis „žingsnis“, neabejotinai apėmęs šimtus žmonių kartų, sutrauktas į Kaino asmenį, atstovaujantį žemdirbystei (pabrėžiant skirtumą nuo medžioklės ir gyvulininkystės), įkūrusį pirmuosius miestus ir atlikusį pirmąjį nusikaltimą. Pasak Pradžios knygos komentarų, Kainas

3 Pratarmėje knygai *The Transformist Illusion*. Ghent, New York: Sophia Perennis, 1995.

4 Nes „joks savo reputaciją vertinantis evoliucionistas nepasakys, kad *bet kuri iš žinomų fosilijų* galėtų būti *Homo sapiens* protėvis“ (ten pat, p. 114).

5 Ten pat, p. 294.

6 Pagal citatą knygoje: Evan Shute. *Flaws in the Theory of Evolution*. London: Temside Press, 1966, p. 215.

„turėjo aistrą žemdirbystei“, o žemę nebent atsitiktinai tedirbusių klajoklių medžiotojų-piemenų požiūriu, šitoks polinkis – didelis nuosmukis: profesionali žemdirbystė reiškia sėslumą, vedantį prie pastovių gyvenviečių atsiradimo, ir iš jų anksčiau ar vėliau išaugančių miestų, o senajame pasaulyje, kuriame piemens gyvenimas visuomet siejosi su nekaltumu, miestai visuomet buvo laikomi ištvirkimo židiniais. Tacitas pasakoja, kad jo laikų germanai baisėjęsi matydami namus, ir netgi šiandien esama nomadų ar pusiau nomadų tautų – kaip kad indėnai, pavyzdžiui, – kurios jaučia spontanišką panieką viskam, kas prikausto žmogų prie vienos vietos (kaip kad žemdirbystė) ir taip apriboja jo laisvę.

> Raudonodis neturi jokio poreikio „prisitvirtinti“ prie šios žemės, kur viskas tveriasi, standėja ir kristalizuojasi – galima pasakyti, „suakmenėja“. Tai ir paaiškina indėnų pasibjaurėjimą pastatais, ypač akmeniniais, taip pat neturėjimą rašto, kuris, šiuo požiūriu, „sustingdo“ ir „nužudo“ šventą Dvasios tėkmę.[7]

* * *

Ši citata nuo žemdirbystės perkelia mus prie rašto. O dėl to prisimintina, jog ir druidų požiūriu, pasak Cezario, pavesti raštui šventą mokymą reikštų jį išniekinti. Įmanoma pateikti daugybę pavyzdžių, kad nesinaudojimas raštu, kaip ir nesinaudojimas žemdirbyste, gali turėti labai rimtą pagrindą. Kad ir kaip, nepaisant mūsų papratimo kalbos meną sieti su raštingumu, užtektų vos akimirką pagalvoti, kad suprastume tarp jų nesant jokio būtino ryšio. Kalbos kultūra yra visiškai nepriklausoma nuo rašto, kuris išvis kalbos istorijoje atsiranda labai vėlai ir tik kaip papildas. Ananda Kumaraswamis apie, jo žodžiais tariant, „ištisą klasę pranašų literatūros, apimančią Bibliją ir vedas, taip pat Edą, didžiuosius epus ir apskritai visas ‘geriausias knygas’“, yra pasakęs:

> Daugelis šių knygų egzistavo jau gerokai anksčiau, nei tapo užrašytos, daugelis iki šiol neužrašytos, o kitos jau yra arba netrukus bus prarastos[8].

Nesuskaičiuojama daugybė beraščių žmonių yra buvę aukštai išlavintos kalbos meistrai. „Geriausia aš linkęs laikyti tą [Hebridų] salų [škotų] tarmę, kuria kalba visiški beraščiai <...> šviesiõs galvõs ir stulbinančios atminties senoliai, paprastai labai neturtingi, tebegyvenantys atokių salelių atokiuose užkampiuose ir kalbantys vien tik geilų kalba.“[9] „Sakytinės tradicijos gebėjimas perduoti per šimtus metų milžiniškus masyvus eilių įrodytas ir pripažintas. <...> Šiai sakytinei literatūrai, kaip ją vadina prancūzai, šiuolaikinis išsilavinimas ne draugas. Kultūra ją sugriauna, kartais stebėtinai greitai. Tautai pradėjus skaityti <...> tai, kas kitados priklausė jai visai, tampa vien beraščių paveldu ir netrukus – jei tik nėra užrašoma kokio senienų rinkėjo – išnyksta visiškai.“[10] „Jei turėtume išskirti esminį veiksnį, lėmusį Anglijos kaimo kultūros nuosmukį, mes būtume priversti pripažinti, jog tai – raštingumas.“[11] „Naujuosiuose Hebriduose vaikai mokosi klausydami ir stebėdami <...> nesigriebiant rašto, atmintis puiki, tradicija tiksli. Augantis vaikas išmokomas visko, kas žinoma <...> Pasakojama dainomis <...> Tūkstančiai mitų, kuriuos išmoksta kiekvienas vaikas (dažnai žodis žodin, o vienas pasakojimas gali trukti valandų valandas), sudaro ištisą biblioteką <...> klausytojai pagaunami iš žodžių nuaustu tinklu.“ Tarpusavyje jie kalbasi „tokia tikslia ir dailia kalba, kokią mes jau esame praradę <...> Baltųjų spaudžiami, vietiniai rašto išmoksta lengvai, tik laiko jį keistu ir tuščiu užsiėmimu. Jie sako: ‘Argi žmogus nebegali įsiminti ir pasakyti?’“[12]

Pažymėtina, jog tarp Mekos kilmingų arabų, prieš įsigalint islamui, gyvavo paprotys siųsti savo sūnus mokytis pas dykumų beduinus, nes šie nomadai, visiški beraščiai, garsėjo kalbantys grynesne arabų kalba nei jų „civilizuotesni“ giminaičiai miestiečiai.

Neabejotina, jog apskritai „civilizacija“ atima iš žmogaus jo prigimto budrumo bei dėmesingumo patį smaigalį – savybę, perdėm būtiną kalbai

7 Frithjof Schuon. *The Feathered Sun*. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 1990, p. 67.

8 A. K. Coomaraswamy. *The Bugbear of Literacy*. London: Perennial Books, 1979, p. 25.

9 J. F. Campbell. *Popular Tales of the West Highlands*. Birlinn, 1994.

10 Džordžas Laimenas Kitridžas įžangoje knygai: F. G. Childe. *English and Scottish Popular Ballads*. Hippocrene Books, 1989.

11 W. G. Archer. *The Blue Grove*. London: George Allen & Unwin, 1940, pratarmėje.

12 T. Harrison. *Savage Civilisation*. London: Victor Gollancz, 1937, p. 45, 344, 351, 353. [Dabar Naujieji Hebridai vadinami Vanuatu. – *Vert. past.*]

išlikti. Raštingumas, be visa ko kita, užliūliuoja žmones tariamo saugumo jausmu, suteikdamas apgaulingą paguodą, neva kasdienė kalba nebėra vienintelis lobynas, kuriame saugomas jų kalbos turtas. Ir vos tik įsišaknija mintis apie dvi kalbas – vieną rašomąją, kitą šnekamąją, – šnekamoji kalba tampa pasmerkta santykinai sparčiai degradacijai, o galų gale nusitempia paskui save ir rašomąją kalbą.

Vakaruose šiandien šnekamosios kalbos degradacija yra pasiekusi tokį laipsnį, kad žmogui, – kuris dar šiek tiek pasistengia, dėstydamas savo mintis raštu, – toks dalykas kaip pasididžiavimas sklandžia kalba išvis nepažįstamas. Tiesa, žmonės išmokyti kalbėdami vengti tam tikrų dalykų, bet vien tik socialiniais sumetimais, neturinčiais nieko bendra su kalbos sklandumu ar kokia nors kita pageidautina iškalbos ypatybe. Ir vis dėlto žmogaus kalbėsena lieka kur kas reikšmingesnis veiksnys jo gyvenime nei jo rašysena, nes ji daro sielai ilgalaikį poveikį, kokio niekuomet nepadarys prišokamas skrebenimas.

Nereikia nė sakyti, jog šių pastabų paskirtis – ne neigti rašto naudą. Kalba ir savaime linkusi išsigimti, netgi tarp beraščių. Ypač tokiais atvejais, kaip tremtis ar svetimšalių įsivyravimas, per stebėtinai trumpą laiką gali būti pamiršta daugybė dalykų. Kas būtų likę, pavyzdžiui, iš žydų dvasinio paveldo, jeigu ne raštas? Vis dėlto negalima aiškinti, esą raštas suteikęs žmogui kažkokį pranašumą. Tiesą sakant, ir būtinas jis tapo tik kaip mažesnė blogybė iš dviejų, ištikusių žmogui pasiekus atitinkamą nuosmukio laipsnį.

Bet kuri iš mums žinomų kalbų tėra nuskurdinta senesnė atitinkama kalba, ir kuo toliau į praeitį leidžiamės, tuo kalba darosi galingesnė ir įspūdingesnė. Ir sudėtingesnė. Tad seniausios žinomos kalbos, ypač tos, kurios daug senesnės už pačią istoriją, yra itin subtiliõs ir ištobulintos struktūros, reikalaujančios iš kalbėtojo didesnio susitelkimo ir budresnio proto nei bet kuri iš paskesniųjų. Per laiką nuskursta žodžių daryba ir skambesys, supaprastėja gramatika ir sintaksė.

Žinoma, nors laikas sudėvi kalbos kokybę, kiekybiškai joje visuomet yra tiek žodžių, kiek reikia ja kalbantiems žmonėms. Pavyzdžiui, didėjantis materialių daiktų skaičius lemia atitinkamą daiktavardžių pagausėjimą. Tačiau šiuolaikinių kalbų nauji žodžiai dirbtinai nukalami ir įvedami iš išorės, o seniausios iš žinomų kalbų, be vartosenoje jau esančių žodžių, turi tūkstančius nepavartotų virtualių, kurie, jei tik prireikia, gali būti organiškai sudaryti dėl begalinio žodžių kūrybingumo, slypinčio pačioje kalbos struktūroje. Šiuo atžvilgiu kaip tik šiuolaikinės kalbos veikiau yra „mirusios“ ar „merdinčios“ palyginti su senosiomis, kurios – net jeigu tapo „mirusios“ ta prasme, kad nebevartojamos, – savyje tebėra itin gyvybingi organizmai.

Tai nereiškia, kad senosioms kalboms ir tiems, kas jomis kalbėjo, trūko sveiko paprastumo. Tikrasis paprastumas anaiptol nėra tiesioginė sudėtingumo priešybė – šioks toks sudėtingumas netgi būtinas paprastumui išsiskleisti. Tik reikia skirti sudėtingumą kaip sistemą ar tvarką nuo painiavos kaip netvarkos ar net visiško jovalo. Atitinkamai paprastumą reikia skirti nuo supaprastinimo.

Žmogus, kai jis iš tikrųjų paprastas, yra sutelktas vienis – iš pagrindų nuoširdus, neatskilęs nuo paties savęs. Palaikydama savyje tokią sutelktą integraciją, siela privalo kaskart iš naujo prisitaikyti prie susidarančių aplinkybių, o tai mena didelį lankstumą ir įvairių psichikos dalių paslankumą – kiekviena iš jų turi būti pasirengusi tobulai sutikti su kitomis, nepriklausomai nuo apėmusios nuotaikos. Šitaip glaudžiai suausta sintezė, kuria remiasi tikras paprastumas, – tai ir yra tasai sudėtingumas, kuris taip ryškiai skiriasi nuo painiavos.

Toks sudėtingumas kaip tik būdingas senosioms kalboms, kurios dėl jo paprastai vadinamos *sintetinėmis* – priešingai šiuolaikinėms *analitinėms* kalboms. Tik dėl itin apgavotos gramatinių taisyklių sistemos įvairios kalbos dalys – analogiškai sielos dalims – gali būti taip kaitomos, kad tiksliai sutiktų tarpusavyje, suteikdamos sakiniui kone į vieną žodį sutelktą vientisumą. Sintetinės kalbos paprastumas išties palygintinas su iškilaus meno kūrinio paprastumu – nebūtinai priemonių, bet visuminio poveikio požiūriu. Kaip tik tokio kuo aukščiausio laipsnio paprastumo, manytina, yra buvusi prokalbė – ir, pridurkime, ja kalbėjusieji.

Šitokia tad būtų išvada, kurią nurodo visi turimi lingvistiniai duomenys. O kalba žmogaus gyvenime yra tokia iš pagrindų svarbi, taip intymiai susijusi su žmogaus siela, kurios tiesioginė apraiška pati yra, kad jos duomenys turi aukščiausią psichologinę reikšmę.

* * *

Daugiau nei prieš du tūkstantmečius senovės kinų daoistų išminčius Džuangdzi yra pasakęs:

> Senolių žinojimas buvo tobulas. Kaip tobulas? Pradžioje jie dar nežinojo, kad esama daiktų (skyrium nuo Dao, Kelio, reiškiančio amžinybę ir begalybę). Tai visų tobuliausias žinojimas, prie kurio nėra ką pridurti. Paskui sužinojo, kad esama daiktų, bet dar neskyrė jų vieno nuo kito. Paskui ėmė juos skirti vieną nuo kito, bet dar nebuvo pradėję jų vertinti. Pradėjus vertinti, Dao [žinojimas] buvo sugriautas.

Iš pažiūros visai kitokią, tačiau iš esmės tą pačią žinią neša lietuvių liaudies daina, pasiekusi mus iš priešistorijos apybrėkšmių. Daina pasakoja, kaip *Mėnuo Saulužę vedė pirmą pavasarėlį*, kaip paskui *Mėnuo viens vaikštinėjo, Aušrinę pamylėjo*, dėl ko Dievas, Saulės tėvas, *jį kardu perdalijo*[13].

Saulė visuotinai simbolizuoja Dvasią, saulės šviesa – tiesioginį dvasinį žinojimą, o mėnulis – žmogaus protą, protu pasiektą pažinimą, kuris, kaip ir mėnulio šviesa, tėra atspindėtas, netiesioginis. O kaip tik protas „skiria daiktus vieną nuo kito“ ir juos „vertina“.

Saulę vedęs Mėnuo – tai pirmapradis Žmogus, turintis abi prigimtis: žmogiškąją ir dieviškąją. Kaip mėnulis atspindi saulę, taip žmogaus siela visais savo gebėjimais ir visomis dorybėmis atspindi dieviškuosius pradus. Tad mėnuo, simbolizuojantis žmogiškąją prigimtį, atitinka visuotinai žinomą mokymą, kad žmogus yra „sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą“ ir žemėje atstovauja Dievui.

Sukūrimas reiškia atskyrimą nuo Dievo. Kūrimo veiksmas paleidžia iščentrinį judesį išorėn, tendenciją išsiskirti, kuriai pavaldžios visos gyvos būtybės. Tačiau gyvūnų ši tendencija ribota, nes jie nėra laisvi. Kūrėjo laisvą valią jie atspindi tik iš tolo ir tik iš dalies, ir kadangi turi mažiau nei žmogus laisvės pasirinkti gėrį, tai kartu ir mažesnis pavojus jiems degraduoti. Žmoguje šį iščentrinį impulsą išorėn *pirmą pavasarėlį* dar tobulai atsvėrė jo aukštesniosios prigimties trauka.

Abiejų žmogaus prigimčių sąlyčio taškas, sielos viršūnė ir kartu pats jos centras (nes Dangaus Karalystė yra „viduje“ ir kartu „aukščiau“) daugelyje religijų vadinamas Širdimi (didžiąja rašau skirdamas nuo kūno širdies). Širdis – tai Intelekto sostas (ta prasme, kuria žodis *intellectus* vartotas viduramžiais, tai yra „sauliškas“ sielos gebėjimas suvokti dvasines tiesas tiesiogiai, priešingai „mėnuliškam“ protui, atminčiai ir vaizduotei, kurie tėra atskiri Intelekto atspindžiai).

Pradžioje iš Mėnulio ir Saulės jungties atsišakojantis, išsiskiriantis „gėrio ir blogio pažinimas“ buvo visiškai pavaldus į vidų nutaikytam vienijančiam Širdies žinojimui, visas būtybes gręžiančiam atgal į Kūrėją. Mėnulio perdalijimas reiškia Širdies ir proto, Intelekto ir racionalumo išsiskyrimą, kurį lydi tiesioginio vienijančio žinojimo praradimas ir žmogaus vergystė netiesioginiam dualistiniam „gėrio ir blogio pažinimui“.

Tokia proto savivalė, perteikta „vieno vaikštinėjančio“ Mėnulio įvaizdžiu, atveria grynai profaniškų impulsų bei poelgių galimybę. Pamesti didesnę šviesą (Saulę) dėl mažesnės (Aušrinės), kaip pasielgė Mėnulis, – tai jau nebe dvasingumas, kaip ir atverti Pandoros skrynią ar atsikąsti uždrausto vaisiaus.

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bunuras, Lui = Louis Bounoure
Darvinas, Čarlzas Robertas = Charles Robert Darwin
Deliažas, Yvas = Yves Delage
Diuvaras, Daglas = Douglas Dewar
Hutonas, Ernestas Albertas = Earnest Albert Hooton
Kitridžas, Džordžas Laimenas = George Lyman Kittredge
Kumarasvamis, Ananda = Ananda Coomaraswamy
Lemuanas, Polis = Paul Lemoine
Pivetò, Žanas = Jean Piveteau
Reinkė, Johanas = Johannes Reinke
Tacitas, Publijus Kornelijus = Publius Cornelius Tacitus

Ištraukos iš straipsnio: Martin Lings. The Past in the Light of the Present & the Rhythms of Time. *The Underlying Tradition: An Introduction to Perennial Philosophy*. Edited by Martin Lings & Clinton Minnar. Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2007, pp. 35–54.

Parinko ir iš anglų kalbos išvertė Dainius Razauskas

13 Straipsnyje visur kabutėse pateikiami tik angliški dainos ištraukų vertimai. Lietuviškame vertime pasirodė sklandžiau juos pakeisti atitinkamomis originaliomis ištraukomis iš leidinio L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 93, Nr. 27.

XX A. PR. VILNIAUS LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO FOTOGRAFAI JURAŠAIČIAI

Jūratė GUDAITĖ

Aleksandro Jurašaičio fotografijos paviljonas Bielske, 1894–1902 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Stiklo negatyvas. Saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje (toliau – ŠAM) (F-FN 116)

XX a. pr. Vilniuje gerokai padaugėjo patriotiškai nusiteikusių lietuvių. Tautinio sąjūdžio idėjų įkvėpti, jie į istorinę sostinę suvažiavo iš visos Lietuvos. Nuolat gausėjančios bendruomenės pamatą sudarė lietuvių inteligentija – dvasininkai, rašytojai, menininkai, teisininkai, gydytojai ir kitų profesijų atstovai. Tarp jų buvo ir iš Žemaitijos kilęs fotografas Aleksandras Jurašaitis, kuris fotografu tapo ne Lietuvoje, bet nedideliame Gardino gubernijos Bielsko miestelyje. Vėliau įsikūręs Vilniuje, jis iki gyvenimo pabaigos bendradarbiavo su lietuvių šviesuomene, fotografavo lietuviškų draugijų veiklą, spektaklių dalyvius, dokumentavo lietuvių dailės parodas, dailininkų kūrinius.

Jurašaitis gimė 1859 m. Balsių kaime, Tryškių valsčiuje, Telšių apskrityje.

Jo duktė Elena Jurašaitytė atsiminimuose rašė, kad tėvas augo didelėje šeimoje, o vos paūgėjęs, „leidosi į svietą laimės ieškot. Išėjo languotomis kelnėmis mūvėdamas, lazdą rankon įsispraudęs. Likimas nuvedė į Bielską, kur jis atsidūrė caro kariuomenėje. Ten ir pramoko fotografuoti. <...> Tarnavo 25 metus.“[1] Gardino apskrityje pulkas buvo kilnojamas iš vienos vietos į kitą. Bielske A. Jurašaitis susipažino su vietine mokytoja Marija Petronėle Zaleska, ir 1880 m. juodu susituokė. 1894 m. gruodžio 23 d. žmonos vardu A. Jurašaitis nedideliame name atidarė fotografijos ateljė, kurios iškaboje buvo užrašyta „Fotografija M. A. V. Jurašaitis“. Pasak E. Jurašaitytės, „[t]ėvas pasisamdė darbininką ir šalia uošvės namo

1 Elena Jurašaitytė-Janulaitienė. *Atsiminimai*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 113–227, l. 1. Toliau tekste skliaustuose nurodomas tik dokumento numeris.

Belovežo rūmai. Apie 1900 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Stiklo negatyvas. Saugoma ŠAM (F–FN 115)

Briansko gatvėje pats pasistatė namelį, kieme įsirengė fotografijoms gaminti pavėsinę su stikline siena.“ (Janulaitis 1976: 60) Tuomet A. Jurašaitis daugiausia fotografavo pavienius bei grupinius portretus. Gimus trims dukroms – Marijai (1891–1922), Elenai (1893–1982) ir Aleksandrai (1895–1957) – šeimai aprūpinti reikėjo daugiau išteklių, todėl A. Jurašaitis nusprendė grįžti į karo tarnybą, jam buvo suteiktas puskarininkio laipsnis ir leidimas fotografuoti Rusijos caro Nikolajaus II-ojo šeimą. Caras dažnai atvykdavo į Belovežo girią medžioti stumbrų ir su šeima apsistodavo savo rūmuose netoliese. Tokių viešnagių ir medžioklių metu A. Jurašaitis fotografavo ne tik Nikolajaus II-ojo šeimos narius, bet ir Belovežo girios stumbrus. E. Jurašaitytė prisimena: „Tėvas juos fotografuodavo pasislėpęs už medžių“ (Janulaitis 1976: 60). Jau tada Belovežo girioje laisvėje gyveno nedidelė stumbrų banda (apie 670). Būtent Šiaurės rytų regione jie išsilaikė ilgiausiai, nes teisiškai buvo Lenkijos karalių, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, vėliau ir Rusijos carų nuosavybė, – niekas kitas negalėjo jų medžioti. Deja, Pirmojo pasaulinio karo metais beveik visus Belovežo

Stumbrai Belovežo girioje. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM) (LNM Ft 4684)

Jurašaičių šeima. Iš kairės stovi: Aleksandra (1895–1957), Elena (1893–1982), Marija (1891–1922), sėdi: Marija Petronėlė Zaleska (1866–1945) ir Aleksandras (1859–1915) Jurašaičiai, žemiau – Mikalojus (1900–1959). Vilnius, apie 1912 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LNM (Ft 10918)

girios stumbrus iššaudė vokiečių kariuomenė. A. Jurašaitis buvo pirmasis lietuvių fotografas, įamžinęs šiuos laukinius gyvūnus natūralioje aplinkoje. Stumbrus jis fotografavo apie 1900 m., jų nuotraukas sudėjo į albumą „Pamiątka z Białowieży“ („Suvenyras iš Belovežo“), kurį sudaro 17 originalių didelio formato fotografijų[2]. Tai vienintelės dabar žinomos A. Jurašaičio fotografijos, sukurtos ir pagamintos Bielske. Jos pažymėtos autoriniais įspaudais abiejose nuotraukos pusėse: tiek šalia vaizdo, tiek nugarėlėse. Fotografijos su Belovežo girios ir stumbrų vaizdais ir jų atspaudai buvo ypač paklausūs. 1903 m., jau A. Jurašaičiui gyvenant Vilniuje, jos eksponuotos Vilniaus dailės būrelio surengtoje parodoje Didžiojoje gatvėje, Petraškevičiaus namuose (Laučkaitė 2005: 194), o 1913 m. rugsėjo 14 d. – Liaudies meno parodoje Miesto salėje (dabar – Nacionalinė filharmonija) (*Šaltinis* 1913: 27). Pirmoji fotografija su retušuotu Belovežo girios vaizdu, pavadinta „Žiema girioj“, lietuviškoje spaudoje, žurnale „Šaltinis“, buvo publikuota 1912 m. (*Šaltinis* 1912: 690). Fotografijos su stumbrų vaizdais ypač domino vokiečių kareivius. E. Jurašaitytė atsiminimuose rašo: „1915 m. mūsų šeimą ypač gelbėjo tos stumbrų nuotraukos iš Bieloviežo girios, nes daug kas jas pirko, ypatingai vokiečiai. Labai daug jų pardavėme. Tie stumbrai mus tada tiesiog maitino“ (F. 113–227, l. 4). A. Jurašaičio fotografijas su stumbrais vokiečiai tiražavo įvairiuose karo metais Vilniuje leistuose vokiškuose laikraščiuose ir kituose leidiniuose, dažnai nė nenurodydami jų autoriaus. 1916 m. penkios A. Jurašaičio fotografijos buvo paskelbtos prie straipsnio apie Belovežo girią laikraščio „Zeitung der 10. Armee“ iliustruotame priede „Scheinwerfer“ Nr. 33. Vienoje iš jų – Belovežo rūmų vaizdas, kitose – stumbrai. A. Jurašaičio šeimai pavyko išsaugoti ne tik šias unikalias

2 Šis albumas saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Šv. Jurgio prospektas Vilniuje. Dešinėje namo Šv. Jurgio pr. 12 ir Totorių g. 1 kampas, kuriame 1902 m. A. Jurašaitis atidarė savo fotografijos ateljė. Atvirukas. Leidėjas Davydas Vizūnas. 1897–1915 m. Saugoma LNM (GRD 113482/467)

fotografijas, bet ir jų stiklo negatyvus, kurie vėliau buvo perduoti Šiaulių „Aušros“ muziejui. Fotografijos istoriko Stanislovo Žvirgždo žiniomis, A. Jurašaičio duktė muziejui iš viso perdavė 29 stiklo negatyvus (Valiulis, Žvirgždas 2002: 159).

Į Vilnių fotografas su šeima atvyko 1902-ųjų rudenį ir įsikūrė iš pulkininko Aleksejaus Buturlino įsigytoje fotoatelje, kurios tikslus adresas – Šv. Jurgio prospekto 12 ir Totorių g. 1. (Junevičius 1997: 274). Fotografo duktė Elena prisimena: „Ateljė buvo pilnai įrengta, su stikliniu stogu ir keliomis dekoracijomis. Viena buvo didelė, per visą sieną – joje buvo nupiešta baliustrada su kolonomis. <...>. Be didžiosios, dar buvo kelios mažesnės dekoracijos. Jos buvo lygios, be piešinių ir tarnavo šviesesniam ar tamsesniam fonui išgauti“ (F. 113–227, l. 2). Pasak E. Jurašaitytės, ateljė dirbo ištisą savaitę. Daugiausia lankytojus fotografavo A. Jurašaitis, tačiau jam nesant fotografą pavaduodavo M. Jurašaitienė, kurios pagrindinis darbas buvo retušuoti negatyvus. Tėvams padėjo ir paaugusios dukros Marija, Elena ir Aleksandra. Šeimos fotostudijoje neteko darbuotis tik jauniausiam sūnui Mikalojui.

Jau pirmaisiais veiklos metais A. Jurašaičio fotoateljė išpopuliarėjo tarp Vilniaus lietuvių. Joje lankėsi rašytojai, dailininkai, gydytojai, kompozitoriai, teisininkai, kunigai ir kiti inteligentijos atstovai, norintys nusifotografuoti pas visame mieste žinomą lietuvį fotografą. 1904 m. pirmajame „Vilniaus žinių“ numeryje pasirodė A. Jurašaičio fotografines paslaugas reklamuojantis skelbimas. Jame rašoma: „Fotografas A. Jurašaitis turi: Paveikslus Lietuvos raštininkų, įvairius tipus tautiškais rūbais, Bieloviežiaus girios ir zubrų paveikslus, senovės Lietuvių rašto pavyzdžius, Lietuvos vietų ir paminklų paveikslus ir t. t.“ (*Vilniaus žinios* 1904: 4). E. Jurašaitytė prisimena, kad tėvas turėjo 50x40 formato fotoaparatą. Jos manymu, tuo metu Vilniuje toks aparatas buvęs vienintelis (F. 113–227, l. 2). Juo A. Jurašaitis fotografavo dideles, net keliasdešimt žmonių grupes. Pirmąsias didelio formato grupines nuotraukas A. Jurašaitis padarė 1903–1904 m. Jose įamžintas kunigas Juozapas Ambraziejus-Ambrozevičius su būriu vaikų po Pirmosios Komunijos.

Pažintis su žinomais Vilniaus lietuvių veikėjais paskatino A. Jurašaitį prisidėti prie tautinio atgimimo. Fotografas ėmė fiksuoti svarbius, su lietuvybe ir jos sklaida susijusius įvykius. Vienas iš jų – Šv. Mikalojaus bažnyčios susigrąžinimas ir iškovota teisė joje melstis gimtąja kalba – Vilniaus lietuvių bendruomenei buvo itin reikšmingas. 1902 m. Petro Vileišio lėšomis ši bažnyčia buvo suremontuota, seni vargonai pakeisti naujais. Atnaujintą bažnyčią ir jos interjerą A. Jurašaitis fotografavo apie 1903–1904 m. Daugiau teisių ir laisvės savo kultūrinei, visuomeninei ir politinei veiklai Vilniaus lietuviai įgijo po 1904 m. gegužės 7-osios, kai imperatoriaus įsakymu buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. Tada Vilniaus lietuviai pradėjo viešai steigti įvairias labdaros, kultūros, švietimo ir mokslo draugijas, laikraščius, chorus, atidarė pirmąsias lietuviškas mokyklas, ėmė rengti lietuviškus vaidinimus, koncertus, dailės parodas.

Pirmoji lietuvių dailės paroda buvo atidaryta 1907 m. sausio 9 d. Įamžinti šį lietuviams svarbų įvykį rengėjai pakvietė A. Jurašaitį. „Buvo padaryta lankytojams įsigyti daug bendrų parodos ir

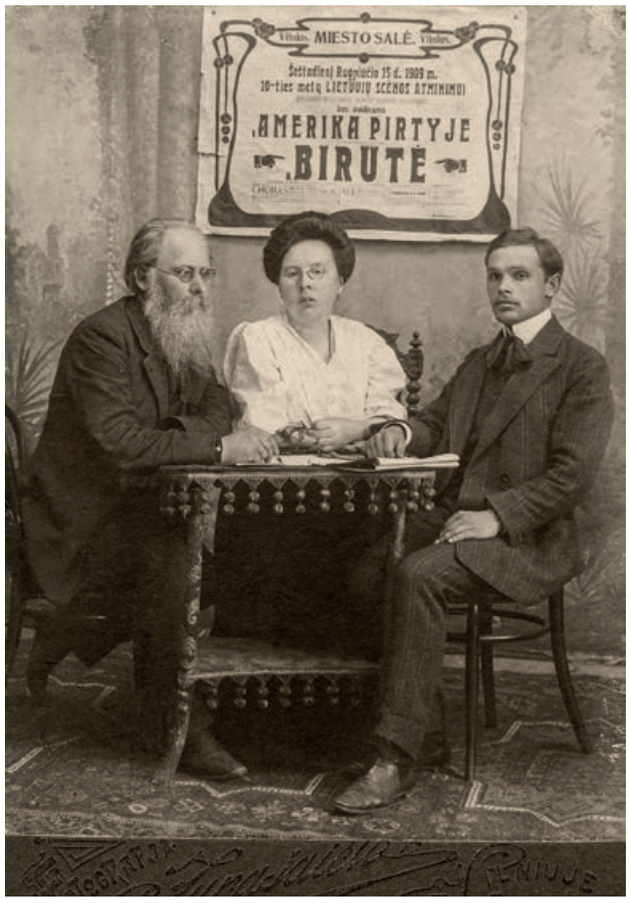

Prie pirmojo viešo lietuviško spektaklio „Amerika pirtyje“ dešimtmečiui skirto spektaklio afišos sėdi: dramaturgas Gabrielius Landsbergis, aktorė, režisierė Stanislava Jakševičiūtė-Venslauskienė ir kompozitorius Juozas Tallat-Kelpša. Vilnius, 1909 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma ŠAM (F–IF 3673 A)

Juozas Tumas-Vaižgantas (dešinėje) perduoda laikraščio „Viltis“ redaktoriaus pareigas Fabijonui Kemėšiui. Vilnius, 1911 m. birželio 9 d. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje (toliau – LLTIB) (Inv. nr.1363, apl. 265)

Vilniaus gaisrininkai. 1905–1909 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LNM (Ft 9423)

atskirų eksponatų nuotraukų. Nuotraukas darė vienas žymiausių tuomet Vilniuje fotografų Al. Jurašaitis“, – rašė dailininkas Antanas Žmuidzinavičius atsiminimų knygoje „Paletė ir gyvenimas“ (Žmuidzinavičius 1961: 111). Vėliau fotografas įamžino ir kitas lietuvių dailės parodas bei jose eksponuotus meno kūrinius, tautodailės dirbinius. Ypač daug vilniečių dėmesio sulaukė 1912 m. gegužės 12 d. įvykusi VI-oji lietuvių dailės paroda. Dėl joje nutikusio įvykio paroda buvo plačiai aptarinėjama tuometinėje lietuvių, lenkų ir net Peterburgo bei Varšuvos spaudoje. Parodoje buvo eksponuojama Petro Rimšos skulptūra „Kova“, vaizduojanti Lietuvos Vytį, užsimojusį kardu ir pasirengusį kirsti po žirgo kojomis pamintą lenkų erelį. Skulptūros siužetas įžeidė Vilniaus lenkus. Pasipiktinę tokiu lietuvių akibrokštu, jie reikalavo šią skulptūrą iš parodos pašalinti. Lietuvių dailės draugijos valdyba, norėdama kuo greičiau išspręsti kilusį nesutarimą, nusprendė, kad kūrinio autorius turėtų pats pasirinkti – palikti šią skulptūrą ar jos neberodyti. Deja, nesulaukęs tautiečių palaikymo, įpykęs P. Rimša pasielgė savaip: jis parodoje kūju suskaldė šį savo kūrinį, taip pat sunaikino ir dar du parodoje eksponuotus savo darbus – „Bobutė“ ir „Malda“ (*Lietuvos žinios* 1912: 1). Dailėtyrininkas Vidmantas Jankauskas straipsnyje „Satyra–Akibrokštas–Auka–Vėliava–Feniksas. Vienos skulptūros istorija“, remdamasis tuometine spauda, teigia, kad kai kurie tautiečiai ragino P. Rimšą šią kompoziciją atkurti, net buvo siūloma išlieti ją iš bronzos. Tam reikalui pradėtos rinkti lėšos. Taip pat buvo planuojama išleisti atvirukus su atkurtosios „Kovos“ vaizdu. P. Rimšai viešai atsisakius skulptūrą atkurti, jos likimu, pasak V. Jankausko, daugiausia rūpinosi Jonas Basanavičius (Jankauskas 2007: 49). 1912 m. laikraštyje „Viltis“ buvo paskelbtas kun. Tumo fondo „Rytiečiams remti“ pranešimas, kuriame rašoma, kad „P. Rimša raštu atidavė teisę Kun. Tumo fondo – rytiečiams šviesti globėjams atsiimti sudaužytosios „Kovos“ trupinius ir juos sulipdyti, taip pat teisę daryti „Kovos“ reprodukcijas. <...>. Jokių reprodukcijų lig šiol negalima buvo daryti, nes p. Jurašaitis, kuris, Rimšos prašomas, buvo nufotografavęs „Kovą“ dar prieš ją sudaužant, <...> kažkodėl atsisakė atiduoti fotografijas ir negatyvus“ (*Viltis* 1912: 4). E. Jurašaitytė atsiminimuose patvirtina, kad tėvas šią parodą fotografavo, ir glaustai užsimena apie minėtąjį įvykį: „Skulptūra subyrėjo, bet išliko stiklo negatyve. Skulptūros nebėra, o vaizdas negatyve yra“ (F. 113–227, l. 8). E. Jurašaitytė neprisiminė,

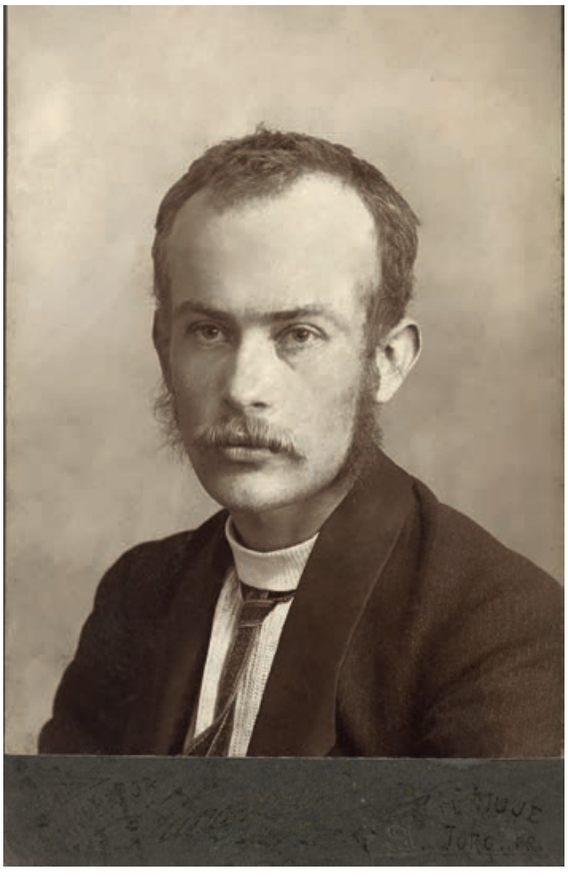

Skulptorius Petras Rimša. Vilnius, 1910 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (MR 1781)

Petras Rimša. Skulptūra „Kova“. Vilnius, 1912 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (MR 2343)

Vilniaus lietuvių draugijos „Rūta“ nariai. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Jonas Rinkevičius, Bronislava Biržiškienė, Liudas Gira; antroje eilėje sėdi: Marija Alytienė, Rapolas Paškevičius, Bronislava Girienė, Stefanija Marčiukaitienė, Sofija Moisiejevienė, Jonas Kalesevičius, Adolfas Vėgėlė, Jonas Strazdas; trečioje eilėje stovi: Pijus Mičiulis, Bronius Žilinskas, Marija Paškevičienė, Juozas Marcinkevičius, Vincas Ščesnulevičius, Pijus Adomavičius, Antanas Rucevičius, Mykolas Sleževičius, Jonas Zaviša, Kazys Alyta, Elena Kasperskaitė-Rucevičienė. 1913 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 7903)

ar šios skulptūros fotografija buvo kur nors publikuota, tačiau A. Jankauskas radęs duomenų, kad A. Jurašaičio sukurtų „Kovos“ nuotraukų reprodukcijos 1925 m. pradžioje platintos Klaipėdos J. A. Kunkio knygyne (Jankauskas 2007: 49). Minėtame straipsnyje paskelbtos ir dviejų A. Jurašaičio nuotraukų su skulptūra „Kova“ reprodukcijos. Vienoje jų skulptūra nufotografuota iš šono, kitoje – iš priekio.

Dar vienas skulptūros atvaizdas išlikęs originalioje A. Jurašaičio fotografijoje, kuri saugoma Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje, P. Rimšos rinkinyje.

1931-aisiais pasirodžiusiame M. K. Čiurlionies galerijos leidinyje Nr. 7 „M. K. Čiurlionies galerija 1925-XII-13–1930 penkerių metų darbo apyskaita“ rašoma, kad iš M. Jurašaitienės buvo įsigyti 178 M. K. Čiurlionio kūrinių negatyvai (Galaunė 1911: 163–168). Ar tarp jų galėjo būti P. Rimšos sunaikintų darbų vaizdai, nežinoma. Lietuvių dailės draugijos rūpesčiu nemažai A. Jurašaičio fotografijų, kuriose įamžinti parodose eksponuoti darbai, buvo išleistos kaip atvirukai.

A. Jurašaitis ir pats dalyvavo kai kurių lietuviškų draugijų veikloje. 1907 m. rugpjūčio 29 d. fotografas įstojo į Lietuvių mokslo draugiją, o 1909-aisiais buvo priimtas į Vilniaus lietuvių kultūros draugiją „Rūta“. 1910 m. liepos 16 d. Lietuvių mokslo draugijos IV-jame visuotiniame susirinkime A. Jurašaitis skaitė referatą „Fotografijos pritaikymas į mokslo tyrinėjimus“. 1911 m. šis referatas buvo paskelbtas almanache „Švyturys“ (*Švyturys* 1911).

„Rūtos“ draugijos nariai statė spektaklius, rengė vaidinimus, koncertus. O A. Jurašaičiui buvo patikėtas administracinis darbas. Jis buvo atsakingas už draugijos būstinėje veikiantį bufetą, scenos rekvizitus ir pan. Naujosios visuomeninės pareigos netrukdė A. Jurašaičiui tęsti fotografo darbą. Mieste daugėjo lietuviškų kultūrinių ir visuomeninių organizacijų, švietimo įstaigų, o jų steigėjai ir nariai jautė pareigą įsiamžinti bendrose nuotraukose, kurios, laikui bėgant, tapo unikaliais, istoriją liudijančiais vaizdo dokumentais. Savo studijoje A. Jurašaitis fotografavo lietuviškų vakarų dalyvius, kai kurių spektaklių scenas, artistus ir jų sukurtus personažus, taip pat fiksavo

Aukštutinės pilies bokštas. Vilnius, 1912 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LLTIB (Inv. nr. 1863, apl. 334)

reikšmingus Vilniaus lietuvių visuomeninio gyvenimo įvykius. Vienas iš pavyzdžių – 1912 m. A. Jurašaičio padaryta Pilies bokšto fotografija. Įamžinti šį miesto simbolį užsakė Vilniaus archeologijos komisija po to, kai 1912 m. sausio 25 d. Lietuvių mokslo draugijos nariai pareiškė protestą prieš miesto valdžios sumanymą Pilies bokšte įrengti vandens rezervuarą. Tų pačių metų žiemą A. Jurašaitis nufotografavo Lietuvių mokslo draugijos narius ant Tauro kalno, kur buvo nupirktas sklypas Tautos namams statyti, o savo studijoje įamžino 67 Lietuvių mokslo draugijos visuotinio susirinkimo dalyvius. 1911–1912 m. fotografuotos P. Vileišio dar 1900 m. įsteigtos Mechaninės dirbtuvės, kurios 1911 m. balandžio 16 d. buvo pertvarkytos į Vilniaus ūkiškųjų mašinų fabriko bendrovę „Vilija“.

A. Jurašaitis, kaip ir kiti Lietuvių mokslo draugijos nariai, rinko eksponatus draugijos muziejui. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Jono Basanavičiaus rinkinyje, yra keli A. Jurašaičio daktarui rašyti laiškai. Viename jų fotografas praneša, kad Lietuvių mokslo draugijos muziejui siunčia apie 300 metų senumo šilkinę prijuostę, kurią dovanoja Semperiona Dovolaitė. Šis faktas buvo paminėtas ir JAV lietuvių laikraštyje „Draugas“. Jo skiltyje „Iš Lietuvių mokslo draugijos“ rašoma, kad „senovinę 300 metų prijuostę Lietuvių mokslo draugijos muziejui padovanojo Semperiona Dovolaitė, o A. Jurašaitis LMD muziejui perdavė dvi fotografijas“ (*Draugas* 1913: 2.). Kitą autentišką eksponatą A. Jurašaitis padovanojo Lietuvių dailės draugijai. Apie tai informuota laikraštyje „Viltis“. Žinutėje „Iš Liet. Dailės Draugijos“ minima, kad „Aleksandras Jurašaitis paaukojo verpsčio lentelę su užkaišč̃iu“ (*Viltis* 1911: 3). Kitame laiške A. Jurašaitis kreipiasi

Bendrovės „Vilija“ Vilniaus ūkiškųjų mašinų fabrikas. Apie 1912 m. A. Jurašaičio nuotrauka.
Saugoma LLTIB (Inv. nr. 5923/11, apl. 284-II)

Bendrovės „Vilija“ Vilniaus ūkiškųjų mašinų fabriko gaminiai. Apie 1912 m. A. Jurašaičio nuotrauka.
Saugoma LLTIB (Inv. nr. 5923/4, apl. 284-II)

į J. Basanavičių: „Gerbiamasai pone Daktare! Siunčiu Tamstai originalą „Aitvaro“ ir atspaudą. Klišės visos nusiųstos į spaustuvę pono Kuktos. Su tikra pagarba. Jurašaitis. 27/III 913“[3]

Lietuvių mokslo draugija rinko ir fotografijas. Jos buvo tvarkomos ir sisteminamos pagal tam tikras temas, sudaromi rinkiniai. Vienas jų buvo pavadintas „Tautiškai nešysta tipai“ (galima manyti, jog pavadinime suklysta, t. y. turėjo būti „Tautiška nešysta, tipai“). Šioje srityje draugijai daug talkino ir A. Jurašaitis. Jis fotografavo tautodailės darbus, etnografinius daiktus, drabužius, taip pat sukūrė lietuviškų tipų portretų. Pavyzdžiui, „Suvalkiečio lietuvio tipo“ portretui iš priekio ir iš nugaros A. Jurašaitis fotografavo Baltrų Karpavičių, kilusį iš Marijampolės parapijos Trapučių kaimo. Kitiems tautiškų tipų portretams pozavo valstietis Ipolitas Ramanauskas iš Vilniaus apylinkių, tautiniais drabužiais vilkinti moteris su maža mergaite, taip pat 111 metų amžiaus Janas Oržechovskis. Būtent J. Oržechovskio portretą Mečislovas Davainis-Silvestraitis panaudojo atvirlaiškio leidybai. Jame parašyta: „Lietuvos tipas. Senis 111 metų amžiaus iš Panevėžio pav.“ Fotografo etnografinėmis nuotraukomis buvo iliustruojami Vilniaus laikraščiai, jos eksponuotos 1913 m. rugsėjo 14 d. Liaudies meno parodoje. Lietuvių mokslo draugijos sukaupti fotografijų rinkiniai dabar saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje.

Pasak dukters Elenos, tėvas buvo „techniškai žingeidus ir pažangus žmogus“ (F. 113–227, l. 3). Kai 1903 m. Vilniuje atsirado elektra, A. Jurašaitis pasirūpino, kad ji būtų įvesta ir jo ateljė. Elektra buvo būtina cinkografinių klišių gamybai. E. Jurašaitytė prisimena: „Apie 1905 m. tėvas išvyko į Peterburgą, nes buvo sumanęs plėsti ateljė ir įkurti cinkografiją klišėms gaminti. Ten vyko norėdamas rasti specialistų, kompanjonų cinkografijai. <...>. Po kurio laiko iš Peterburgo atvyko du rusai ir po poros metų prasidėjo klišių gamyba“ (F. 113–227, l. 5). Fotografo S. Žvirgždo žiniomis, leidimą prie fotoateljė įrengti cinkografijos skyrių A. Jurašaitis gavo 1906 m. (Žvirgždas 1999: 22). Be dviejų pagalbininkų iš Peterburgo, nuo 1911 m. balandžio mėnesio ateljė pradėjo dirbti ir A. Jurašaičio mokinys Michailas Nikiforovas. 1906 m. „Vilniaus žiniose“ pasirodė trumpa M. Davainio-Silvestraičio žinutė „Nauja cinkografija“, kurioje pranešama, kad „žinomas

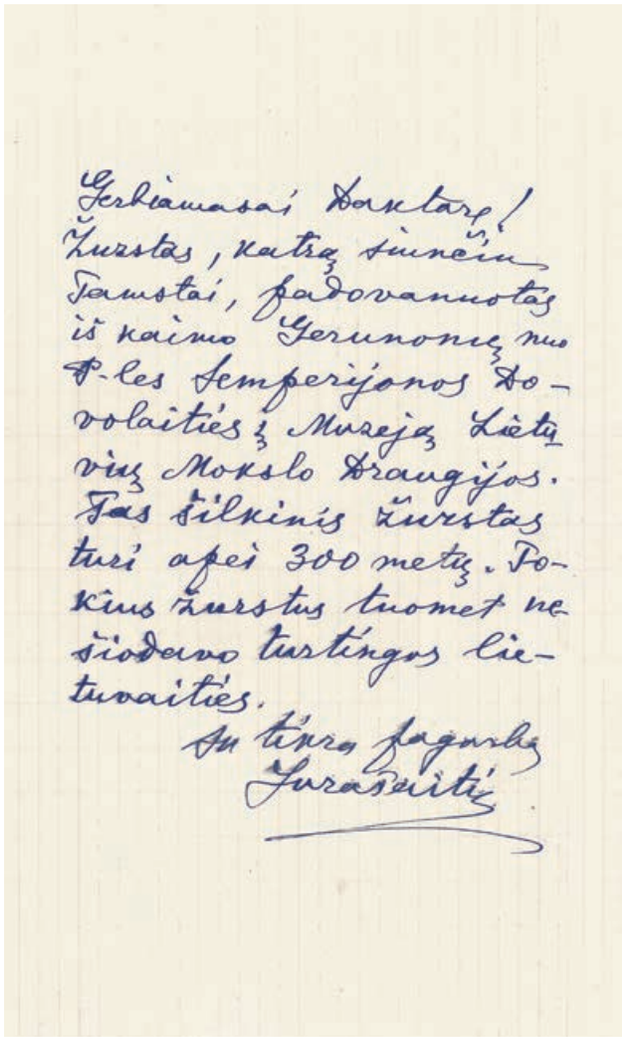
Gerbiamasai Daktare!
Žurstas, katrą siunčiu
Tamstai, gadovanuotas
iš kaimo Gerunonių nuo
P-les Semperijonos Do-
volaitės į Muzejų Lietu-
vių Mokslo Draugijos.
Tas šilkinis žurstas
turi apei 300 metų. To-
kius žurstus tuomet ne-
šiodavo turtingos lie-
tuvaitės.
Su tikra pagarba
Jurašaitis

Aleksandro Jurašaičio laiškas Jonui Basanavičiui. Vilnius, 1913 m. kovo 2 d. Saugoma LLTIB (F2–1030-5)

Vilniuje fotografas A. Jurašaitis lietuvis pirmose Gegužės mėnesio dienose įsteigs Vilniuje nuosavą cinkografiją klišių dirbimui. Tai bus didelis palengvinimas dėl vietinės literatūros ir dailės“, nes, kaip teigia autorius, „tokias klišes anksčiau darydavo tik Peterburge ir Varšuvoje, o prieš 50 metų šiuo reikalu tekdavo kreiptis į Paryžių.“ (*Vilniaus žinios* 1906: 2). A. Jurašaičio įsteigtoje cinkografijoje buvo gaminamos klišės visiems Vilniuje ėjusiems lietuviškiems laikraščiams ir įvairiems leidiniams, pavyzdžiui, Antano Jaroševičiaus albumui „Lietuvos kryžiai“, taip pat lietuvių dailininkų, skulptorių ir liaudies menininkų kūrinių reprodukcijoms. A. Jurašaičio cinkografiją reklamuojančius skelbimus spausdino ir kiti Vilniuje leidžiami lietuviški laikraščiai: „Aušra“, „Viltis“, „Lietuvos ūkininkas“, „Šviesa“. Viename jų rašoma, kad A. Jurašaičio cinkografijoje „dirbamos visokios cinko, vario ir medžio klišės paveikslams, plenams [planams – J. G.], gaidoms <...> iš fotografijų ir visokių dokumentų. Fotografuoja ne

3 Tikėtina, kad laiške kalbama apie „Vilties“ leidinį Nr. 34 „Mūsų dienų aitvaras“, kurį 1913 m. atspaudė Martyno Kuktos spaustuvė Vilniuje.

tik dienos laiku, bet ir vakarais, prie elektros šviesos <...>. Darbas atliekamas artistiškai, sąžiningai ir greitai. Kainos prieinamos.“ (*Aušra* 1914: 239).

Savo ateljė įsirengęs cinkografijos dirbtuvę, A. Jurašaitis pradėjo gaminti skaidres ir, fotografijos istoriko S. Žvirgždo teigimu, buvo pirmasis lietuviškų skaidrių autorius (Žvirgždas 2016: 131). 1913 m. „Viltyje“ pasirodė informacija, kurioje pranešama, kad Vilniaus lietuvio fotografo A. Jurašaičio ateljė yra gaminami „paveikslėliai magijos lempoms.“ Toliau rašoma: „Už kiekvieną diapozityvą (paveikslėlį įdedamą lempon) jis imąs iš viso po 50 kap. (ne spalvotų) ir už spalvotus po 75 kap...“ (*Viltis* 1914: 4).

Ipolitas Ramanauskas, gimęs 1832 m. Riešėje (Verkių par.). Vilnius, 1905 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LLTIB (Inv. nr. 2638, apl. 339)

Baltrus Karpavičius iš Trapučių kaimo (Marijampolės par.). Vilnius, apie 1905 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LLTIB (Inv. nr. 2637, apl. 339)

Janas Oržechovskis, gimęs 1781 m. Panevėžio valsčiuje, mirė būdamas 111-kos metų. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LLTIB (Inv. nr. 2608, apl. 339)

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto nariai. Iš kairės sėdi: Stasys Šilingas, Emilija Vileišienė, Martynas Yčas, Antanas Vileišis, kunigas Konstantinas Olšauskas, dr. Jonas Basanavičius, Jonas Kymantas; stovi: Jokūbas Šernas, kunigas Povilas Dogelis, Juozas Balčikonis, kunigas Juozapas Kukta, Antanas Žmuidzinavičius, Antanas Smetona. Vilnius, 1915 m. A. Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LNM (F 1364)

Kita naujovė, kuria susidomėjo A. Jurašaitis, buvo kinematografija. Panašu, kad fotografo norą išbandyti šią naujovę paskatino pažintis su Amerikos lietuviu Antanu Račiūnu, kuris buvo pirmasis kino operatorius, pradėjęs filmuoti Lietuvos vaizdus. Nuo 1909 m. jis lankydavosi Lietuvoje ir filmuodavo lietuvių gyvenimo ar gamtos vaizdus. Apie vieną iš jo apsilankymų Lietuvoje buvo iš anksto paskelbta lietuviškoje spaudoje. 1913 m. gegužės 23 d. „Lietuvos žinios“ rašė: „Tulas A. T. Račiūnas atvažiuoja šiomis dienomis iš Amerikos nuimti gražiausias vietas Lietuvoje kinematografo paveikslams. A. Račiūnas juos žada rodyti Amerikos kinematografuose“ (*Lietuvos žinios* 1913: 3). Šios viešnagės metu jis ir susipažino su A. Jurašaičiu. K. Janulaitis straipsnyje „Vienas iš pirmųjų“ mini, kad 1913 m. vasarą A. Jurašaitis „su Račiūno kino aparatūra „treniravosi“ filmuoti savo studijos patalpose“ ir pateikia E. Jurašaitytės atsiminimų fragmentą apie tai, kaip tėvas savo studijoje filmavo nedidelį gyvenimišką siužetą. Ji prisimena: „pagrindinį ir vienintelį vaidmenį jame atliko mano sesuo Aleksandra. Siužetas paprastas: sesuo vėluoja į gimnaziją, <...> paskubomis rengiasi, rankioja knygas ir krauna jas į kuprinę, skuba, skuba... Antrasis filmukas (vėliau rodytas JAV) buvo daugiau „dokumentinis“, nes tėvas mus filmavo balkonėlyje, Vilniaus bažnyčių ir stogų fone.“ (Janulaitis 1976: 61).

A. Jurašaitis ketino rimtai imtis kinematografijos, todėl įsigijo filmavimo kamerą ir pasirūpino gauti valdžios leidimą filmuoti. Tai liudija 1914 m. žurnale „Vairas“ paskelbtas reklaminis pranešimas, kuriame rašoma: „A. Jurašaičiui fotografijos ir cinkografijos savininkui Vilniaus gubernatorius leido traukti kinematografinius vaizdelius Vilniuje ir visoje Vilniaus gubernijoje. Traukimo programa plati, būtent gamtos reginiai, žmonių gyvenimas, namų pramonės, ūkio ir fabrikų darbai, mokslo ekspedicijos ir tyrinėjimai, paminklai, istorijos vietos, procesijos, visokios iškilmės ir teatro veikalai. Kaip girdėti, mūsų krašte daugiau niekas neturįs tokio leidimo.“ (*Vairas* 1914: 23). Deja, įgyvendinti savo sumanymo filmuoti kinematografinius vaizdus A. Jurašaitis nespėjo. 1915 m. spalio 9 d. jis staiga mirė. 1915 m. „Vilniaus aide“ pasirodė kukli žinutė, kurioje pranešama: „Rugsėjo 22 (spalio 9) d. Mirė netikėtai širdies liga vienintelis Vilniuje lietuvių fotografas ir cinkografas Aleksandras Jurašaitis 54 [56 – J. G.] metų amžiaus. Velionis laiko pas save daug gražių fotografijų iš Lietuvos, daug jo fotografijų,

nuimtų per lietuvių suvažiavimus Vilniuj, pasklido visoj Lietuvoj. Jo darbo cinkografijos paveikslai puošė mūsų iliustruotus laikraščius. Be to, dar velionis uoliai darbavosi Vilniaus „Rūtoj“ (*Vilniaus aidas* 1916: 89). Fotografas buvo palaidotas Rasų kapinėse.

Viena paskutinių A. Jurašaičio fotografijų – Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto narių portretas. Savo atsiminimuose Martynas Yčas prisimena, kad vokiečiams artėjant link Vilniaus, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto nariai nutarė pasidalinti į dvi dalis. Viena jų su komiteto pirmininku M. Yču ir pabėgėlių srautu pasitraukė į Rusiją, o kita, vadovaujama vicepirmininko Antano Smetonos, pasiliko Vilniuje. M. Yčas pasakoja: „Mano iškeliavimo dieną susirinkome į paskutinį Centro Komiteto posėdį. Parsinešėme iš Štralio kavinės kavos, o po posėdžio, kun. P. Dogeliui vadovaujant, padainavome gražių dainelių. Paskui išsibučiavome ir nuėjome pas fotografą nusitraukti.“ (Yčas 1991: 105).

Pasak amžininkų, A. Jurašaitis buvo uždaro būdo, tačiau nuoširdus žmogus, patriotas. Gerai jį pažinojęs lietuviškų vakarų dalyvis, režisierius, taip pat fotografas Jonas Strazdas-Jaunutis prisimena, kad A. Jurašaitis jį kvietė dirbti cinkografijoje ir siūlė tapti jo žentu. J. Strazdo žodžius patvirtina Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugoma A. Jurašaičio fotografija (F–SF2788) su jo ranka įrašyta dedikacija: „Žentui 1914 m. 1. X. A. Jurašaitis“. Tačiau dėl savo tautinių įsitikinimų J. Strazdas su tokiu pasiūlymu nesutikęs, nes, pasak jo, A. Jurašaičio „šeima buvo prolenkiška <...>, ir gražuolės dukterys Elena <...> ir Aleksandra <...> iš pradžių su lietuvybe buvo „santūrios“[4]. Iš tiesų, A. Jurašaičio dukrų Elenos ir Aleksandros grožiu žavėjosi daugelis. Gydytojas Jurgis Žilinskas atsiminimuose rašo, kad, atvažiavus į Vilnių, pirmiausias jo noras buvo nusifotografuoti. Jam padėti pasisiūlė mieste gyvenantis Zigmas Žemaitis – fizikas, matematikas, aviatorius, visuomenės veikėjas. J. Žilinskas prisimena: „Jis [Z. Žemaitis – J. G.] nurodė lietuvių fotografą Jurašaitį, kuris Vilniuje geriausias, ir pridūrė, kad ten yra dvi jaunos gražios panelės – Jurašaičio dukros. Užėjome, jis padarė nuotraukas. <...>. Motina su dukrelėmis užkandžiavo. Dukros – kaip lėlytės, abi tiko mūsų amžiui. Vyresniosios kasos storos, iki kelių, pati aukšta, blondinė. Antroji taip pat blondinė, tik apvalesnė. <...>. Einant Katedros link draugas man pasakė, kad vyresnioji duktė ilgomis kasomis simpatizuoja Janulaičiui ir patarė nelįsti, neardyti jų meilės.“ (Žilinskas 2005: 85). Elena su Augustinu Janulaičiu susituokė 1914 m., o Aleksandra ištekėjo po penkerių metų, 1919 m., už Vasario 16-osios akto signataro, verslininko Jono Vailokaičio.

Aleksandra Jurašaitytė. Vilnius, 1916 m. Fotoateljė „Jurašaitis Vilniuje“. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (ŽFp 2007)

Po A. Jurašaičio mirties tėvo darbą tęsė duktė Aleksandra. Ji taip pat fiksavo Vilniaus lietuvių bendruomenės kultūrinio ir politinio gyvenimo įvykius. Atlikti techninius darbus, pavyzdžiui, retušuoti nuotraukas, padėjo motina, kartais sesuo Elena ir ateljė dirbęs pagalbininkas cinkografas Michailas Nikiforovas. A. Jurašaitytės fotografinė veikla truko vos ketverius metus, iki 1919 m., tačiau per šį trumpą laiką A. Jurašaitytei buvo lemta padaryti keletą svarbių istorinių kadrų. Ji nufotografavo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje, Miesto teatro salėje, vykusios Lietuvių konferencijos vaizdus, nuotraukose įamžino konferencijos Prezidiumo ir sekretoriato, Tvarkomosios

4 Jonas Strazdas. *Kronikiniai komentarai apie lietuvių tautinio dramos teatro ir choro atsiradimą Vilniuje ir jo vystymąsi iki 1918 m. Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 375, ap. 1, b. 5, t. 2, l. 180.

Vydūno misterijos „Mūsų laimėjimas“ scena. Centre iš kairės: Marytė Strazdaitė, Emilija Valterytė, Justina Sakalauskaitė; stovi: Jonas Strazdas, Antanas Dirsė, Petronėlė Šičkaitė, Elena Rucevičienė, Jadvyga Valterytė, Jonas Podžiūnas, Bronislovas Žilinskas. Vilnius, 1913 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 21756)

komisijos narius, Šiaulių apskrities atstovus. Konferencijai pasibaigus, istoriko Raimundo Klimavičiaus teigimu, išrinktosios Lietuvos tarybos nariai nusprendė nusifotografuoti. Rugsėjo 25 d. jie susirinko A. Jurašaičio ateljė ir A. Jurašaitytė nufotografavo būsimuosius 1918 m. Vasario 16-osios akto signatarus (Klimavičius 2003: 72.). Ši fotografija, kurioje *in corpore* įamžinti lemtingo mūsų tautos istorijai įvykio dalyviai ir vykdytojai, yra vienintelis bendras Vasario 16-osios akto signatarų portretas. 1917 m. Lietuvos tarybos narių ir Vilniaus lietuvių konferencijos prezidiumo nuotraukos su A. Jurašaitytės pavarde buvo atspausdintos laikraščio „Lietuvos aidas“ priede „Liuosoji valanda“ (*Liuosoji valanda* 1917: 1).

Unikalus ir didžiausias šios fotografės darbas yra fotografijų albumas, kuriame užfiksuoti Vilniaus lietuviškų valgyklų, prieglaudų, švietimo ir globos įstaigų gyvenimo vaizdai. „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto“ užsakymu jo globojamas įstaigas A. Jurašaitytė fotografavo 1917 m. gegužę ir sudarė didelį 57 fotografijų albumą, pavadintą „Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto įstaigos. 1917 m.“. Žinomi skirtingi albumo variantai lietuvių bei lietuvių ir prancūzų kalbomis. Kai kurios šio albumo fotografijos buvo publikuotos 1917–1918 m laikraščio „Lietuvos aidas“ priede „Liuosoji valanda“.

Tai, kad albumas jau tada buvo brangus ir labai vertingas, liudija Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pirmininko kunigo Prano Bieliausko dienoraštyje aprašytas nekasdieniškas įvykis (Gudaitė 2018: 451). 1920 m. sausio 25 d. Vilniuje apsilankiusiam apaštališkajam vizitatoriui arkivyskupui Achilei Rati (*Achille Ratti,* vėliau išrinktas popiežiumi Pijumi XI) „C. Komitetas paaukojo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti įstaigų albumą iš 1917 m.“ (Bieliauskas 2012: 9). A. Jurašaitytė savo nuotraukoms žymėti naudojo tėvo ateljė „*Jurašaitis Vilniuje*“ įspaudą. 1919 m sausio 25 d. Šv. Mikalojaus bažnyčioje ji susituokė su Jonu Vailokaičiu. Kaip daugelis Vilniaus lietuvių inteligentų, A. ir J. Vailokaičiai iš okupuoto Vilniaus persikėlė gyventi į Kauną. Nuo to laiko A. Jurašaitytė nebefotografavo. Vilniuje, A. Jurašaičio ateljė, liko darbuotis tik M. Jurašaitienė ir cinkografas M. Nikiforovas. Nuo 1920-ųjų iki 1922-ųjų su jais dar dirbo jaunas vaikinas Kazys Kriščiūnas. Ateljė darbo sąlygos vis sudėtingėjo, nes Vilniuje buvo sunku įsigyti fotomedžiagų, o jas atsisiųsti iš kitur buvo labai brangu. 1922 m. M. Jurašaitienė fotoateljė pardavė iš Amerikos sugrįžusiam emigrantui Jonui Demkui ir persikėlė gyventi į Kauną. Iš Vilniaus į Kauną išvyko ir Jurašaičių sūnus – studentas Mikalojus Jurašaitis. M. Nikiforovo mokinys K. Kriščiūnas, 1922–1925 m. dirbęs pas J. Demkų, prisimena, kad naujasis ateljė savininkas „pats fotografuoti nemokėjo. Jį išmokinau aš.“[5]

1925 m. J. Demkus buvusią A. Jurašaičio fotoateljė pardavė lenkui Janui Michelevičiui. Nuo

5 Kazys Kriščiūnas. *Atsiminimai*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F113-226, l. 2.

Žmonės prie liaudies valgyklos Nr. 9 Sirotskaja g. 26. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 6742)

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti daržai Paplaujos priemiestyje. Priekyje agronomas Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 15396)

Antakalnio vaikų prieglauda Vasaros g. 7. Viduryje iš kairės: Kostas Daunoras, Pranas Bieliauskas, Jonas Tamulevičius. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 15368)

Šv. Mikalojaus prieglaudos vaikai žaidžia kieme. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 15378)

Šv. Zitos draugijos skyrius Vilniaus darbo namų parodoje. Prie stalo sėdi dailininkas Antanas Žmuidzinavičius. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 15399)

Šv. Zitos draugijos juostų audėjos Vilniaus darbo namų parodoje. Vilnius, 1917 m. A. Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM (ATV 15401)

tada ateljė vadinosi „FOTO-ARS“. Atsiminimuose K. Kriščiūnas pasakoja: „1939, kai Vilnius jau buvo grąžintas, nuvykau į Vilnių ir suradęs, kas turi Jurašaičio cinkografijos įrangą, atpirkome. Atpirkę (iš ko – nepamenu) parsigabenome. Bet po kelių mėnesių mūsų „Vagą“ nacionalizavo. Tai buvo 1940 m. Atpirktų daiktų tarpe buvo ir Jurašaičio naudotas cinkografijos darbams objektyvas „Voigtländer“ N9. Tai buvo portretinis objektyvas, kurį Jurašaitis pritaikė cinkografijos darbui <...>. Tą objektyvą su malonumu dovanoju Lietuvos fotografijos ir meno muziejui Šiauliuose.“[6]

A. Jurašaičio fotoateljė Vilniuje veikė du dešimtmečius. Didžiausią fotografo kūrybinio palikimo dalį sudaro mūsų tautos kultūrininkų, lietuvybės puoselėtojų portretai, taip pat fotografijos, kuriose įamžinti lietuvių tautinio atgimimo įvykiai, jų dalyviai ir organizatoriai, užfiksuotos politinės ir visuomeninės veiklos bei kultūrinio gyvenimo akimirkos. Todėl šių unikalių vaizdų kūrėjus – fotografus A. Jurašaitį ir A. Jurašaitytę pelnytai galime vadinti lietuvių tautinio atgimimo metrašininkais.

ŠALTINIAI:

Elena Jurašaitytė-Janulaitienė. *Atsiminimai*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 113–227, l. 1.

Jonas Strazdas. *Kronikiniai komentarai apie lietuvių tautinio dramos teatro ir choro atsiradimą Vilniuje ir jo vystymąsi iki 1918 m*. Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 375, ap. 1, b. 5, t. 2, l. 180.

Kazys Kriščiūnas. *Atsiminimai*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F113-226, l. 2.

LITERATŪRA:

Aušra 1914 = *Aušra*. 1914, Nr. 18.

Bieliauskas 2012 = Pranas Bieliauskas. *Dienoraštis. 1920–1957*. Vilnius: Homo liber.

Draugas 1913 = *Draugas*. 1913, Nr. 19, p. 2.

Galaunė 1931 = *M. K. Čiurlionies galerija 1925-XII-13 – 1930 penkerių metų darbo apyskaita. M. K. Čiurlionies galerijos leidinys Nr. 7*. Sudarytojas Paulius Galaunė. Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė. Gudaitė 2018 = *Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte*, I knyga. Sudarytoja Jūratė Gudaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Yčas 1991 = Martynas Yčas. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*, 2-oji laida. Chicago.

Jankauskas 2007 = Vidmantas Jankauskas. Satyra–Akibrokštas–Auka–Vėliava–Feniksas. Vienos skulptūros istorija. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 45: *Iš šimtmečio perspektyvos. XX a. pradžios Lietuvos dailė*. Sudarė V. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Janulaitis 1976 = Kęstutis Janulaitis. Vienas iš pirmųjų. *Kultūros barai*, 1976, Nr. 3.

Junevičius 1997 = Dainius Junevičius. Vilniaus gubernijos fotografai (1863–1904). *Kultūros istorijos tyrinėjima*i, t. 3, Vilnius.

Jurašaitis = Aleksandras Jurašaitis. Du laiškai ir atvirlaiškis Jonui Basanavičiui. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka, F2-1030.

Klimavičius 2003 = Raimundas Klimavičius. *Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorinė mįslė: Vasario 16-osios akto pėdsakais*. Vilnius: Žuvėdra.

Laučkaitė 2005 = Laima Laučkaitė. Fotografija XX a. pradžios Vilniaus parodose. *Vilniaus fotografai: tarptautinė Lietuvos fotografijos istorijos konferencija*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Lietuvos žinios 1912 = *Lietuvos žinios*. 1912, Nr. 58.

Lietuvos žinios 1913 = *Lietuvos žinios*. 1913, Nr. 60.

Liuosoji valanda 1917 = *Liuosoji valanda*. 1917, Nr. 1.

Šaltinis 1912 = *Šaltinis*. 1912, Nr. 44.

Šaltinis 1913, = *Šaltinis*. 1913, Nr. 2.

Švyturys 1911= *Metraštis-almanachas „Šviturys“...* su kalendorium. 1912 m. Liudo Giros redakcija. Vilnius, 1911, 163–168.

Vairas 1914 = *Vairas*. 1914, Nr. 12.

Valiulis, Žvirgždas 2002 = Skirmantas Valiulis, Stanislovas Žvirgždas. Fotografika. *Fotografijos slėpiniai*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga.

Vilniaus aidas 1916 = *Vilniaus aidas: kalendorius 1916 metams*. Vilnius, 1915.

Vilniaus žinios 1904 = *Vilniaus žinios*. 1904-10-10, Nr. 1.

Vilniaus žinios 1906 = *Vilniaus žinios*. 1906, Nr. 88.

Viltis 1911 = *Viltis*. 1911, Nr. 117.

Viltis 1912 = *Viltis*. 1912, Nr. 104.

Viltis 1914 = *Viltis*. 1914-03-10, Nr. 29.

Žilinskas 2005 = Jurgis Žilinskas (1885–1957). *Atsiminimai*. Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus.

Žmuidzinavičius 1961 = Antanas Žmuidzinavičius. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. Žvirgždas 1999 = Stanislovas Žvirgždas. Aleksandras Jurašaitis – lietuvių tautinio atgimimo metraštininkas. *Susipynusios vieno medžio šakos*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2.

THE JURAŠAITIS FAMILY AS PHOTOGRAPHERS OF THE LITHUANIAN NATIONAL REVIVAL IN EARLY 20TH-CENTURY VILNIUS

Jūratė GUDAITĖ

This article introduces the prominent Vilnius photographer Aleksandras Jurašaitis (1859–1915). He learned photography while serving in the Imperial Russian Army, and his first photography studio was opened in 1894 in Bielsk, Grodno Governorate. From 1902, he continued his work in Vilnius, where his studio quickly became popular among the city's Lithuanian community. Writers, artists, doctors, composers, lawyers, priests, and other members of the intelligentsia frequented his studio. As a result, the largest part of his creative legacy consists of portraits of cultural figures and promoters of Lithuanian identity. He also captured photographs of events from the Lithuanian national revival, including the participants and organisers. After his death, the studio remained in operation for nearly a decade, run by his wife and daughter Aleksandra. Over time, photographs by Jurašaitis and Jurašaitytė have become unique visual records that bear witness to history.

6 Ten pat.

SUOKALBIS ANT JIEVARO TILTO
APIE GELMINĮ SUSITIKIMĄ PSICHOTERAPIJOJE

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ

Jūros dugnas nustojo drovėtis
Ir parodė jam savo slapčiausią žuvį
Ted Hughes „Pasaka prieš miegą“[1]

JIEVARO TILTAI

Ar gali būti kas nors efemeriškesnio už sapną? Ar begali būti trapesnis ramstis? Gal nebent pasaka? O jeigu – pasaka sapne? Dabar ir ketinu pasidalinti, kaip sapne išnirusi pasaka tapo psichoterapijos atrama – lyg jievaro tiltu, jungiančiu du būties krantus.

Archetipinės psichologijos pradininkas Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung) žmogaus psichiką matė kaip daugiasluoksnę ir daugialypę. Sąmoningoji būtis joje tėra it trapus laivelis pasąmonės jūroje. O giliausi tos jūros vandenys, giliausi pasąmonės klodai saugo nebe asmenišką, bet kolektyvinę patirtį ir išmintį. Anot Jungo, pasąmoninė mintis reiškiasi mitologiškai. Užtat kultūrinės pasąmonės sluoksnyje – tarpiniame tarp asmeninės ir bendražmogiškosios[2] – glūdi protėvių išmintis, aprengta tautosakos, mitologijos rūbu. Jokie vėlesni kultūros antsluoksniai šio prigimtinės pasaulėjautos klodo nepajėgūs užgožti. Net jei kasdienybėje gyvensime modernaus žmogaus gyvenimą, protėvių išmintis kantriai lauks, kad, iškilus reikalui, atskubėtų į pagalbą. Lyg piliakalniuose mieganti protėvių kariuomenė, minima padavimuose. Jei atsigręšime į ją pagarbiai, jei sąmoningasis *ego* suklus ir atsivers jos gelmei.

Jungas yra pasakęs: „Mąstau vaizdiniais“; „Vaizdinys yra siela“. Anot Džeimso Hilmano (James Hillman), kito psichoanalitiko, „vidinis darbas (ir darbas su sapnais) – tai būti su vaizdiniu“. Kitaip sakant, leisti iškilti vaizdiniui ir leistis jo persmelkiamam, paveikiamam. Taigi vidinis darbas pirmiausia – vaizdijimas ir tik paskui – įžodinimas. Taip pat visa tautosaka ar mitologija, kad ir ką paimtume – pasaką, sakmę, mįslę, dainą – kaĪba vaizdinių ir metaforų kalbà. Amerikiečių jungiškosios srovės analitikė Elen Zygelman (Ellen Siegelman) knygoje „Metafora ir prasmė psichoterapijoje“ (Siegelman 1993: 3) rašo, kad metafora minčiai ir kalbai yra pirminė, kad ji pirmesnė ne tik laike, bet ir gelme. Ji jungia įžvalgą ir nuojautą – tai, kas jau žinoma, su tuo, kas dar tik nujaučiama. Taigi metafora – ne vien vaizdingas pasakymas, bet ir minties provaizdis, savotiška minties sėkla. Dėl to ji ir paliečia ne tik paviršutinišką protą, kaip abstrakti konceptuali mintis, bet ir gilų jausmą.

Tad nenuostabu, jog atsakymai į būties klausimus neretai ateina per sapną, vaizdinį, nuojautą ar „atsitiktinį sutapimą“ (jungiškojo sinchroniškumo atvejį). Ateina simbolių ir metaforų tiltais. Užtat jievaro tilto vaizdinys puikiausiai tinka pačios metaforos esmei nusakyti.

Jievaro tiltas apdainuojamas Kalėdų ir Advento dainose bei žaidimuose: *Grįskime, mergos, jievaro tiltus, / Vai kalėda da kalėdienė, / Iš ko mes grįsime jievaro tiltus? / Iš beržo šakų, amalų lapų* (LLD XX: 382, cit. iš Vaitkevičienė 2015). Adventas pats yra laiko tiltas per tamsos ir nebūties prarają. Anot pateikėjos, tai „tiltas, jungiąs pavasarį su žiema: šiuo tiltu iš Užnemunės ateisiąs pavasaris“ (Greimas 1990: 483). Pasak Daivos Vaitkevičienės, „iš kibirkšties išsiliejusios marios – tai tarpinė erdvė, kuri sujungia dangų su žeme, – per marias galima plaukti valtele arba statyti tiltą. Todėl Kalėdinėse dainose statomas jievaro tiltas, <...> Šis tiltas, grindžiamas per Kalėdas, yra jungtis tarp žmonių ir dievų pasaulių, o juo atvažiuojantieji arba valtimi atplaukiantieji kerta ribą tarp jų“ (Vaitkevičienė 2015). „Jovaras arba jievaras, kaip liudija lietuvių raudos, išauga ant mirusiojo kapo“ (Laurinkienė 2013: 324). Čia jis pats galbūt yra tiltas tarp mirusiųjų ir gyvųjų. Jievaras užtinkamas ir rugiapjūtės pabaigos apeigose, kuomet iš paskutinių nenupjautų rugių kuokšto supinama kasa ir iš jos susukamas vainikas, aukojamos aukos. Čia jis tampa tiltu nuo vienų metų derliaus ligi kitų, o iš rugių kasos supintas vainikas – lyg laiko ratas, jungiantis praeitų ir būsimų metų derlius. „Lygiai taip pat ir *Ievaras* žiemkentis bei jo globojami rugiai kantriai kenčia šalčius, išgrįsdami tiltą į atgimstantį pavasarį“ (Greimas 1990: 483). Jievaro tiltas grindžiamas visžaliu amalu virš žiemos, virš nebūties bedugnės, kad pati gyvybė juo pereitų ir užtikrintų tęstinumą, nenutrūkstamą būties rato sukimąsi. Taip ir sieloje iš buvusios tamsos ūkanų

1 Hughes 2022: 74.

2 Apie kultūrinės pasąmonės sluoksnį žr. Singeris, Kaplinski 2021.

supratimas metaforų tiltu žengia į sąmonės šviesą...

Jievaro tilto metaforą šįkart pasitelksiu nusakyti psichikos procesams – tiems nematomiems tiltams, kuriais iš nesąmonybės „anapus“ pas mus ateina vaizdiniai. Tiltams, jungiantiems pasąmonę su sąmone, kolektyvinę išmintį su asmeniniu patyrimu, o patyrimą – su jo apmąstymu, refleksija. Taip pat mitologiją su psichologija. Na ir, žinoma, dviejų žmonių sielas.

Gelminėje terapijoje toks tiltas neišvengiamai nusidriekia tarp kliento ir terapeuto, kuomet ryšys mezgasi ne vien sąmoningame, bet ir gilesniame lygmenyje – ima kalbėtis pasąmonės, prasideda „slaptieji sielų suokalbiai“ (Geda 2023). Kartais iš bendražmogiško pasąmonės lobyno, iš kultūrinės pasąmonės gelmių išnyra mitiniai vaizdiniai, paskatinantys gijimą. Tuomet siela gyja iš pačių gelmių, pačiame žaizdos skaudulyje. Svarbu per anksti „nepabaidyti“ šio savaiminio gijimo, leisti jam vykti nesikišant interpretacijoms, refleksijai. Čia tvarkosi pati pirmapradė gamta. Todėl terapijoje taip svarbu ne teigti, aiškinti ir duoti patarimų, o klausyti. Kol išgirsi tai, kas nori būti išgirsta, nori iškilti. Kol „jūros dugnas nustos drovėtis ir parodys savo slapčiausią žuvį“. Ilgainiui gijimui įtvirtinti bus svarbi ir jo refleksija, mūsų sąmoningajam „aš“ visu veidu atsigręžus į išnirusį iš pasąmonės turinį. Taip užsimezga dialogas tarp racionaliosios ir iracionaliosios sielos dalių, tarp *ego* ir *savasties*, lyg tarp abiejų smegenų pusrutulių. Iš esmės ir pačią terapiją tad galima būtų pavadinti nuosekliu tokių jievaro tiltų grindimu.

MARIAUS ISTORIJA

Kai pirmąkart pamačiau Marių, jauną studentą, atėjusį į terapiją, iškart pajutau jam simpatiją. Švelnus, ramus, kiek prislopintas balsas, didelės juodos gyvos akys išdavė jautrią sielą. Ir vis tik buvo kažkas nepagaunamo, kažkas pernelyg lengvai praslystančio, besislepiančio už itin mandagaus tono. Manęs nuo pirmųjų susitikimų neapleido keistas neužtikrintumo jausmas. Lyg, nepaisant susišnekėjimo, mes taip ir nesusitinkame, lyg vengdami tikro susidūrimo su kažkuo. Su kuo? Su skausmu?

Jis pasakojo, kad metus laiko lankėsi kognityvinėje elgesio psichoterapijoje, buvo pagerėję, tačiau ją nutraukus, negandos grįžo kaip čia buvę. Gijimas gelminiame lygmenyje neįvyko. Taigi dabar jis atėjo į terapiją tikėdamasis gilesnio proceso. Marių gąsdino „nusirovimai“ – taip jis pats įvardijo savo būsenas, kai, pavyzdžiui, savaitgalį išėjus pašėlti su draugais, pirmadienį atsibusdavo neatsimindamas nei su kuo, nei kur buvo, nei ką veikė. Alkoholis, narkotikai „nusinešdavo“ jį toli už kasdienybės ribų. Ir nors studijose bei darbe jis gebėjo išsilaikyti, artimi santykiai byrėjo. Marius jautėsi atsidūręs aklavietėje.

Jis augo pasiturinčioje inteligentų šeimoje. Pati šilčiausia figūra vaikystėje buvo senelis, miręs, kuomet Mariui tebuvo šešeri. Prisiminimai apie senelį buvo panašūs į rojų: jiedu guli pievoje ir gano debesis, senelis rodo gėlę ir kuria apie ją istoriją ir pan. Regis, su senelio praradimu Mariaus *savasties* ir *ego* ryšys tapo pažeistas ir ėmė trūkinėti. Iš prigimties labai jautriam vaikui tai buvo didžiulis, sunkiai pakeliamas praradimas, tačiau šeimoje lyg ir niekas to deramai nepastebėjo.

Pasakojimus apie senelį smelkė skaidrus ilgesys, liūdesys. Visai kitaip jis kalbėjo apie tėvus. Tėvas smurtaudavęs, vaikystėje mušdavęs diržu. Marius pamena save ne sykį besislapstantį nuo tėvo po stalu – mušdamas tėvas tarsi stengėsi užmušti patį jautrumą, pačią vaikišką nekaltybę. Vėliau tėvas nuolat pakeldavo balsą ir svaidėsi užgauliu sarkazmu. Kai tėvas rėkdavo, mama dažniausiai pasyviai atsitraukdavo. Agresyvus tėvo balsas persekiodavo Marių, kol tolydžio įsigavo į jo sielą ir pavirto savigriovos impulsais.

Mamai Marius nuolat jautė kaltę, kad kelia jai daug skausmo ir rūpesčio, kad negali būti toks, kokio ji tikisi. Bet sykiu ir pyktį, kad ji nemato jo, nors išorinio rūpesčio būta netgi per daug. Tik koks tai buvo rūpestis? Abiem tėvams labai rūpėjo, kad tik sūnaus laikas nebėgtų bergždžiai, kad jis nuolat būtų užimtas, mokytųsi ir dirbtų. Nė tarpelio, nė atodūsio tarp darbų, veiklų – kad tik joks jausmas neprasismelktų! Dažnai buvo pažeidžiamos ribos: mama tikrindavo jo dienoraščius, naršydavo jo kompiuteryje, telefone. Mamai įeinant į kambarį, Marius kaskart krūptelėdavo ir gūždavosi, slėpdamas savo vidų. Ir pasislėpdavo taip giliai, kad pats savęs neberasdavo – nebejausdavo. Taip buvo saugiau. Jausmai turėjo kaskart vis iš naujo atšilti, atitirpti, atgyti.

Svarbu paminėti, kad Marius sirgo reta liga – sunkiai krešėjo kraujas. Pirmą sykį liga rimtai pasireiškė tuojau po mylimo senelio mirties, ir buvo iškilusi rimta grėsmė Mariaus gyvybei. Nuo to laiko mirties realumas nuolat jį lydėjo, ne sykį teko gulėti ligoninėje. Liga siuntė žinutę, jog net menkiausia rizika pavojinga gyvybei – kad pavojingas gyvybei pats gyvenimas. Ką gi reiškė berniukui saugoti save taip, kad nepasirodytų nė lašelis kraujo? Dar ir dėl to didelė dalis energijos, užuot veržusis į gyvenimą, į tapsmą, buvo nukreipta į savęs slopinimą, į savęs stabdymą nuo gyvenimo. Prisidėjo ir nerimastinga mamos globa, kuri tokiu atveju tikrai suprantama. Susidarė

situacija, itin nepalanki vidiniam išsilaisvinimui nuo tėvų figūrų, būtinam siekiant rasti sveiką santykį su agresijos impulsais. Tai, kaip tėvai (pirmiausiai mama) priima agresyvius vaiko impulsus, kaip geba juos pažaboti ir nukreipti, lemia vėliau paties vaiko gebėjimą pasitelkti agresiją konstruktyviai, valingai nukreipti ją į gyvenimą. Ant šio slenksčio Marius ir užstrigo – išsilaisvinimą stabdė baimė gyventi. Tačiau suspenduotas, sustabdytas ir išvengtas gyvenimas ieškojo, kaip prasiveržti, tad dažnai pratrūkdavo šešėliniais, necivilizuotais, destruktyviais būdais.

Mama rūpinosi išimtinai fizine jo sveikata, dėl to nuolat persekiojo ir stabdė jį, daugiau išliedama savo pačios nerimą nei atsiliepdama į Mariaus savijautą. Pats sūnus turėjo guosti, raminti nerimstančią mamą, buvo priverstas rūpintis jos jausmais, kai jo jausmams išvis nebuvo vietos. Taip jis įprato savo jausmus slopinti, užgniaužti, vietoj jų nevalingai „nuskaitydamas“ svetimus ir stengdamasis juos atliepti. Taip jis elgėsi ir terapijoje – kaip tik dėl to ir buvo taip malonu su juo bendrauti! Ir kaip tik dėl to buvo svarbu nepakliūti į jo per tiek metų įsigyventą santykių scenarijų, o atpažinus – stabdyti. Svarbu nuo pat pradžios sudaryti teisingą terapinę sąjungą. Marius atėjo su klausimu, kaip jam išbūti kasdienybėje, šiame pasaulyje. Jis pernelyg siekė adaptacijos ir iki šiol mėgino adaptuotis atmesdamas bei nuvertindamas pats save, savo vidų (galbūt iš dalies dėl kaltės jausmo už paauglystės „nusirovimus“ ir tėvams sukeltą skausmą). Tačiau kaskart, kai jau, regis, „susitupėdavo“ (nors iš tiesų tai tebuvo tikrųjų jausmų atidėjimas), išlydis vėl „išmušdavo saugiklius“ ir lyg banga „nuplaudavo“ nuo kranto įsišėlusion jūron.

Žinutė, kurią Marius įsisavino augdamas, teigė: negalima būti jautriam, jausmus reikia užšaldyti taip, kaip kadaise juos buvo sustingdęs į ledą jo despotas tėvas. Ir siela tarsi skilo. Marius prisitaikė, adaptavosi socialiniame gyvenime, gerai mokėsi, buvo pareigingas ir išmoko atitikti suaugusiųjų lūkesčius. Bet tikrieji jo jausmai tapo nutremti į rūsį ir todėl nebrendo. Išoriniame pasaulyje jis apaugo mandagumo šarvu, o viduje likusi vaikiška jo sielos dalis pasislėpė nuo užgriuvusio tėvų „auklėjimo“. Turbūt dėl to Marius jautėsi, jo paties žodžiais tariant, „lyg gyvenu, bet ir negyvenu...“ Arba „gyvenu lyg po mūro bloku“. Tik pasislėpusi siela galėjo išlikti, tik pogrindyje galėjo išgyventi. Tik apsimetusi kuo kitu – pavirtusi paukščiu ar žuvimi, kaip pasakose. Ir ją pasiekti pasidarė įmanoma tik atsidūrus anapus „šio pasaulio“ – anapus sąmoningojo *ego* valdų. Paauglystėje tai buvo narkotikai ir alkoholis (kartą perdozavęs jis net buvo paguldytas ligoninėn), vėliau – apie porą metų trukęs įsitraukimas į ekstatinį religinį judėjimą, kur bandė „ištirpti palaimos jūroje“ (galbūt nesąmoningai siekdamas pakartoti su seneliu išgyventas rojaus akimirkas). Studijų laikais prasidėjo minėti savaitgaliniai „nusirovimai“, galiausiai ir atvedę į terapiją. Būta ir mažiau destruktyvių tarpsnių, kai jausmai sugrįždavę. Marius mėgo poeziją, literatūrą, pats šiek tiek rašė. Tačiau ši sala vis dar buvo per maža audringai jūrai atremti.

Įsivyravo dvigubas gyvenimas, svyruojant tarp kraštutinumų – anemiškos globos, saugantis pačiam ir saugant tėvų jausmus, ir nežabotos rizikos protrūkių „nusiraunant“. Marius buvo įsitikinęs, kad „ilgai negyvens“. O jei taip, vadinasi, „iš gyvenimo reikia pasiimti viską“. Tokia buvo Mariaus psichikos vientisumo kaina, toks destruktyvus būdas psichikos pilnatvei palaikyti. Mums buvo svarbu tai įvardyti. Nesmerkiant, bet suprantant, kas lėmė tokį dvigubą gyvenimą.

Tuo tarpu suaugusiųjų pasaulis atrodė šaltas ir kietas. Bręsti, tapti kažkuo, įsikūnyti jam buvo tolygu prarasti gyvastį ir užkietėti kaip jo agresyvus bei narcistiškas tėvas. Marius „išmoko gyventi“ – susikūrė *personą*, adaptyvią socialinę rolę, tik ji buvo perdėm atsieta nuo jo tikrojo vidinio gyvenimo. O šis vis šaukė ir kaskart „nusinešdavo“. Tarp šių būties krantų žiojėjo praraja, per kurią nebuvo tilto. Įdomu, kad terapijos eigoje Marius prisipažino besijaučiantis, lyg eitų plonyčiu lynu per prarają. Žūtbūt reikėjo sutvirtinti šį „jievaro tiltą“.

Ir čia mes atsidūrėme aklavietėje: kaip gyti, neatveriant žaizdos? Bijant, kad žaizdai atsivėrus, nekrešės kraujas, ir Marius negyvai nukraujuos? Kad skausmas užplūs ir paskandins jį? Į pagalbą atėjo sapnai – toji tarpinė erdvė, kurioje per vaizdinį, per simbolį pasirodė galima prakalbinti ir prisijaukinti įbaugintą sielą.

SAPNAS – POKYČIO LIUDININKAS

Dabar noriu stabtelėti prie vieno ryškaus Mariaus sapno, kuris iškilo baigiantis tretiesiems terapijos metams. Ir prieš tai jūros motyvas buvo dažnas Mariaus sapnuose: jūra banguoja, banga vis užlieja jį, ir sulaikęs kvėpavimą Marius laukia, kol banga atslūgs, pats nepajėgdamas išnirti, išplaukti; arba štai žavi mergina išvilioja Marių ant laivo nuolaidaus denio, pasvirusio link jūros paviršiaus, ir netikėtai užliejusi banga ima traukti Marių jūron, ir jis atsibunda siaubo apimtas. Psichologiškai žvelgdami, galime atpažinti čia audringą jo pasąmonės jūrą ir labai artimą, labai trapią ribą, tad sunku atsilaikyti jos traukai. Kartais tik sulaikius

kvėpavimą (panirus, apmirus) tėra įmanoma išlaukti, kada vėl galima bus grįžti į žmogišką būtį.

Bet šį sykį sapne Marius stovėjo ant kranto, daug tvirtesnio nei laivo denis. Ant pat dviejų pasaulių ribos:

> Stoviu ant kranto, ant neaukšto skardžio, ir žiūriu į jūrą. Jaučiu didžiulį ilgesį. Vanduo vos raibuliuoja, saulės spinduliai atsispindi jame, labai gražu. Į tuos spindulius atplaukia gulbinas. Vaizdas užburiantis... Aš numetu gulbinui kažko valgyti, gal duonos trupinių, ir jis valgo. Paskui matau, kaip man iš šono ateina vaikinas, maždaug mano metų. Suirztu, jis sutrukdė man, pajuntu priešiškumą. Jis kažką man sako, ir aš suprantu, kad jis susijęs su gulbinu: lyg pats būtų atvirtęs gulbinas arba gulbino vaikas. Labai keistas jausmas, lyg juntu muziką sklindant iš jo. Vaikinas atsisėda ir ima groti pianinu, stovėjusiu čia pat. Aš klausausi ir rimstu.

Ko gi ilgisi Marius, sapne žvelgdamas į jūrą? Ko jis taip ilgisi gyvenime? Kartais tai, ko „nėra“, tampa epicentru, apie kurį ima suktis visas vidinis pasaulis. Net ne prisiminimai, o tik užuominos, tik nuojautos: gėlių kvapas iš vaikystės pievos, braidžiotos su seneliu, su seneliu akimis ganytų debesų pavidalai... Prisiminimų skeveldras jis brangino lyg kokį talismaną iš laimingiausių gyvenimo dienų. Tai, ko nebėra, gali veikti netgi stipriau nei kas šalia, rupiai apčiuopiama. Toks aukštas buvo tas vaikystės dangus, toks erdvus ir vaiskus! Ta erdvė ir vaikystės dangus tebegyveno jame, pačioje jo esmėje, ir vis kvietė, viliojo grįžti ir ištirpti palaimoje (lyg toji mergina iš ankstesnio sapno, išviliojusi į denį). Visą tą dangų, tą erdvę jis turėjo savyje, saugojo ir brangino. Gulbinas jo sapne ir buvo tyroji, nekaltoji, vaikiškoji jo dalis, įgavusi paukščio pavidalą ir šiuo pavidalu išlikusi. Vaikiškas nekaltumas, kuris, užuot pamažu įvesdintas į realybės krantą per situaciją ir jo amžių atitinkančias frustracijas, per mažus gyvenimo patyrimus, iš jo buvo atimtas jėga. Liko didžiulis ilgesys, jo sielos šauksmas, kvietęs peržengti „saugaus“, bet prislopinto gyvenimo ribas. Tai buvo *Savasties* balsas, ir jam Marius pasiduodavo „nusiraudamas“. Kadaise vaikystėje atlieptas mylimo senelio, balsas vis pasigirsdavo ir kviesdavo peržengti slenkstį, saugomą mamos nerimo.

Užtat ir sapne pasirodžiusį gulbiną galima susieti su dažnu pasakų motyvu apie po mirties į paukštį, ypač vandens paukštį, pavirtusią sielą (žr. Vaitkevičienė 2013). Jungas yra pažymėjęs: „Kaip tik gyvūno pavidalas rodo, jog aptariamieji turiniai ir funkcijos dar nepriklauso žmogiškajai sričiai, tebėra už žmogaus sąmonės ribų, todėl susiję arba su demoniškąja, žmogų pranokstančia, arba, kita vertus, su gyvūniškąja, žmogaus nesiekiančia sritimi“ (Jung 1981: 43).

Marius sapne maitina gulbiną, ir šis priima maistą iš jo rankų. Priima auką? Čia mezgasi ryšys: *ego* „maitina“ pasąmoninę gamtiškąją psichės dalį – tą dar neužkariautą gamtą mumyse, tyrą ir neprijaukintą – ir taip susisiekia, susisieja su ja. Per šį atgautą ryšį – lyg jievaro tiltu – į krantą išlipa „vaikinas“, šešėlinė Mariaus figūra. Patį Marių sapne labiausiai nustebino vaikino pasirodymas ir jį lydėjusi muzika. Pirminis priešiškumas vaikinui ištirpo išgirdus jį grojant. Marius nėra tikras, ar sapno vaikinas – tai pats atvirtęs į žmogų gulbinas, ar gal gulbino sūnus. Bet esmės tai nekeičia: akivaizdus poslinkis į sužmogėjimą, iš jūros – į krantą. Ryšio tarp *ego* ir *Savasties* atstatymo kryptimi. Gelminiame lygmenyje Mariaus „nusirovimai“ tebuvo troškimas grįžti į, Rudofo Otto žodžiais tariant, okeaninį jausmą – užsimiršimą, *ego* ištirpimą pasąmonės jūroje. Kūno lygmenyje atėjo perspėjimas: šitaip gali nukraujuoti ligi mirties, „nusirauti“ ligi visiško išnykimo. Kūnas ir siela tarytum sinchronizavosi. Sūrus kaip jūros vanduo mūsų kraujas primena gyvybę radusis iš jūros įsčių.

Mariaus užduotis buvo „nenukraujuoti“ tiek fizine, tiek psichine prasme. Mariaus atveju tai buvo gyvybiškai svarbu. Sapne išlipusio į krantą jaunuolio figūra kaip tik ir galėjo reikšti vykstantį įsižmoginimą: nebe jis „tirpsta“ jūroje, bet pati jūros muzika – ši tyroji dvasia – sugrįžta į žmogaus kūną.

Čia nejučia ataidi mitas apie Orfėją. Vienoje iš jo versijų, Orfėjas po mirties paverčiamas gulbe ir paimamas į dangų, kur pasilieka Gulbės žvaigždyno pavidalu šalia Lyros žvaigždyno. Mariaus sapne vyksta priešingas procesas: gulbinas – tarsi atgijęs Orfėjas, siunčiantis savo šauklį muzikuojančio vaikino pavidalu. Sapnas su užčiuopiamu mitiniu motyvu veikia kaip Donaldo Kalšedo (Donald Kalsched) pavadintoji „mitopoetinė matrica – kur kas daugiau talpinanti archetipinė istorija, kurioje vietos gali rasti kliento asmeninė istorija. Tuomet klientas jaučiasi patvirtintas ir palydimas iš vidaus. Grįžta viltis“ (Kalsched 2013: 203).

Sapnas ir nurodo vidinio Mariaus konflikto sprendimą, ir sykiu liudija jau gyjant jo sielos žaizdą – įtrūkį, plyšį. Ne pulti stačia galva į jūrą ir užsimiršti, išvis atsisakant proto ir *ego* valios, bet gyventi šiapus ant kranto, širdimi atsigręžus į tyvuliuojančią priešais jūrą ir plūkaujantį joje gulbiną. Pripažinti savo jautriąją – muzikaliąją prigimtį ir taip pašlovinti atgimusį Orfėją. Vyrui leisti sau būti jautriam, empatiškam, atviram ir prieinamam, peržengus vaikiškus „kietumo“

idealus, reikia drąsos. Ypač jos prireikė Mariui, nuo vaikystės baustam kaip tik už jautrumą.

Panašu, kad sapnas atliepė vieną esminių terapijos motyvų – atgautą ryšį su kadaise, dar vaikystėje, atskilusia jautriąja savo puse, vėl susigrąžinta į kasdienį gyvenimą.

Ir mums visai neblogai sekėsi: Marius vis labiau klausė savo vidinio balso, vis dažniau išdrįsdavo remtis nuojautomis, kliautis jausmais, saugioje aplinkoje atsiverti. Jis nuosekliai užsirašinėjo sapnus, vedė dienoraštį. Sielos „muzika“ sugrįžo į jo sąmoningąją būtį, ir „nusirovimai“ liovėsi. Todėl visai nenustebau, kai Marius prabilo apie galimą terapijos pabaigą.

Ir tikrai, dabar jis tvirtai stovėjo ant kojų, ant tvirto ir patikimo jūros kranto. Tik pats šis proceso lengvumas giliai viduje man kėlė įtarimus ir nuogąstavimus, kad nereikia skubėti džiūgauti, kad pokytis dar turi įsitvirtinti. Todėl pasiūliau atsisveikinti ne iškart, o palaipsniui, nusistačius išsiskyrimą po trijų mėnesių.

SAPNAS – TERAPIJOS TARPININKAS

Neilgai trukus po Mariaus sapno apie gulbiną, likus dviem susitikimams iki sutartos terapijos pabaigos, mane pačią aplankė sapnas:

> Laukiu Mariaus ateinant į paskutinę terapinę sesiją. Sėdžiu kažkokiame kambaryje ant sofos priešais duris ir mezgu jam megztinį iš grubių – gal ašutinių, gal lininių – siūlų. Jau nedaug liko, tik kaklą užbaigti. Skubu, susikaupusi mezgu. Bet staiga prasiveria durys, ir įeina Marius. Sakau jam: „Palauk, jau labai nedaug liko.“ O jis entuziastingai atsako: „Tiek to, jau pakankamai numezgėt, bus gerai ir taip.“ Ir paima mezginį net neprisėdęs. „Atsargiai, – tik spėju perspėti, – jis gali iširti, mazgo neužmezgiau...“ Bet Marius jau išeina. O man lieka neramu... ir staiga suvokiu sapne, kad čia gi „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“. Ir prabundu.

Jaučiau, kad mano sapnas ir jame išniręs pasakos apie dvylika brolių juodvarniais lakstančių motyvas buvo lyg atsakas į Mariaus sapną apie gulbiną. Užuomina sapne apie pasaką ir buvo toji „žuvis“, kurią parodė man sielos gelmė, „jūros dugnas“. Ji nepriklausė nei man (nors išniro mano sapne), nei Mariui (nors sapnas buvo apie jį). Tai buvo susidariusio mūsų bendro lauko sapnas, priklausantis pačiam vyksmui. Tokiam pačiam, kuris jievaro tiltu iš kito Nemuno kranto parveda pavasarį.

Tai buvo atsakymas iš giliausio klodo, apvilktas tautosakos rūbu. Nebe sąmoningas *ego* žinojimas, ne valios pastanga, o *Savasties* įsikišimas. Kaip Vytauto Kernagio dainuotame Marcelijaus Martinaičio eilėraštyje „Šviesų birželio vidurnaktį“: *ir ves mane baltas sodininkas kabančiais lieptais dar nepabudusį*[3]. Taip *Savastis* vedė mane jievaro tiltais dar nepabudusią tiesiai iš vienos sielos į kitą. Ant šio jievaro tilto ir vyko „slaptas sielų suokalbis“.

Į mano sapną atėjo iš vaikystės giliai įsismelkęs į atmintį pasakos motyvas: sesuo, kad atkerėtų brolius, piktos pamotės paverstus juodvarniais, turėjo devynerius metus visai nekalbėti it nebylė ir, sėdėdama medžio viršūnėje, numegzti broliams po megztinį iš pačios suverptų kapinėse priskintų dilgėlių. Tik taip buvo įmanoma įveikti prakeiksmą.

Ilgi tylėjimo metai, sesers praleisti medyje (izoliacijoje), ko gero, siejosi su terapijos erdve, kurioje sustabdomas impulsyvus išorinis veikimas – nuo išveikų[4] gręžiamasi vidun. O jos buvo taip užvaldžiusios Marių, kol davėsi sužmoginamos – kol jis išmoko išreikšti savo impulsus bei afektus vaizdiniais ir žodžiais! Čia reikia išbūti, nepasileisti į išveiką, kurioje nebelieka ryšio su sąmoninguoju *ego*. Ilgas sėdėjimas „medyje“ tylint ir „mezgant“ primena ilgą paruošiamąjį tarpsnį terapijoje, kai mezgamas ryšys, ir ne tik sąmoningas, bet didele dalimi pasąmoninis, tolydžio skinant po dilgėlę iš kliento istorijos, prisiminimų, būsenų, sapnų ir vis verpiant iš jų sąmoningumo gijas, ir mezgant iš jų vientisą megztinį – ir taip palengva atkerint iš nebūties, iš nesąmoningumo.

Pasakos „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“ motyvas žinomas gan plačiai. Įdomu, kad neretai vietoj juodvarnių gali būti gulbės, kaip štai brolių Grimų rinkinio pasakoje yra „Šešios gulbės“ (Grimai 1999: 42). Ir vietoj mezgamų megztinių čia – siuvami marškiniai. Norvegų pasakų rinkinyje yra analogiška pasaka „Dvylika laukinių gulbių“ (Norvegų pasakos 1985: 128). Gal ir mūsų sapnuose gulbinas atitinka juodvarnius? Gal juodvarnis – tai šešėlinė gulbės pusė ir atvirkščiai? Kaip manija ir depresija, kaip dangiškoji Mariaus pagunda, kviečianti į užsimiršimą ekstazėje, ir chtoniškoji pagunda, gramzdinanti į narkotikų, metalo, nakties tamsybes. Abi patirtys užribinės, tirpdančios *ego* struktūrą. Abi priklausančios nebe žmogui, o veikiau gulbinui arba varnui.

3 Marcelijus Martinaitis. Šviesų birželio vidurnaktį: <http://dainutekstai.lt/r17619/vytautas-kernagis-sviesu-birzelio-vidurnakti.html#google_vignette>. Originaliame poeto eilėraštyje vietoj dalyvio *nepabudusį* yra padalyvis *nepabudus* (žr. Martinaitis 1998: 128).

4 Išveika – vienas iš psichologinių gynybos būdų, kuriam būdingas prisikaupusių, neišreikštų, užslopintų jausmų impulsyvus proveržis per atsietą nuo jų veiksmą.

Terapijoje iškilęs uždavinys buvo ne iš lengvųjų – pakviesti ir įtikinti jo sielą įsižeminti, įsikūnyti. Bet kaip tą padaryti? *Kaip* aukštai sklandantį paukštį privilioti žemėn, kad jis nepasijustų uždarytas į narvą? Pasaka tarsi siūlė atsakymą: disociatyvų „nusirovimą“ ir destruktyvias išveikas pergalėti įmanoma kantriai „mezgant“ ryšį tarp atsietų psichės dalių. D. Kalšedas tai apibūdina kaip ritualinį leidimą nekaltybei savanoriškai nerti į patyrimą ir jį iškęsti, taip sielai įsikūnijant į kasdienybę, į žmogišką būtį (Kalsched 2013: 242). Dilgėlių pluošto megztinis kaip tik ir būtų tas žadinantis, per skausmą iš nebūties prikeliantis patyrimas...

Tad mano sapno mezginys iškilo kaip kraujui visam ištekėti neleidžiantis krešulys, kaip gaudantis jį trombocitų tinklas – bet ne tinklas žuvims gaudyti, ne narvas paukščiams.

Dilgėlių pluošto megztinis nuo pačių dilgėlių skiriasi taip pat kaip „lino kančią“ išgyvenusi drobė skiriasi nuo paties lino. Numiręs gamtoje ir prisikėlęs kultūroje pluošto ir galiausiai audinio pavidalu linas žymi kokybinį alcheminį virsmą (Minelgaitė-Beinorienė 2018). Lygiai taip pat dilgėlių megztinis pasakoje įgalina paukštį atvirsti žmogumi – priešingai nei narvas ar tinklas žuvims. Būtent šitaip „sugautas“ Marius jautėsi socialiniuose santykiuose ir vaidmenyse. Išmokęs juose prisitaikyti jis, paties žodžiais, jautėsi lyg vijoklis aplink stiebą – svetimą valią, įsitikinimus, pažiūras ir t. t. Marius mokėjo atliepti kitų poreikius, tačiau buvo atidėjęs, užgniaužęs ir paslėpęs save. Todėl ir jautėsi nuolat kaip narve, iš kurio vis norėjo ištrūkti – žūtbūt neprisirišti, neįsipareigoti. Ne išimtis šiuo atžvilgiu buvo ir terapija – ir čia Marius tegalėjo išbūti viena koja. Vos pajutęs gilėjant ryšį, tuoj skubėjo pasprukti. Ir dabar – juk jau buvome sutarę užbaigti terapiją...

Negalėjau jam primesti savo valios. Liko tik viltis, kad tiedu abu sapnai nudirbs savo darbą, nes bus „tarpininkaujanti struktūra, turinti sąlytį ir su mūsų vidumi, ir su sąmonės sritimi“ (Holis 2024: 31). Juk paukščio, kaip ir žuvies, negali pagauti jėga – turi pritykoti, prisivilioti nuščiuvęs, kol jis pats nutūps prie tavęs...

Tuokart terapiją baigėme.

Dievaži, jaučiausi kaip ta užkalbėtoja, kuri, norėdama sustabdyti bėgantį kraują, veja virvutę ir mezga mazgelius, ties kiekvienu sukalbėdama poterį, o paskui tąja virvute apjuosia žaizdą (žr. Vaitkevičienė 2008: 601). Tik stabdžiau aš ne kraują, o pačią jo „nekrešančią“ sielą, tekančią, sprūstančią pro nebaigto megzti megztinio kaklą ir vėl beatvirstančią į gulbę, vėl beskrendančią į savo „tyrojo nekaltumo“ aukštumas.

Dar vienas tokio užkalbėjimo pavyzdys:

> *Mezgu mazgelį ne vienų, ne antrų, ne tracių, ne kecvirtų, ne penktų, ne šeštų, ne sepcintų, ne aštuntų, ciktai devintų. Kaip šitų raikštelį mazgiau mazgeliais, tep mazgau, rišu tavi, NN kraujas, ir tau insakau: iš kūno nebėk, saulės nemacyk, šviesai nesirodzyk. Švento Petro raktu tavi rakinu, Dzievo vardu tavi užkeikiu, sustok!* (Vaitkevičienė 2008: 452)

VAIZDINIO NUDIRBTAS DARBAS

Mano sapnas buvo lyg perspėjimas ir atskleidė tai, ką lig tol tik nujaučiau: mes atsidūrėme taške, kuriame Marius nesyk jau buvo atsidūręs. Jis įtikėjo, kad pokytis negrįžtamai įvykęs visam laikui. Sąmoningasis *ego* nuoširdžiai jautėsi užtikrintas pokyčiu. Bet pasąmonė triksteriškai nuslėpė ir išsaugojo senąjį būdą būti, iš kurio visas destruktyvus elgesys lengvai galėjo ataugti lyg piktžolė iš neišrautos šaknies. Lyg iš tos likusios neapmegztos, neatkerėtos kūno dalies mano sapne, lyg pasakoje iš dvylikos brolių jauniausiojo sparno. Panašiai buvo nutikę ir ankstesnėje terapijoje, su ankstesniu terapeutu. Pasąmonė bandė mus pergudrauti. Tad mano sapnas buvo perspėjimas, primenantis duotąjį Orfėjui, nusileidusiam į Hadą parsivesti Euridikės: „Neatsigręžk!“ Neatsigręžk, Mariau, megzk ryšį su gulbinu, su jo vaiku stovėdamas ant kranto ir gyvenk žemišką gyvenimą šiapus. Užmegzk mazgelį.

Tegu lieka pasakoje sparnas, sapne kaklas neužbaigtas – juk neįmanoma dvasios pažaboti ligi galo. Ir čia turi likti praėjimas, plyšys. Tikrasis pavojus buvo tas, kad liko neužmegztas mazgas, vadinasi, visas mezginys gali iširti. Juk laumės sakmėse kartais žmogaus marškinius sudrasko į skutelius ir išardo iki siūlelio! Tai ir buvo didžiausia grėsmė – kelių metų darbas vienu gaistu galėjo nueiti perniek! Taip ir nutiko: „mezginys“ ėmė irti – „nusirovimai“ atsinaujino.

Tik visai užsimiršti Mariui nebeišeidavo. Mano sapnas jam buvo lyg akmenukas bate. Jis nedavė ramybės ir neleido visai atitrūkti. Po mano sapno Marius pajuto, kad jis iš tiesų rūpi, kad yra matomas. Galbūt pirmąkart matomas „viduje“. Būtent tai neleido jam užsimiršti. Suvokimas, kad yra matomas, ir buvo labiausiai gydantis, nes įveikė prarają.

Ir štai beveik po pusmečio nuo terapijos nutraukimo Marius grįžo. Mūsų užsiėmimai truko dar metus. Dabar Marius jau įsitraukė daug giliau, bendradarbiavo daug glaudžiau, buvo daug atviresnis ir tiesesnis. Nebeliko to nepagaunamumo jausmo, lydėjusio nuo pat terapijos pradžių. Gal paukštis tapo prijaukintas?

Dabar į pirmą planą išniro agresijos tema. Agresijos kaip veiksnio, įgalinančio tapsmą, padedančio įsikūnyti, įžengti tikrovėn ir išreikšti save. Pirmuoju terapijos tarpsniu Marius irgi dalijosi daugybe vaizdinių, bet tuomet jie dažniausiai būdavo atsieti nuo afekto. Marius tiesiog užpildavo sapnų vaizdiniais, bet patirti, koks jausmas lydi vaizdinį, buvo sunku. Sugrįžus į terapiją, akivaizdžiai keitėsi afekto vaidmuo, jis darėsi labiau įkūnytas, o agresija pradėjo atlikti vienijančią funkciją, tapo priemone skverbtis į gyvenimą. „Mes pasitelkiame agresiją meilei įtvirtinti“, – D. Kalšedo žodžiais tariant (Kalsched 2013: 90).

Juodvarniai, suėmę šešėlinę afekto pusę, padėjo Mariui atsigauti iš pakilios, idealizuotos, bet anemiškos baltojo gulbino būklės ir žadino jį pilnakraujam gyvenimui. Visoje naujoje Mariaus sapnų serijoje atkerėtieji juodvarniai įgavo „morozų“ pavidalą, kurie įkūnijo neprijaukintą, atstumtą jo paties agresiją. Kito kelio grįžti į pilnakraujį gyvenimą nebuvo, kaip tik integruoti ir sužmoginti šiuos vidinius „morozus“ – atskilusį jo paties agresyvumą. Ir tai tapo priemone *ego* infliacijai stabdyti: įžeminti sielą, aprengus ją šiurkščiu kasdienybės rūbu – tuo dilgėlių megztiniu.

Dvasia turi nusileisti į kasdienybę ir ją persmelkti, kad kasdienybė būtų dvasios pakylėta. Kad dvasios aukštumos ir žemės dulkės susilietų ir nebeliktų jas skyrusios prarajos. Kad poetiškasis, jautrusis Mariaus gulbinas prisikeltų gyvas ir įsiveržtų jo kasdienybėn.

Vidinis pokytis netruko pasireikšti išorėje: Marius ryžosi palikti tėvų namus ir drauge su mergina išsinuomojo butą. Ir gyvenimas pražydo visomis spalvomis.

PABAIGA

Sykį paklaustas, ar individuacija reiškia tapti sąmoningam, K. G. Jungas atsakė: „O, mes linkę pervertinti sąmonę. Taip, sąmoningumas yra dalis individuacijos. <...> Bet sąmonė gali ir trukdyti individuaciją, neleisdama vystytis tam, kas slypi pasąmonėje“ (Vezzoli 2024). Yra du keliai, dvi kryptys, kuriomis juda mūsų vidinis gyvenimas: viena – tai išorinė adaptacija, prisitaikymas prie visuomenės, susijęs su *personos*, socialinės kaukės puoselėjimu; kita kryptis – tai vidinė adaptacija, ryšio mezgimas su vidiniais turiniais, su *animos* / *animaus* archetipu ir galų gale su giliausia *Savastimi*.

Pernelyg didelis dėmesys išorinei adaptacijai stabdo, nes nueinama tapatinimosi su persona keliu. Kaip tik taip Mariui ir buvo nutikę. Buvo įsivyravęs konfliktas tarp šių dviejų krypčių. Gulbino pasirodymas sapne žymėjo pokytį: pati siela kvietė atsigręžti, „pamaitinti“ ją dėmesiu, priimti jos kelią ir per ją kurti kitokią būtį – tą muzikuojantį vaikiną susieti su kasdiena. Rasti vietos Orfėjui savo gyvenime. Kaip tik apie tokį atsigręžimą kalba Džeimsas Hilmanas (James Hillman): „Istorinė tiesa ta, kad mūsų vakarietiškoji tradicija *ego* sutapatino su sąmone. Šis sutapatinimas itin svarbus buvo XIX a. psichologijoje ir psichiatrijoje. <...> Bet gijimą įgalina archetipinė sąmonė, toli gražu nesiremianti į *ego*. <...> Mes perkeliame sąmonės pagrindo koncepciją nuo *ego* į animos archetipą, nuo *aš* į sielą. <...> Sąmonėje vykstantys procesai daugiau siejasi su vaizdiniais nei valia, su refleksija nei kontrole, su įžvalga nei manipuliavimu objektyvia realybe. Taigi daugiau nebetapatinsime sąmonės su viena iš jos raidos fazių, su jaunatviška herojine mitologija. Tuomet ir sąmonę ugdant, netgi jaunystėje, dėmesys animai taps ne mažiau svarbus nei *ego* stiprinimas.“ (Hillman 1990: 95–111).

Ar ne panašų santykį nusakė Sigitas Geda minėtame savo esė „Apie kūrybą ir save: Slaptieji sielų suokalbiai“? Tik savais – poeto – žodžiais: „Patį sunkiausią kūrybos darbą dirba giliosios mūsų sąmonės ir pasąmonės sritys, mes esame jų vergai ir tarnai (kartais norisi joms pasimelsti...), baisu, kad jos mūsų nepaliktų, nepamestų.“ (Geda 2023: 118).

Jungo analitinė psichologija pradžioje buvo vadinta kompleksų psichologija. Vidinę psichės tikrovę jis prilygino kunigaikštystei su vienu viršiausiu ir kitais jam pavaldžiais žemesniais kunigaikščiais su valdomis aplink įvairių archetipinių temų centrus – *motinos*, *tėvo*, *šešėlio*, *animos* ir kitus kompleksus, turinčius autonominę valią, savą požiūrio tašką, savą sąmonės kibirkštį. Jei vyrauja mūsiškio *aš* „monoteizmas“, jei visą gyvenimą persmelkusi *ego* arogancija, kitoms asmenybės dalims gresia atsidurti šešėlyje. Kovodamos už būvį, už išlikimą, jos ima veikti triksterišku, partizaniniu būdu. Kyla vidinių konfliktų ir neurozių, kurių paskirtis – atgręžti mus į save ir priversti pagarbiai išgirsti „atstumtuosius“. Manding, psichėje tarp kompleksų galioja panašūs santykiai į tuos, kuriuos teigia ontologinis posūkis antropologijoje, pabrėždamas žmogaus ir kitų gyvų būtybių lygiavertiškumą. Ir vėl čia verta įsiklausyti į S. Gedą:

> Atmetę siaurą utilitarizmą ir tradicinę sakralinę hierarchiją, kur žmogus yra Dievo paveikslas, taigi Dievo „įgaliotinis“ žemėje, pajusime, kad ir žuvis, ir alksnis yra „būtybės“. Taigi visatos simfonijoj skamba ne tik žmogaus tema, bet ir šimtai tūkstančiai lygiaverčių motyvų. (Geda 2023: 121)

Kaip tai artima santykiui, į kurį kviečia K. G. Jungas, gerbdamas sapne ar vaizduotėje išnyrančius vaizdinius ir figūras! Jis kviečia įsiklausyti, leisti sapno figūrai kalbėti ir vesti. Svarbiausia – leisti vaizdiniams patiems atsiverti, neužbėgant už akių su išankstinėmis nekantriomis interpretacijomis.

Tą puikiai iliustruoja Mariaus sapne užmegztas ryšys su gulbinu. Galima sakyti, jog tai kaip tik ir yra toks „ontologinis posūkis“ vidinėje „sielos antropologijoje“. Šis pagarbus santykis ir paskatino Marių gyti.

„Būtina taip jausti pasaulį, taip matyti, kad sapnas, fantazija, mitas būtų realesni už pačią realybę, t. y. kad žmogus ar šermukšnis poezijoj taptų universaliais ženklais, simboliais, sykiu – sergėtų savyje užuodžiamą kvapą ar spalvą...“ (Geda 2023: 127). Taip veikė gulbinas iš Mariaus sapno, taip veikė ir mano sapne išniręs pasakos motyvas apie megztinio mezgimą, net mums nesusitinkant.

Taip sapne pasirodęs simbolis, jei tik leidžiame jam veikti, savaime nutiesia jievaro tiltą iš aklavietės, iš ligos – į sveikatą ir gyvenimą.

***

Kyla klausimas: ar ne tinkamas laikas šiuolaikinis postmodernizmas jievaro tiltams grįsti? Švietimo epochoje perskelta Vakarų žmogaus siela gal pagaliau ima gyti: *ego* nebėra virš visko, patriarchalinė visuomenės sankloda ỹra, mokslai darosi tarpdisciplininiški, antropologijoje skinasi kelią ontologinė prieiga, lygiai vertinanti įvairias būties formas, o atrodęs nepajudinamas racionalumo monopolis eižėja. Dominuojančios monoteistinės religijos nenoriai, bet irgi priverstos tiesti „jievaro tiltus“ – iš vienintelės tiesos monopolio leistis į daugiau mažiau lygiavertį santykį su įvairiomis kitomis dvasingumo lytimis.

Tad nenuilskime grįsti jievaro tiltų didžiajam „slaptam sielų suokalbiui“.

LITERATŪRA

Geda 2023 = Sigitas Geda. Esė „Apie kūrybą ir save. Slaptieji sielų suokalbiai“. *Jotvingių mišios*. Vilnius: Andrena.

Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beieškant. Vilnius*–Chicago: Mokslas.

Grimai 1999 = Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*, II. Vertė Adomas Druktenis. Vilnius: Alma littera.

Hillman 1990 = James Hillman. *A Blue Fire.* London: Routlege.

Hollis 2024 = James Hollis. Tai, ko ieškai: menas kaip gydymo priemonė. *MO parodos „Iš vidaus“ katalogas*. Vilnius: BALTO print.

Hughes 2022 = Ted Hughes. *Varnas: Iš varno gyvenimo ir giesmių*. Vilnius: RARA.

Jung 1968 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Alchemy*. New Jersy: Princeton University Press.

Jung 1981 = Carl Gustav Jung. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press.

Kalsched 2013 = Donald Kalsched. *Trauma and the Soul*. London: Routledge.

Laurinkienė 2013 = Nijolė Laurinkienė. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LLD XX = *Lietuvių liaudies dainynas*, XX: *Kalendorinių apeigų dainos*, 1: *Advento–Kalėdų dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Martinaitis 1998 = Marcelijus Martinaitis. *Sugrįžimas*. Vilnius: Tyto alba.

Minelgaitė-Beinorienė 2018 = Eglė Minelgaitė-Beinorienė. Lino alchemija. *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 5.

Norvegų pasakos 1985 = *Dvylika laukinių gulbių: Norvegų pasakos*. Vilnius: Vyturys.

Oliver 2008 = Mary Oliver. Gulbė. *10 anglakalbių poetų*. Iš anglų kalbos vertė Alfonsas Andriuškevičius. Vilnius: Baltos lankos.

Siegelman 1993 = Ellen Y. Siegelman. *Metaphor and Meaning in Psychotherapy*. New York: The Guilford Press.

Singeris, Kaplinski 2021 = Tomas Singeris, Ketrin Kaplinski. Kultūrinis kompleksas. Vertė Dainius Razauskas. *Būdas*, 2021, Nr. 5. 69–73.

Vaitkevičienė 2008 = Daiva Vaitkevičienė. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičienė 2013 = Daiva Vaitkevičienė. Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose. *Tautosakos darbai*, XLVI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičienė 2015 = Daiva Vaitkevičienė. Dangiški Kalėdų sodai. Prieiga internetu: https://www.prigimtine.lt/lt/djangocms_blog/2015/12/19/dangiski-kald-sodai/, [žiūrėta 2025-05-18].

Vezzoli 2024 = Caterina Vezzoli. Lumen Naturae: The Sea is Not Made of Water. *IAAP News Bulletin*, Nr. 29, 2024 gegužė.

A DIALOGUE ON THE JIEVARAS BRIDGE: ON A DEEP ENCOUNTER IN PSYCHOTHERAPY

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ

The author, a practicing Jungian psychoanalyst, explores different levels of interpersonal encounters. The primary focus is on the deepest of these – the meeting on the unconscious level, as if in the very depths of the soul. To describe this encounter, the author uses the metaphor of the jievaras bridge – a mythical plant from ancient Lithuanian folklore. In folklore and mythology, such bridges appeared at critical moments of transformation (e.g. Christmas, harvest festivals), linking the realms of the beyond and the here-and-now, and uniting processes into a coherent whole.

Similarly, in the human soul, these bridges span places where connection seems impossible: between daily personal life and the deepest treasures of the cultural unconscious; between analytical, rational perception and intuitive imagery; ultimately, between the dreams of two people. The author illustrates this with an example from her work with a client, sharing a dream she had during deep psychotherapeutic work, which came as a response to the client's own dream.

Even more strikingly, her dream response arrived through a mythical motif from the Lithuanian folktale "Twelve Brothers Flying as Ravens". The motif of transformation – from an enchanted bird into human form – became a guiding symbol in the therapeutic process. Appearing at the right moment, the symbol served as a healing medicine for the client. Mythical imagery, slumbering in the deepest layers of the psyche, comes via jievaras bridges and whispers answers where the everyday mind is powerless to resolve.

LAIMA KĖRIENĖ: „ŠIA DIENA GYVENANTI SĄMONĖ – DIDŽIAUSIA GRĖSMĖ PAVELDUI“

Apie Adelės Genovaitės ZINKEVIČIŪTĖS į(si)pareigojimą saugoti Žemaitijos ir Klaipėdos krašto sakraliosios kalvystės paminklus

Rasa KALINAUSKAITĖ

A. G. Zinkevičiūtė ekspedicijos metu. 2011 m. Sigito Varno nuotrauka. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla”

„Įsivaizduoju, kad lietuvių kapinės tarpukariu buvo kaip žydintys sodai, kaip kalvių nukaldintų kryžių giraitės, juk kryžiaus provaizdis – sprogstantis, žydintis prisikėlimo medis. Ypač tai matyti Mažojoje Lietuvoje. Liuteronų bažnyčios asketiškos, o kapų kryžiai – kaip gėlynai, visi žydintys... Tai darė įtaką ir žemaičiams. Bet dabar tų sodų beturim likutį, ir jis nyksta šiurpiai greitai“, – sako metalo dailininkė, juvelyrė, Vilniaus dailės akademijos profesorė Laima Kėrienė, kartu su kolega dailininku, dizaineriu Tomu Vaičaičiu sudariusi 2024 m. išleistą knygą „Paminkliniai kryžiai. Žemaitijos kalvystė XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje. Iš Adelės Genovaitės Zinkevičiūtės rinkinių“.

Įspūdingos apimties (419 puslapių) leidinyje paskelbta apie 1200 metalinių kryžių piešinių ir nuotraukų iš žemaičių ir Klaipėdos krašto lietuvininkų kapinių. Ant seniausių paminklų iškaltos XIX a. vidurio datos (1854-ieji – Plungės r. Alsėdžių, 1855-ieji – Telšių r. Tryškių kapinėse), bet labiau kalvių kurti kryžiai Lietuvoje paplito paskutiniais XIX a. dešimtmečiais, kai plėtojant geležinkelių linijas atpigo geležies žaliava,

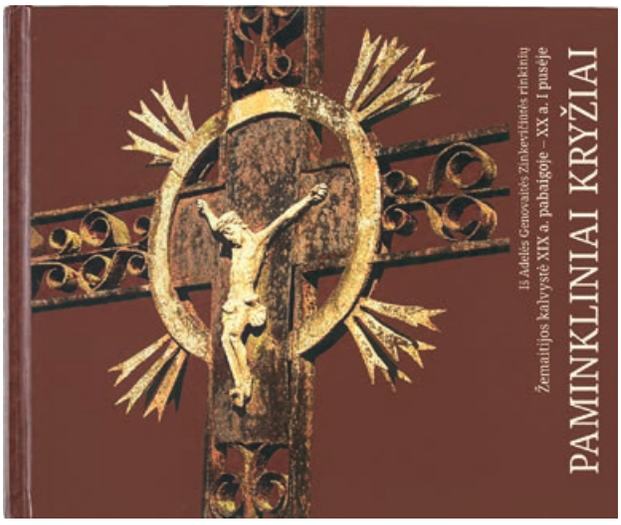

kaimuose ir miesteliuose pagausėjo kalvių, o jų darbus jau įstengė įsigyti panaikinus baudžiavą sustiprėję vidutiniai ūkininkai ar miestelėnai[1]. „Be to, po 1863-ųjų sukilimo carinė Rusija uždraudė statyti medinius koplytstulpius ir kryžius prie sodybų, pakelėse“, – atkreipia dėmesį prof. L. Kėrienė. Nuo tada iki XX a. I pusės kapinėse plito kaltiniai kryžiai – tad apie tą laiką ir liudija albume paskelbta ikonografinė medžiaga.

Anot leidinio sudarytojų, ji pasitarnaus kultūrologų, istorikų, filologų tyrimams (ne vienas šimtametis ar senesnis paminklas byloja žemaičių tarme), o pirmiausia, be abejo, kryždirbystės tyrinėtojams. „Anksčiau buvau įsitikinusi, kad Aukštaitijos meistrai kūrybiškesni už žemaičius, jau nekalbant apie dzūkus, kurių dauguma kryžių panašūs, vienas kitas originalesnis. Bet susipažinusi su šiuo didžiuliu piešinių ir nuotraukų archyvu, pakeičiau nuomonę apie Žemaitijos kalvius. Ši medžiaga labai vaizdžiai patvirtina, kad Žemaitijoje būta kalvystės centrų. Nors nežinome konkrečių vietų, kur kas pagaminta, bendras vaizdas tai aiškiai liudija. Tad žemaičiai gali didžiuotis, džiaugtis ir saugoti“, – per renginį Knygų mugėje kalbėjo dailės istorikė, kryždirbystės tyrinėtoja dr. Jolanta Zabulytė, parašiusi albumui straipsnį apie esminius Žemaitijos kaltinių paminklinių kryžių bruožus.

Ne vien mokslininkams svarbi knyga liudija ir apie tautos paveldą, kuris nyksta nepaisant Lietuvos kryždirbystės įtraukimo į UNESCO Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą, ir apie iš pažiūros trapią, bet už pasaulio galinguosius stipresnę jo sergėtoją. Leidinio pagrindu tapo metalo dailininkės, menotyrininkės, kelias šių sričių profesionalų kartas ugdžiusios ilgametės Vilniaus dailės akademijos Telšių fakulteto (iki 1998 m. – Telšių taikomosios dailės technikumo) dėstytojos Adelės Genovaitės Zinkevičiūtės (1933–2022) archyvas. Jį menininkė sukaupė daugiau nei pusę amžiaus su begaline kantrybe lankydama kaimų, miestelių ir miestų kapines, bažnyčių šventorius ir muziejų saugyklas, tirdama, piešdama ir fotografuodama metalinius kryžius. Sovietmečiu ji tai darė viena, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę – su fotografu Sigitu Varnu ir Vilniaus dailės akademijos studentais, kuriems dėstė paveldo praktiką. Bet kai vieną rugsėjo 1-ąją prof. L. Kėrienė aplankė tuomet jau devintą dešimtį metų įpusėjusią savo Mokytoją, ši pasiguodė, kad viso jos gyvenimo darbo niekam nereikia, kaip ir pačių kryžių... „Tada pajutau, kad turiu ką nors daryti. Adelė išsakė norą, kad tas paveldas būtų išsaugotas bent knygos pavidalu“, – sako metalo dailininkė. Pristatydamos šią knygą „Būdo“ skaitytojams, su prof. Laima KĖRIENE nutarėme pasikalbėti apie jos Mokytoją ir jos perduotą į(si)pareigojimą saugoti nykstantį paveldą.

(NE)NUTYLĖTAS LIKIMAS

A. G. Zinkevičiūtės likimas, atspindintis tragiškus XX a. Lietuvos istorijos lūžius, yra iš tų, apie kuriuos sovietmečiu viešai nebuvo kalbama. Jos tėtis Juozapas Zinkevičius užaugo Dzūkijoje pas senelius, bet kai sodyba liko Lenkijos užimtoje Lietuvos teritorijoje, būdamas devyniolikmetis slapta perėjo demarkacinę liniją ir pasitraukė į šiaurės Lietuvą[2]. Kurį laiką partizanavęs Lietuvos-Lenkijos fronte, baigė pasieniečių apmokymus ir tapo Lietuvos pasienio pareigūnu, o 1931 m. susituokė su iš Biržų krašto kilusia Emilija Dubnikaite. Šeima pasistatė medinį namelį Biržuose, kur po poros metų gimė pirmoji dukra Adelė Genovaitė. Sovietams okupavus Lietuvą, pirmųjų trėmimų pavyko išvengti persikėlus gyventi į ūkį Nastopkiškyje už keliolikos kilometrų nuo Biržų, bet 1951 m. spalį Adelės tėtį, devynerių, trylikos ir septyniolikos metų seseris, penkiametį brolį ir

1 Jolanta Zabulytė. Esminiai Žemaitijos kaltinių paminklinių kryžių bruožai. *Paminkliniai kryžiai. Žemaitijos kalvystė XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje. Iš Adelės Genovaitės Zinkevičiūtės rinkinių*. Sud. Laima Kėrienė, Tomas Vaičaitis. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2024, p. 14.

2 Čia ir toliau pastraipoje remiamasi: Edita Lansbergienė, Biržų krašto muziejus „Sėla“. Iš nuotraukų pabirusi šeimos istorija. *Šiaurės rytai*, 2022-06-11, prieiga: <https://siaure.lt/is-nuotrauku-pabirusi-seimos-istorija/> [Žiūrėta 2025-04-02]

Zinkevičių šeima: Danutė Zinkevičiūtė, Emilijos teta Konstancija Dubnikaitė (Pilkauskienė), Adelė Genovaitė Zinkevičiūtė, Emilija Dubnikaitė-Zinkevičienė, Juozas Zinkevičius. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla"

besilaukiančią mamą ištrėmė į Tomsko sritį. Traukinyje pakeliui į Sibirą gimusi sesutė neišgyveno, kūnelis buvo išmestas iš gyvulinio vagono. Aštuoniolikmetė Adelė, neseniai baigusi Biržų mokyklą, per šeimos trėmimą buvo išvažiavusi į Vilnių stoti mokytis, bet represinės struktūros ją greitai surado, įkalino Lukiškių kalėjime ir tais pačiais metais išvežė paskui tėvus. Biržų krašto muziejininkės Editos Lansbergienės užrašytų prisiminimų nuotrupose – mamos per naktį iškepta duona, kuri taupiai dalijama turėjo ginti nuo bado, tėvo rūpestis pastatyti šeimai nuo šiaurės šalčio saugantį prieglobstį, prie durų gailestingo žmogaus paliktas pienas mažiesiems, alinantis darbas miške ir kelmus kapojanti vos keturiolikos metų sulaukusi sesuo... 1957 m. sugrįžusi į Lietuvą, Adelė įstojo į Telšių taikomosios dailės technikumą, kuriame įgijo metalo dailės darbų dailininkės-meistrės kvalifikaciją. Po studijų ji pasiliko gyventi Telšiuose ir 1962–2006 metais dirbo dėstytoja Telšių taikomosios dailės technikume, 1998 m. tapusiame Vilniaus dailės akademijos Telšių fakultetu.

Represijų paženklintos biografijos sovietmečiu priklausė tabu sričiai, tad A. G. Zinkevičiūtės mokiniai ilgą laiką nežinojo apie tragišką savo mokytojos likimą. „Niekas apie tai nepasakojo, visi tylėjo. Adelė išsiskyrė charakteriu ir laikysena, kuriuos, manau, suformavo tremties patirtis. Ji buvo vienišė, tyli, eidavo tiesi, išdidi. Prisimenu ją kaip pareigos žmogų ir labai atsidavusią dėstytoją – akylą, reiklią,

Zinkevičių šeima Sibire. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla"

sąžiningą, užsispyrusią, nepalenkiamą, visada turėjusią savo nuomonę. Dabar, kai žinau jos istoriją, matau, kad ji tai išreiškė savo kūryboje. Jos kalinėtame vario reljefe medis – kryžiaus provaizdis – šaknimis įsikibęs į žemę, o lapija – tarytum širdys, ir rasoja, lyg verkia. Per gamtos įvaizdžius ji perteikė patirtą skausmą, priespaudą, tėvynės ilgesį, širdgėlą. Adelė buvo labai nuoširdi mokytoja, todėl perdavė mokiniams savo vertybes, tautos kūrybiškumą, dvasios šviesumą. Nežinojome, kas dedasi jos širdyje ir mintyse, bet ji leido tai pajusti, sugebėjo perteikti savu, slaptu būdu“, – prisimena 1984-aisiais Telšių taikomosios dailės technikumą baigusi L. Kėrienė, kurią Mokytoja padrąsino studijuoti toliau.

Lietuvai išsivadavus iš sovietų imperijos, A. G. Zinkevičiūtė norėjo papasakoti ilgus dešimtmečius nutylėtą savo šeimos istoriją. 2012 m. Biržų krašto muziejuje „Sėla“ surengtoje parodoje ji eksponavo darbų seriją „Reliktai“ – meno kūriniams buvo panaudoti naminės drobės maišai, į kuriuos susidėjusi daiktus šeima sugrįžo iš Sibiro. Simboliškai sugrįždama į gimtinę, iš kurios buvo prievarta išplėšta, menininkė padovanojo Biržų krašto muziejui iš vario ir žalvario iškalinėtus įspūdingo dydžio reljefus, dabar eksponuojamus Biržų pilies arsenalo konferencijų salėje ir fojė. Gyvenimo pabaigoje ji bandė savo šeimos istoriją aprašyti, bet nebespėjo to darbo pabaigti. Laimei, prieš mirtį dalį šeimos archyvo nuotraukų A. G. Zinkevičiūtė perdavė ją aplankiusiems Biržų muziejininkams, ir pagal jos pasakojimą parašytas E. Lansbergienės straipsnis – bene vienintelis nuoseklesnis liudijimas apie tremtinių šeimos likimą.

„LIETUVIŲ LIAUDIES JUODOJO METALO DIRBINIAI“

Toks yra diplominio darbo, kurį 1971 m. A. G. Zinkevičiūtė apsigynė baigdama neakivaizdines menotyros studijas Vilniaus dailės institute, pavadinimas. Šis mūsų laikais be paaiškinimo sunkiai suprantamas apibūdinimas reiškė kalvių darbo kryžius – eufemizmas pridengė temą, kuri prievartinės ateizacijos laikais buvo tokia pat nepageidaujama, kaip ir pasakojimai apie Sibirą.

„Adelė pradėjo tyrinėti kryžius praėjus vos dešimtmečiui po tremties ir neapleido tos temos visą gyvenimą. Nuostabus dvasios atsparumas, tvirtybė. Sovietmečiu nebuvo apsiginta daugiau nė vieno darbo apie metalo kryždirbystę. Menotyrininkė Jolanta Zabulytė minėjo, kad neleista rašyti baigiamųjų darbų, disertacijų ir apie medinius kryžius, ta tema paskelbtas tik vienas kitas straipsnis. Rengdama diplominį darbą, Adelė keliavo po Lietuvą, išliko storas albumas su jos pieštais viršūniniais kryžiais iš Kauno, Rokiškio ir kitų muziejų“, – pasakoja prof. L. Kėrienė.

Tą laikmetį, kai A. G. Zinkevičiūtė ėmėsi nepageidaujamos temos, primena daugybė istorijų apie komunistinės ideologijos kovą su tikėjimu. Naikinant Kryžių kalną, mediniai kryžiai buvo deginami, metaliniai – vežami į metalo laužą, o akmeniniai – skaldomi ir skandinami Kulpės upelyje, bet tikintieji slapta juos atstatydavo[3]. Išniekintas bažnyčias buvo įprasta naudoti kaip sandėlius, o kapines paversti statybvietėmis (Vilniuje 1969 m. totorių kapinių ir mečetės vietoje pastatytas Puslaidininkių fizikos institutas, 1971 m. buvusių žydų kapinių teritorijoje – Koncertų ir sporto rūmai, 1974 m. ant buvusių evangelikų liuteronų kapinių – Santuokų rūmai). 1974 m. pradėjus tikslingai griauti be senųjų Mažosios Lietuvos gyventojų globos likusias Klaipėdos kapines, klaipėdiškis kalvis, tautodailininkas Dionyzas Varkalis (1934–2022) išvežė iš jų aštuonis sunkvežimius kryžių, tvorelių ir vartelių, kuriuos dabar galima pamatyti jo rūpesčiu restauruotoje Gustavo Kackės (Gustav Katzke, 1868–1944) kalvėje 1979 m. įkurtame Kalvystės muziejuje.

„Adelė matė tą naikinimą, prasidėjusį nuo dvasios, tikėjimo praktikos griovimo, kai tėvai bijojo net krikštyti savo vaikus bažnyčioje. Bandant užgesinti tikėjimą, krikščioniški reliktai buvo šluojami buldozeriais. Be to, žmonės neišmanė, kaip saugoti metalinius paminklus, neturėjo tam priemonių, pasidavė naujoms madoms. Kryžius vertė žemėn ir vežė iš kapinių kaip metalo laužą. Manau, Adelė jautė dėl to didžiulę širdgėlą. Būdama metalo dailininkė, ji žinojo, kiek reikia fizinių ir dvasinių pastangų, kad iš tokios sunkiai pasiduodančios medžiagos gimtų kryžius ar paveikslas, kokius pati kalė iš metalo plokščių. Todėl ji tiek metų ir keliavo per kapines, kad tas paveldas išliktų bent piešiniuose“, – teigia prof. L. Kėrienė.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, A. G. Zinkevičiūtė pasitelkė studentus – maždaug iki 2012 m. vasaromis rengdavo ekspedicijas fiksuoti miestelių ir kaimų kapinėse dar išlikusių metalinių kryžių.

3 1961 m. buvo sunaikinta apie 5000 kryžių ir koplytėlė, iki 1975 m. – dar apie 1200 kryžių. Žr.: Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga < https://www.vle.lt/straipsnis/kryziu-kalnas/> [Žiūrėta 2025-04-03].

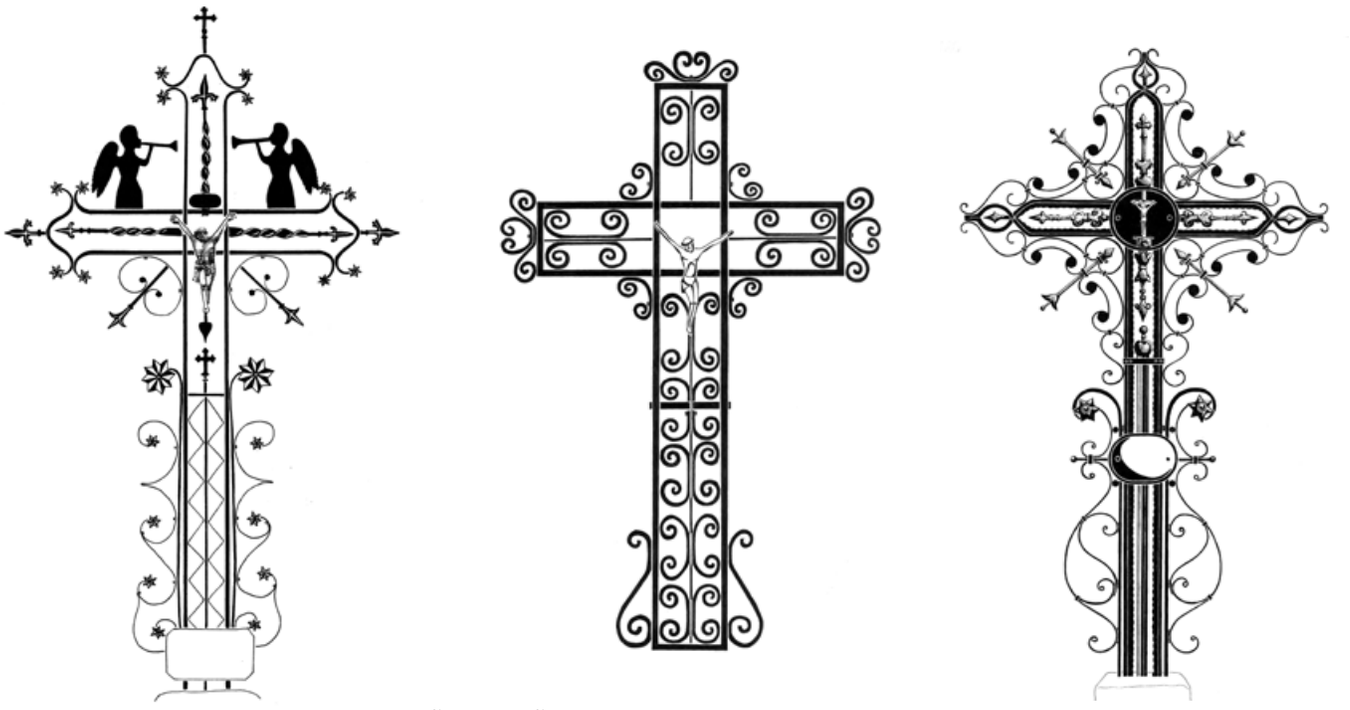

Pirmas ir trečias paminkliniai kryžiai iš Švėkšnos (Šilutės r.), antrasis – iš Ylakių (Skuodo r.) kapinių.
Piešė E. Tamošiūnaitė, M. Zakaras, K. Sinkevič

Paminkliniai kryžiai Raseinių kapinėse. 2023 m. Tomo Vaičaičio nuotrauka

Anot prof. L. Kėrienės, Mokytojos troškimas juos įamžinti buvo kone karštligiškas: „Už nuotraukas, piešinius ji neretai sumokėdavo iš savo pensijos. Nors Lietuva buvo jau nepriklausoma, kalvių kadaise nukaltų kryžių niekas nesaugojo. Šis paveldas pirmiausia priklauso konkretiems žmonėms – kol giminė gyva, paminklai perduodami iš kartos į kartą, patvarkomi, padažomi. Bet kai artimųjų nebėra ir giminė išmiršta, apleistų kapų vietas pamažu tyliai užima kiti, nelieka ir senųjų kryžių.“

PRAŽIŪRĖTAS PAVELDAS

Tvarkant turiningą A. G. Zinkevičiūtės archyvą ir rengiant knygą (dalinį finansavimą trejus metus trukusiam darbui skyrė Kultūros taryba), paaiškėjo, kad dalis primityviomis „muilinėmis“ studentų darytų nuotraukų spaudai netinka, informaciją reikia patikrinti, o medžiagą iš mažiau dokumentuotų kapinių norėjosi ir papildyti. Todėl teko keliauti į kryžių sergėtojos su talkininkais lankytas Žemaitijos ir Klaipėdos krašto kapines.

„Tada iš tiesų išsigandome, nes neberadom maždaug trečdalio senųjų geležinių kryžių, kuriuos Adelė su studentais užfiksavo 2000–2012 metais. Jų neliko vos per porą dešimtmečių... Supratau, kad išleisime knygą, ji bus lentynose, bet savo krašto paveldo – UNESCO šedevro – galim netekti. Manau, kad turime apie tą grėsmę kalbėti, kelti žmones rūpintis savo paveldu. Nesu nei restauratorė, nei paveldosauginininkė, bet negaliu nereaguoti – neleidžia atsakomybės už mūsų tapatybę, kultūrą jausmas“, – pasakoja prof. L. Kėrienė.

Todėl 2023 m. per Žemaitiją pradėjo keliauti paroda, pristatanti A. G. Zinkevičiūtės tyrinėtą sakraliąją šio krašto kalvystę ir kviečianti ją saugoti, o 2024-aisiais Vilniaus dailės akademijos Telšių fakulteto savanoriai patys sutvarkė 150 kryžių. Anot L. Kėrienės, jie siekė sustabdyti baisiai apleistų paminklų nykimą: „Tvarkėme, konservavome (ne restauravome) tuos kryžius, kurie likę be šeimininkų, surūdiję, aptrupėję, apžėlę, iškrypę... Nes jei kryžius pakrypęs, virsta ant šono, tai kitąkart atvažiavęs jo neberasi – išveš, išmes. O apžėlęs dėl drėgmės dar greičiau surūdys. Tokius su šepetukais nuvalėme, iškrapštėme rūdis,

Paminkliniai kryžiai Gargždų kapinėse. 2023 m. T. Vaičaičio nuotraukos

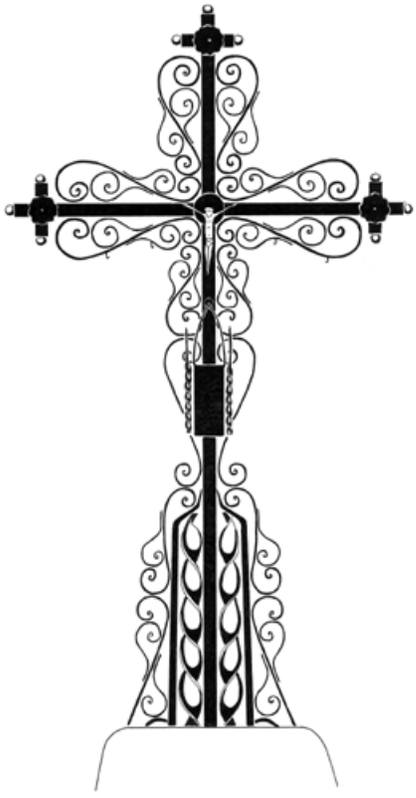

Paminkliniai kryžiai iš Grūstės ir Tirkšlių (Mažeikių r.) kapinių. Piešė S. Rekašius ir A. Budrytė
Kryžių nuotraukos ir piešiniai Iš A. Genovaitės Zinkevičiūtės rinkinių

iškaitinome drėgmę, užtepėme konservuojančiu aliejumi, kaip sodininkai iš namų atsivežtomis žirklėmis apgenėję krūmus atidengėme. Kol vyrai kasdavo, tiesindami pakrypusį kryžių, aš važiuodavau pririnkti akmenų, kad galėtume sustiprinti pamatą. Žinoma, mus konsultavo ekspertas metalo dirbinių restauratorius Rimvydas Derkintis, darbus derinome su seniūnais. Tų kryžių nykimą sustabdėme dešimtmečiui, o per tą laiką gal kas nors susiprotės parengti paveldosaugos projektus ir sutvarkyti paminklus taip, kaip jie yra verti. Kai kurie kryžiai labai smarkiai nukentėję, apiplėšti, tik vienur kitur išliko iš aliuminio ar cinko išlietos figūrėlės – nepaisant to, kokie jie autentiški, su kokiais įrašais... Muziejuje tokie daiktai būtų už vitrinos stiklo. Sakyčiau, tai yra mūsų pražiūrėtas paveldas, kurio bent likučius reikia žūtbūt išsaugoti.“

Tarsi gelbėtum nuo gaisro ar potvynio – taip prof. L. Kėrienė nusako jausmą, privertusį žengti į jai nepažįstamą paveldosaugos sritį. Kaip ji apibūdintų valstybės, paveldosaugos institucijų požiūrį į kalviškosios kryždirbystės išsaugojimą?

„Esu nuosekli, tad pasidomėjau mūsų šalies įstatymais. Juose yra nustatytų palankių prioritetų, atkreiptas dėmesys į kryždirbystę kaip UNESCO paveldą, tačiau labiau susitelkta į medinę kryždirbystę, o unikali metalo kryždirbystė yra likusi nuošalėje. Kultūros paveldo departamentas vykdo kontrolę, priežiūrą, bet paminklotvarkos projektų neinicijuoja. To turi imtis patys žmonės, bendruomenės arba viešosios įstaigos, etnokultūros centrai, savivaldybių paveldo specialistai. Deja, matau didelį atotrūkį tarp institucijų ir piliečių. Teko girdėti pasakojimą, kaip žmonės naktį parsigabenę kryžius iš kapinių į namus atnaujino, o auštant pastatė atgal. Vienur kitur tvarko juos kaip išmano, labai nesigarsindami. Žmonės bijo, kad prikišę rankas prie paveldo gaus baudą, įsivels į brangius, klampius projektus, sudėtingas dokumentacijas, todėl jei gelbsti kryžius, tai kaip savo nuosavybę arba slapta. Blogiausia, kad įsivyravo tendencija niekam nesakius senus kryžius sunaikinti, kad nekiltų problemų... Sieną tarp piliečių iniciatyvos ir paveldosaugos institucijų būtina įveikti, kad žmonės nevengtų prašyti profesionalių patarimų, pagalbos. Juk išsaugoti savo autentišką kultūrinį paveldą yra labai svarbus poreikis, netgi – prievolė. Reikalingas ne „popierinis“ valstybės tarnautojų rūpestis, bet nuoširdus paslaugumas, abipusis supratimas ir pasitikėjimas, kad įstatymai ne stabdytų, o būtų veiksmingi saugant protėvių mums paliktą turtą“, – įsitikinusi L. Kėrienė.

APIE DVI GALIAS: NAIKINIMO IR GYVYBĖS

Esama įvairių priemonių, padedančių sumažinti gamtos daromą žalą seniesiems kalvių darbo kryžiams. Bet juos naikina ir žmogus. Sovietmečiu tai skatino ideologija, o kas griauna paminklus mūsų laikais?

„Dabar didysis paveldo priešas – vertės nesuvokimas, kapų tvarkymas pagal niveliuojančią „madą“. Išvažiavę gyventi toli nuo artimųjų kapų, žmonės dėl patogumo uždengia juos akmeninėmis plokštėmis. O surūdijęs kryžius jiems negražus, nepatogus... Nesuprantama, kad tai yra mūsų protėvių tikėjimo ir kūrybos išraiška, šimtametis paveldas, o vieno kryžiaus vertė kadaise buvo kaip dabar gero džipo. Kažkas taikliai pasakė, kad kapai dabar tvarkomi pagal tą patį industrinį skonį, kaip virtuvės baldai: turi būti sterilu, blizgantys paviršiai, jokių nereikalingų dalykų. O ir takai klojami trinkelėmis. Kai viskas taip suvienodinama, nyksta bendruomenės istorijos, paveldo gelmės pojūtis, supratimas, kad yra senesni ir naujesni kapai, senas kryžius ir nauja kapavietė, kad jie brangūs ir močiutei su lazda, ir anūkams. Tvarkomasi taip, tarsi kapai būtų tik šiandien, dabartyje: padarysiu taip, kaip daro kaimynas arba geriau už jį. Šia diena gyvenanti sąmonė – didžiausia grėsmė paveldui“, – sako prof. L. Kėrienė.

Besikalbant paaiškėja, kad pačios metalo menininkės įsipareigojimą pabandyti išsaugoti šimtamečius kryžius subrandino ne vien pagarba Mokytojai A. G. Zinkevičiūtei ir profesinis interesas. Žemaitišką medžio ir metalo meistrų dvasią L. Kėrienė paveldėjo iš savo šeimos, iš kartos į kartą perdavusios gebėjimą matyti, kaip žydi kalvių nukalti kryžiai, ir suvokti to žydėjimo prasmę: „Aš pati esu žemaitė. Mano tėtis varniškis, o mamos gimtinė – Graužų kaime prie pat Lūksto ežero, už kelių kilometrų nuo Varnių. Mamos senelis, mano prosenelis Leonas, buvo stalius Beržės kaime prie Medvėgalio kalno, o ten pat gyvenęs senelio brolis Ignacas – kalvis. Būdama septynerių, mama 1939 m. liko našlaitė ir augo pas gimines tai vienoje, tai kitoje šeimoje. Ji išmoko daug giesmių, nes seneliai buvo labai pamaldūs, močiutė iš tėvo pusės – pranciškonė tretininkė. Apie mamos giminę sakydavo, kad Gumuliauskams suėjus į pagrabą giedoti, prie liktarnos (žibalinės lempos) reikia žmogų statyti – tokie stiprūs buvo vyrų ir moterų balsai. Mama man perdavė gyvą pamaldumą ir giminystės pajautą, nes veždavosi kartu, kai lankydavo vaikystėje jai padėjusius savo dėdes, tetas, gyvenusius tose vietovėse. Ji mane nuo mažumės vesdavosi į bažnyčią, turėjo labai gerą balsą ir padavusi maldaknygę sakydavo: nu, giedokem abidvi. Ir daug pasakodavo apie senuosius žemaičių papročius, giminės likimus. Ta dvasia, suvokimas, pasaulėvaizdis, pasaulėjauta man yra gyva, gili tikrovė. Tai, ko gero, mane ir įpareigoja – negaliu praeiti pro nykstančius kryžius, žinau jų vertę. Todėl stengiuosi padaryti, ką galiu, kad išliktų. Tuo labiau, kad dabar gyvename tokioje baisioje grėsmėje, kad nenorom pagalvoji: o jeigu vėl atvažiuos su tankais – kur bus mūsų istorija, mūsų protėvių ženklai ir kapai, koks mūsų santykis su jais, kur mūsų tarmiški užrašai... Jaučiu būtinybę tai saugoti. Nebeturime teisės tų likučių paleisti iš rankų, iš savo kultūrinės sąmonės.“

LAIMA KĖRIENĖ: “A CONSCIOUSNESS LIVING ONLY FOR THE PRESENT IS THE GREATEST THREAT TO HERITAGE” ON ADELĖ GENOVAITĖ ZINKEVIČIŪTĖ’S COMMITMENT TO SAFEGUARDING SACRED METALWORK MONUMENTS OF SAMOGITIA AND THE KLAIPĖDA REGION

Rasa KALINAUSKAITĖ

In 2024, an impressive publication was released: From the Collections of Adelė Genovaitė Zinkevičiūtė. Memorial Crosses. Samogitian Metalwork from the Late 19th to the First Half of the 20th Century (2024). It was compiled by Professor Laima Kėrienė, a jeweller and academic from the Vilnius Academy of Arts, together with fellow artist Tomas Vaičaitis. The album presents unique iconographic material – approximately 1,200 drawings and photographs of metal crosses from cemeteries in Samogitia and among the Lietuvininkai of the Klaipėda region. The foundation of this publication is the archive of metal artist and art historian Adelė Genovaitė Zinkevičiūtė (1933–2022), who taught for many years at the Telšiai Faculty of the Vilnius Academy of Arts. She compiled this archive over more than half a century. An interview with the book’s compiler, Professor Laima KĖRIENĖ, reflects on the responsibility handed down by her teacher – the duty to protect this vanishing cultural heritage.

1958 M. KAUNIEČIŲ MOKSLEIVIŲ EKSPEDICIJA NEMUNU

Vykintas VAITKEVIČIUS

Įvairiomis progomis jau skelbti dokumentai, prisiminimai ir atlikti pirmieji tyrimai rodo, kokie svarbūs lietuvių tautos kelyje į Atgimimą buvo turistiniai žygiai ir žygeivystės judėjimas. Siekta šviestis ir šviesti: pažinti kraštą, saugoti gamtą ir kultūros paminklus, patiems keliautojams fiziškai ir dvasiškai lavintis (Kavaliauskaitė, Ramonaitė 2011: 41–42; plg. Matulevičienė 2008; Šidiškis 2008; Ramonaitė ir kt. 2015: 155–169). Vis dėlto žygeivystės ištakos ir ankstyvasis šio judėjimo laikotarpis iki Punios sutarties dar visiškai netyrinėtas.

Nemažai žinių apie žygeivius ir jų žygius buvo surinkta VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto mokslinių projektų „Sąjūdžio fenomenas“ (2009–2011) ir „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė“ (2012–2015) metais[1]. Tačiau jais siekta kitų tikslų, todėl daugelį su žygeivystės judėjimu susijusių faktų dar reikia nustatyti, o aplinkybes – nuodugniai tirti.

2024–2025 m. sandūroje savo iniciatyva bendravau su daugeliu dar gyvuojančių vyriausios kartos žygeivių – anuometinių šio nepaprasto judėjimo dalyvių. Tyrimas privalo būti tęsiamas ir, tikiuosi, patrauks sovietinės okupacijos laikotarpio Lietuvos istorijos, visuomenės ir kultūros tyrinėtojų dėmesį.

Iš Rimanto Matulio pirmą kartą išgirdau apie 1958 m. vasarą surengtą daugiau nei 850 km kelionę medine kaimo valtimi nuo Nemuno aukštupio iki jo žiočių[2]. Keletas nuotraukų, keli žiupsniai prisiminimų liudijo, kad tai viena iš tų didžiųjų kelionių, kurios gyvenime labai svarbios: leidžia geriau pažinti save, kuria ilgalaikius ryšius su bendražygiais ir, žinoma, įkvepia tolimesniems žygiams. Aplankęs Kęstutį Vaškelį, antrąjį kelionės dalyvį, radau ne tik nuotraukų albumą, bet ir šios kelionės dienoraštį, veikiausiai švariai ranka

Kelionių nuotraukų albumus sklaido Kęstutis Vaškelis. 2025 m. vasario 23 d. V. Vaitkevičiaus nuotrauka

perrašytą iš lauko užrašų knygelės ar sąsiuvinio[3] . Pasakojimas ir nuotraukos patvirtino, kad kelionės būta sunkios, turiningos, įkvepiančios. Kartu tai buvo Tėvynės erdvės, prasidedančios toli už sovietinės respublikos sienų, atradimas. Nemunas, lyg nepaprastas saitas, Rimantą ir Kęstutį (tiesa, būrelyje viso buvo keturi keliautojai) visam gyvenimui susiejo su kelionėmis.

Iš žygeivystės judėjimo istorijos kiek daugiau žinoma apie 1966 m. liepos 2–3 d. Punios Šile įvykusį „Lietuvos turizmo pionierių atstovų“ teminį žygį-sąskrydį *Mes ir Tėvynė* ir jame priimtą sutartį (Traktatas 1996: 25–28)[4], 1969 m. gegužės 9 d.

1 Už leidimą susipažinti su šių projektų interviu kolekcijomis, saugomomis VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto duomenų bazėje, dėkoju prof. dr. Ainei Ramonaitei.

2 2025 m. vasario 4 d. su R. Matuliu (g. 1941 m. Kaune) bendravome jo namuose Vilniuje, dalyvaujant žmonai Irenai, taip pat keliautojai.

3 2025 m. vasario 23 d. su K. Vaškeliu (g. 1940 m. Sėlos k., Tauragnų vals., Utenos apskr.) bendravome jo namuose Gervėnupyje, Kauno r., dalyvaujant žmonai Elenai, taip pat keliautojai. Dienoraštyje Kęstutis mini, kad su Rimantu jie a b u rašė, tačiau Rimanto kelionės dienoraščio likimas nežinomas.

4 Sutartis, jau perrašyta į švaraštį, kiekvieno atskirai buvo pasirašyta vėliau, sugrįžus į namus.

1959 m. kovo 1 d. pozuoja padubysiais keliaujantys Kauno 1-osios vidurinės mokyklos (buvusios „Aušros“ gimnazijos) turistai. Nuotrauka iš K. Vaškelio albumo

Atlanto nugalėtojo Stepono Dariaus gimtosios sodybos kieme supiltą *Milžinkapį* (Matulevičienė 2008: 66; Šidiškis 2008: 58–59), 1975 m. surengtą penkiolikos žygių ciklą *Daukanto taku* (Didelytė 2012; Beinortas 2017). Žygių, be jokios abejonės, vyko daug daugiau, buvo ir tokių, kuriuos šiandien drąsiai galima vadinti didžiaisiais. Jie vis matavo Tėvynės dydį, ženklino jos ribas ir dažnai buvo lydimi Lietuvai reikšmingos simbolinės sukakties, asmenybės ar temos. Tačiau 1958 m., kuomet į kelionę Nemunu išsiruošė moksleiviai Rimantas ir Kęstutis, būsimieji Punios sutarties signatarai, žygeivystės daigai Kaune ir visoje Lietuvoje buvo vos prasikalę.

Kęstutis, vyriausias keliautojų būrelio narys, mokytojų šeimoje gimė 1940 m. birželio 6 d., likus kelioms dienoms iki Lietuvos okupacijos. Tėvelis Jonas Vaškelis rugpjūčio 2 d. buvo areštuotas, nuteistas ir įkalintas Vorkutos lageryje. Pas jį, jau pasibaigus nuosprendžiui ir tremties metams, Kęstutis nuvažiavo 1959 m. rudenį. Iki tol jį lavino mama, Kauno 14-oje vidurinėje mokykloje dirbęs auklėtojas Kripaitis. Dar Kęstutis studijavo devynis išsaugotus Lietuviškosios enciklopedijos tomus ir, jo paties žodžiais tariant, dievino Tadą Ivanauską.

Sulaukęs šešiolikos, Kęstutis vienas leidosi į pirmuosius žygius – į Čepkelius, į Nemuno deltą. Kodėl vienas? Atsako paprastai – tik vienas keliaudamas gali pamatyti gyvūnus. Pasiekus Atmatą, rūpėjo savo akimis pamatyti, kur tiksliai yra Nemuno žiotys. „Nei kuprinės, nieko, antklodės net neturėjau. Lietpalčiuką tokį. Krūmuose nakvojau. Nors vasara, naktim šalta baisiausiai“, – šiandien juokdamasis prisimena Kęstutis.

Su Rimantu likimas juos suvedė per 1957 m. Vėlines. Kaip daugelis kitų kauniečių, abu atėjo į senąsias Karmelitų kapines prie Vytauto prospekto. Vieni ėjo ratu aplink Dariaus ir Girėno mauzoliejų, kitų dėmesys buvo nukreiptas į aikštę su paminklu žuvusiems už Tėvynės laisvę, kažkuris iš jaunuolių slapta atsinešė Trispalvę... Buvo praėję metai nuo dienos, kai, išreikšdami savo palaikymą vengrams, kauniečiai čia surengė spontaniška antisovietinę demonstraciją.

Skirtingais keliais atėję į kapines, Kęstutis ir Rimantas buvo sulaikyti, naktį jiems buvo skirta po 10 parų arešto, ir abu atsidūrė toje pačioje kameroje miesto kalėjime A. Mickevičiaus gatvėje. Kameroje – turbūt šimtas žmonių: „kaip kiaulės gulėjom <...> turėjau boloninį lietpaltį tokį <...> tai aš paklojau ir kažkaip žiūriu – jisai nieko neturi. Sakau: „Tai gulk čia“. Ir taip gulėjom dešimt dienų“ – prisimena Rimantas. Ir taip jie abu, Kęstučio žodžiais tariant, susiuostė, pradėjo kalbėtis ir... suplanavo kitų metų žygį Nemunu.

Kaunietis Rimantas, gimęs 1941 m. vasario 19 d., tuo metu taip pat jau buvo paragavęs turizmo skonio. 1-oje vidurinėje mokykloje – buvusioje Kauno Aušros gimnazijoje – kartu su Tadu Šidiškiu, Juozu Dapkevičiumi ir kitais jau keliavo pakaunėje. Jaunuolių vaizduotę žadino knygos apie indėnus, save jie dažnai vadino *traperiais*[5]. Tačiau toks pat reikšmingas buvo ir Lietuvos istorijos dėmuo.

Stanislava Matulienė – Vaclovo Lastausko ir Marijos Ivanauskaitės-Lastauskienės, geriau žinomos literatūriniu Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, dukra – sūnų Rimantą, kuris domėjosi istorija, anksti supažindino su Petru Tarasenka.

5 Iš anglų k. *trapper* „žvėrelių gaudytojas, jų kailiukų pardavėjas“.

1956-aisiais viena po kitos išspausdintos dvi didelio atgarsio visuomenėje sulaukusios jo knygos – pirmoji apie Lietuvos piliakalnius (1956a), o antroji, archeologinių apsakymų rinktinė, buvo skirta moksleiviams (1956b). Tuo metu P. Tarasenka buvo Kaune ir visoje Lietuvoje vyriausias, daugiausiai patirties turintis, į Vakarus neišvykęs archeologas. Taip pat svarbu, kad jis kaip niekas kitas mokėjo patraukti, sudominti senove moksleivius.

Rimantas lankydavosi Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės (buvusio Vytauto Didžiojo Kultūros) muziejaus Pirmykštės dailės (buvusiame Archeologijos) skyriuje, kuriame dirbo P. Tarasenka, o skyriui vadovavo Rimutė Rimantienė. Praėjus daugeliui metų, ji prisiminimuose aprašė Rimanto[6] vadovaujamus smalsius nutrūktgalvius, tarp kurių, kaip jie kartą pasipasakojo, „nebuvo nė vieno, kuris nebūtų kada nors ko nors nusilaužęs – rankos, kojos ar bent šonkaulio“ (Rimantienė 2010: 236).

Atėję į Muziejų, moksleiviai daug R. Rimantienės ir P. Tarasenkos klausinėdavo, domėjosi kraštotyros klausimais, o ruošiantis kelionėms jiems buvo leidžiama susipažinti su buvusios Kultūros paminklų apsaugos įstaigos kartoteka. R. Rimantienė prisimena, kad kartą ilgesnį laiką Rimantas nepasirodė, o atsiradęs pasisakė, jog buvo areštuotas už „pasireiškimą“ per Vėlines miesto kapinėse. Taip tampa aišku, kad moksleiviai Muziejaus archeologus lankė dažnai (galbūt net kartą ar du per savaitę), ir 1957 m. rudenį ši draugystė jau buvo tvirta, abiejų pusių palaikoma. Esą tada R. Rimantienė pasiūliusi Rimantui įkalbėti kokį susipratusį mokytoją ir įsteigti mokykloje Kraštotyros būrelį (Rimantienė 2010: 236).

Kol kas sunku tiksliai pasakyti, ar tuo metu *aušrokai* savo mokykloje jau turėjo formaliai geografijos mokytojos Kasperavičienės vadovaujamą moksleivių turizmo būrelį ar net klubą, klubą (apie jį priisminimuose užsimena T. Šidiškis), prie kurio 1957 m. pabaigoje ar 1958 m. pradžioje buvo įkurta kraštotyros sekcija. Kęstutis, kuris po Vėlinių bei arešto taip pat pradėjo lankyti Rimanto mokyklos turistų būrelį ir aktyviai keliauti, pasakoja apie ten įkurtą gamtos mylėtojų sekciją. Ją įkvėpė tuo metu Zoologijos muziejuje dirbęs ornitologas Leonas Jezerskas.

Pabaigę dešimt klasių, Rimantas su Kęstučiu jau žinojo, kur keliaus vasarą. Tarpininkaujant R. Rimantienei, jiems buvo parengtas Muziejaus raštas, kuriame žygis Nemunu pavadintas *Moksleivių archeologine ekspedicija Nr. 12,* ir moksleiviai gavo

R. Matulis (kairėje) ir K. Vaškelis (dešinėje) prie Geidukonių (Alytaus r.) mitologinio akmens, kurį pirmasis aprašė ir nuotrauką paskelbė P. Tarasenka knygoje „Pėdos akmenyje“. Apie 1958-1959 m. Nuotrauka iš K. Vaškelio albumo

užduotį išmatuoti mažiau žinomus panemunių piliakalnius, užpildyti atitinkamus Archeologijos paminklų pasus. Į draugiją dar buvo pakviesti du jaunesni draugai – Tadas Šigauskas ir Juozas Grizickas, apie kuriuos žinių šiandien trūksta[7].

Iš pradžių Kęstutis ir Rimantas ketino Nemunu plaukti lyg sielininkai, ant iš medžių surišto plausto. Rimantas prisimena, kad vežėsi ir specialiai pagamintus kablius rąstams sukabinti. Vis dėlto aplinkybės susiklostė kitaip, ir 1958 m. birželio 12 d. plaukimas Stolpcuose prasidėjo jaunuoliams sulipus į... kiaurą valtį. Kadangi keliautojų nuotykiai aprašyti skelbiamame dienoraštyje, detaliau apie juos pasakoti nėra reikalo. Apmaudu, kad birželio 28 d. kiek aukščiau Druskininkų nuskendo Rimanto prieš kelionę nusipirktas fotoaparatas FED. Atrodo, jis buvo pakeistas kitu fotoaparatu jau Kaune. Čia Tado ar Juozo tėvų buvo pasirūpinta ir kita, didesne valtimi.

Česlovo Kudabos duomenimis, turistai iš Lietuvos Nemunu plaukė 1956 ir 1958 m. (Kudaba 1970: 30) Apie pirmąją iš šių kelionių tikrų žinių neturime. 1958-ųjų ekspedicija, surengta Kauno 1-ojoje vidurinėje mokykloje veikusio turistų būrelio narių, – tai pirmoji dokumentuota kelionė Nemunu nuo jo aukštupio Stolpcuose[8] iki pat Kuršių marių po ilgos pertraukos, dėl politinių

6 Knygoje įsivėlė klaida, minimas ne Rimantas, o Algis Matulis.

7 Tiesa, vėliau T. Šigauskas dar minimas su Kauno miesto turistų klubu keliavusio Vinco Kavaliausko sąrašuose – ne kartą 1960–1963 m. vedė pėsčiųjų žygius po Lietuvą.

8 853 km iki upės žiočių.

aplinkybių susidariusios nuo XX a. pirmos pusės iki vidurio[9]. Beje, moksleiviai buvo nusiteikę irtis ir per marias, tačiau, kilus audrai, vos liko gyvi ir apsigręžė atgal. Iki Jurbarko toje pačioje valtyje juos beveik parą tempė barža, o į Kauną – garlaivis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrinėtojai, visuomenės veikėjai, rašytojai – ir tie, kurie Nemunu plaukė, ir tie, kurie jį aprašė būdami sausumoje, – pradėjo reikštis XIX a. viduryje (žr. Moravskis 2009). Tačiau ar nebus taip, kad visi keliautojai apsiribodavo kuriuo nors Nemuno ruožu. Antai 1829 m. Arnoldas Zenevičius plaukė nuo Jurbarko, 1872 m. Zygmuntas Glogeris – nuo Gardino, 1908 m. Tadas Daugirdas su Liudviku Kšivickiu – nuo Alytaus, 1911 m. T. Ivanauskas, Antanas Žmuidzinavičius ir Petras Rimša – Merkiu nuo Jašiūnų ir Nemunu tolyn nuo Merkinės. Į Nemuno aukštupį dėmesį kreipė ir tuo metu jį atidžiai tyrinėjo konkrečių praktinių tikslų turintys hidrografai. Jų darbai nuo XIX a. pradžios tęsėsi visą šimtmetį ir buvo dokumentuoti (plg. Kolupaila 1934; 1950: 192–193; Griškaitė 2000). Lietuvos Respublikos laikais iniciatyvą perėmė Steponas Kolupaila, kuris Nemunu susidomėjo 1919 m., dirbdamas Maskvoje. 1921 m. sugrįžęs į Lietuvą, žymusis profesorius su Nemunu nesiskyrė iki pat 1944 m., kai buvo priverstas pasitraukti į Vakarus.

Rengdamiesi kelionei, moksleiviai buvo detaliai susipažinę būtent su S. Kolupailos veikalu apie Nemuną (1940) ir šią knygą keliaudami turėjo su savimi. Dar daugiau, keliautojams pasiekus Deliatičių kaimą, Rimantas su Tadu bendravo su senuoju Nemuno vilku – upeiviu Ivanu Trubko, kuris 1932 m. vasarą buvo Stepono ir jo brolio Igno Kolupailos ekspedicijos iš Stolpcų į Gardiną vedlys (Kolupaila 1940: 15; 1950: 46–47, 53–54) .

Dar vienas į Kęstučio dienoraštį įrašytas sakinys: „Čia pagal 1920 m. Maskvos sutartį turėjo eiti Lietuvos siena“ labai primena profesorių („Pagal 1920 metų Maskvos sutartį, siena tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos turėjo eiti Bereznos upe“ – Kolupaila 1940: 16) ir rodo, kad moksleiviai naudojosi būtent šia knyga. Beje, S. Kolupailai rūpėjo šią istorinę vietą įamžinti fotografijoje, o moksleiviai, išlipę jau savame – Lietuvos – krante, pasijuto lyg būtų atradę dar nežinomą žemyną...

Nemuno istoriografijos žinovė, istorikė Reda Griškaitė apie XX a. Nemuno tyrinėtojus rašė: „Nors ir atrodys, kad ši upė jau pakankamai ištirta, o jos pakrantėse vargu ar galima rasti ko nors nauja istorijai, juos, kaipo ir pirmuosius keliautojus, į priekį gins toji amžina viltis rasti praeities ženklų. O dar tiksliau – įsitikinimas, kad tik įminus Nemuno mįslę, bus galima įminti ir mūsų pačių mįslę“ (Griškaitė 2000: 106). Šie žodžiai puikiai tinka ir kalbant apie keliautojus moksleivius, kurie ne vien norėjo išbandyti save ir patirti nuotykių, tačiau atkakliai ieškojo ir Lietuvos istorijos ženklų, nuoširdžiai kūrė dar vieną Nemuno tyrinėjimų istorijos šaltinį, su kuriuo šiandien pirmą kartą supažindiname platų žurnalo skaitytojų ratą.

Autoriui sutikus, dalijamės pirmajai kelionės daliai – plaukimui Nemunu per Baltarusijos teritoriją, nuo Stolpcų iki Lietuvos sienos, skirta dienoraščio dalimi, ji šiek tiek trumpinta, rengiant spaudai tikslinta skyryba, vietovardžių rašyba, pavieniais atvejais redaguota sintaksė.

9 Panašiu metu, apie 1958 ar 1959 m., buvo surengta dar viena – knygų vaikams autoriaus Anzelmo Matučio ir fotografo Vytauto Stanionio – kelionė Nemunu (Matutis 1959).

LITERATŪRA:

Beinortas 2017 = J. Beinortas (sud.). *Mūsų žygis Simono Daukanto taku. 1975 m*. Panevėžys.

Didelytė 2012 = G. Didelytė. *S. Daukanto tako eskizai*. Vilnius.

Griškaitė 2000 = R. Griškaitė. Nemunas kaip XIX amžiaus Lietuvos istoriografijos objektas. *Metmenys*, Nr. 7–8, p. 72–106.

Kavaliauskaitė, Ramonaitė 2011 = A. Ramonaitė, J. Kavaliauskaitė (red.). *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius.

Kolupaila 1934 = S. Kolupaila. Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai. *Židinys*, Nr. 7, p. 51–65.

Kolupaila 1940 = S. Kolupaila. *Nemunas*. Kaunas.

Kolupaila 1950 = S. Kolupaila. *Nemunas*. Chicago, Ill.

Kudaba 1970 = Č. Kudaba. *Kur Nemunas teka*. Vilnius.

Matulevičienė 2008 = S. Matulevičienė. Saulės ir vėlių taku. Kalbamės su T. Šidiškiu. *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 64–67.

Matutis 1959 = Anzelmas Matutis. *Nemuno vingiuose*. (Nuotraukos – V. Stanionio). Vilnius.

Moravskis 2009 = S. Moravskis. *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrėlio gavenda*. Parengė R. Griškaitė. Vilnius, t. 1. (1 leidimas lenkų k. – 1858 m.).

Paltanavičius 2017 = Selemonas Paltanavičius. Nemunu per Lietuvą. Vilnius.

GRamonaitė ir kt. 2015 = A. Ramonaitė, J. Kavaliauskaitė, V. Klumbys (sud.) *Kažkas tokio labai tikro. Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos. Sakytinės istorijos šaltinių rinkinys*. Vilnius.

Rimantienė 2010 = R. Rimantienė. *Aš iš dvidešimtojo amžiaus. Pluoštas archeologės prisiminimų*. Vilnius.

Šidiškis 2008 = T. Šidiškis. Keturiasdešimt metų su žygeiviais. *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 56–63.

Tarasenka 1956 a = Petras Tarasenka. *Lietuvos piliakalniai*. Vilnius.

Tarasenka 1956 b = Petras Tarasenka. *Didžiųjų Tyrulių paslaptys*. Vilnius.

Traktatas 1996 = *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys.

1958 M. ARCHEOLOGINĖS EKSPEDICIJOS DIENORAŠTIS

Kęstutis VAŠKELIS

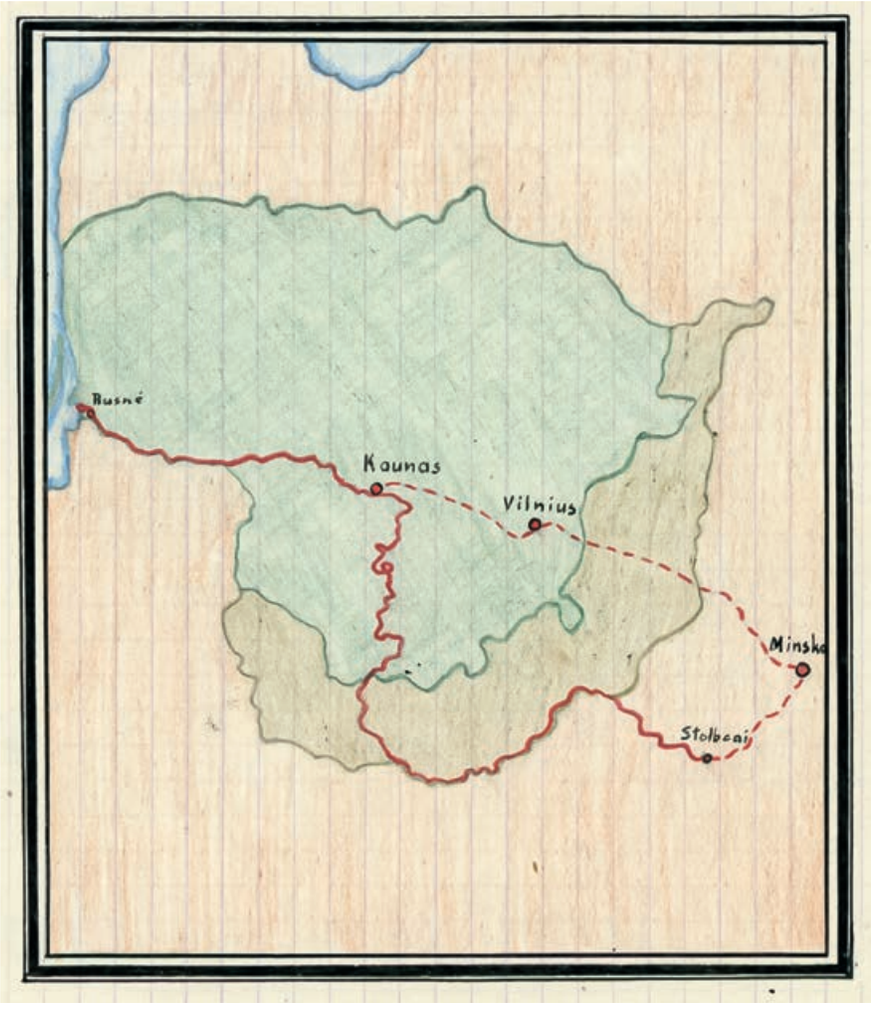

1958 m. kelionės Nemunu dienoraščio priešlapis. Piešė K. Vaškelis

1958 metais man teko dalyvauti Moksleivių archeologinėje ekspedicijoje Nr. 12. Maršrutas buvo gan didelis ir įdomus: traukiniu nuvažiuoti iki Minsko, iš ten į Stolpcus ir nuo Stolpcų plaukti Nemunu iki pat žiočių (853 km). Mūsų uždavinys buvo rinkti Nemuno krantų archeologinę medžiagą bei matuoti piliakalnius ir pildyti jų pasus. Uoliai padedant mokytojai Kasperavičienei, mes, keturi ekspedicijos dalyviai, birželio 9 d. buvome pasiruošę išvykti. Ekspedicija truko nuo birželio 9 d. iki liepos 21 d.

Birželio 9 d.

Iš pat ryto aš su didžiule kietai prikimšta kuprine atvykstu pas Rimą. Kiti ekspedicijos dalyviai dar nesusirinko. Skubame su Rimu į mokyklą, pas mokyt. Kasparavičienę, kuri visaip mumis rūpinosi ir mums padėjo. Čia gauname kažkokį dokumentą, kurį prisegame prie savo popierizmo kolekcijos, ir pusantro šimto rublių lėšų. Grįžę jau radome visus susirinkusius. Visi keturi: aš, Rimas, Juozas ir Tadas, vilkdami sunkias kuprines, kartu su Rimo teta, važiuojančia į Minską, einame į stotį. Traukinys iš Kauno pajuda pusė dviejų, ir galų gale mes važiuojame, važiuojame į seniai išsvajotą kelionę, į svetimą šalį, ten, prie senelio Nemuno, kuris maža upele vingiuoja po svetimas žemes, ieškodamas kelio į Lietuvą, kur plačia upe virtęs, varo savo vandenis į vakarus, ir pagaliau Lietuvos upių tėvas išnyksta marių platybėse....

<...> Nė nepajuntame, kaip prisiartiname prie Molodečno. Čia, 1920 m. sutartimis su Rusija, turėjo eiti administracinė Lietuvos siena. Už jos – Baltarusijos miestas Molodečnas. Traukinys sustoja; Rimas rašo dienoraštį, o mes trise išlipame pasižvalgyti į peroną. Praeiviai, užgirdę mus kalbant lietuviškai, nuo kojų iki galvos gerai mus apžiūrinėja... <...>

Birželio 10 d.

[Minske] Rimo dėdė siūlo mums viską, kas tik galėtų praversti kelionėje. Paimame mažą „fuksiuką“[10] ir dar mažesnį pjūklelį metalui pjauti. Ir, kas svarbiausia, jis mums padovanoja didelį Baltarusijos žemėlapį. Atsisveikinę su Rimo giminėmis, nueiname į stotį, čia dar turime vargo, kol surandame reikiamą traukinį, bet, susikraustę į vagoną, linksmoj nuotaikoj riedame prie Nemuno, kurio jau spėjome pasiilgti. <...>

Priekyje Stolpcai. Peronas prasiplečia ir traukinys sustoja. Mes išlipame, bet tenka susigūžti, nes jau tuoj tuoj pradės lyti, ir vos tik spėjome prisiglausti prie kažkokios dirbtuvėlės tvoros, kai prasidėjo negailestingas lietus. Daiktus susikrovėme į krūvą ir apdengėme palapine, žinoma, ir patys ten sulindome. Lijo neilgai, ir vos tik nustojo, pakilome eiti. Pasirodo, stotis buvo gerokai atitolusi nuo miestelio, mums teko toli eiti, kol galų gale pasiekėme Nemuną. Bet varge, koks jis čia buvo pasigailėtinai menkutis, tiesiog bala! Bet vis dėlto jis turėjo kuo didžiuotis, nes čia jį kirto net trys tiltai, visi jie su uždraustomis zonomis, saugomi. Pirmasis tiltas – geležinkelio – buvo svarbi magistralė, netrukus tuo įsitikinome, nes pravažiavo labai ištaigingas traukinys „Maskva-Varšuva-Berlynas“. Kitas tiltas – senas, medinis – buvo paprasto vieškelio, o trečiasis, gelžbetoninis – geros autostrados.

Perėję miestelį, dar gerokai atsitolinome nuo jo ir sulindome į panemunės krūmynus, čia pastatėme palapinę ir pasiruošėme gyventi, kol surasime valtį. Dar buvo anksti, todėl aš su Rimu nuėjau ieškoti valties. Netoli buvo kaimelis ant Nemuno kranto, ten ir užsukome. Klausiame vienur, klausiame kitur – visi turi, bet neparduoda. Daugiau pakalbėjome su viena moteriške, ji pasisakė esanti lenkė ir sakė, kad čia daugelis lenkai, bet sunku tuo tikėti. Kalbėjo ji, kad sunku čia su mokslu: sakė, kad septynmetė mokykla baltarusiška, bet vidurinė – jau rusiška... Einame toliau kaimo gatvele, iš kažkur jau mums šaukia užeiti į galinį kaimo namą, ten esanti parduoti valtis. Nueiname. Sutinkame jauną vyrą, kuris, sužinojęs reikalą, tuoj nuveda mus į kluoną, kur yra jo valtis. Apžiūrime. Valtelė nedidelė ir sena. Tik tas gerai, kad dugnas nesiauras ir plokščias, bet irklų nėra ir nebuvo. Pradedame derėtis, jis sako, kad ji dabar leis vandenį, bet užsmaluosiąs. Taip pat ir suoliukus sudės. Pažadėję užeiti kitą dieną, nueiname pasižiūrėti į miestą. Nemune plūduriuoja jų apie porą, bet ir nedidesnės, visos kaip standartas. Įsikalbėjome su vienu senuku, pasirodo, jis senas sielininkas, daug kartų buvęs Lietuvoje. Duoda jis daug patarimų ir, mūsų nusivylimui, pasako, kad valčių didesnių čia nebūna ir kad pigiau kaip už 250 rub. mes nenusipirksime. Grįžome į stovyklą, ir, kai pradėjo temti, Rimas su Tadu nuėjo pas mūsų pažįstamą valties. Sutemo, juodu ilgai negrįžo, o mudu įnirtingai atakavo debesys uodų. Teko imtis priemonių: sukūrėme prie palapinės laužą ir pradėjome viską dūmais rūkinti. Tylus vakaras apgaubė drėgną žemę ir panemunės krūmynus, prie kurių mes buvome prisiglaudę. Iki Nemuno nuo mūsų buvo dar toli, bet tarpą skyrė pelkėtas alksnynukų atžalynas. Čia visą vakarą girdėjosi perkūno oželio „mekenimas“, nuostabu, kad jo balsą girdėjome visą naktį ir kitą rytą.

Pagaliau grįžo ir „pirkėjai“. Naujienos nekokios: tikrai pigiau kaip už 250 rub. neatiduoda, bet tik tas gerai, kad žadėjo sutaisyti, įdėti suoliukus, padaryti irklą.

Sugulėme. Tai buvo mūsų pirmoji kelionės naktis palapinėje. Nedavė ramybės uodai, jų čia buvo ištisi spiečiai, ir jie gana karingai mus atakavo. Antroji blogybė buvo ta, kad pradėjome šlapti iš apačios. Peršlapo mano lietpaltis, kojos taip pat šlapios, bendrai, nebuvo malonu. Naktį darėsi šalta. Tankiai pabusdavom.

Birželio 11 d.

Pagaliau sulaukėme ryto. Buvo pusė aštuonių, kai mes išlindome iš palapinės. Oras žadėjo gražią dieną. Buvo saulėta.

Mūsų mažiukus išleidome į miestą, o mudu su Rimu vargome prie savo dienoraščių. Palapinėje pasidarė karšta, be to, ten rado prieglobstį kone visi vabzdžių klasės atstovai, mums teko lįsti lauk.

Tik apie pietus, sugrįžus mažyliams iš miesto, mudu išėjome ten pasidairyti. Nuėję į miestelį, iš karto patraukėme į iškilmingai stovinčius griuvėsius, kurie dar vakar patraukė mūsų dėmesį. Pasirodo, ten esama sugriautos per karą katalikiškos bažnyčios. Netoli jos, ant pakilesnės vietos, stovėjo graži *pravoslaviška* cerkvelė.

Trumpai apžiūrėję Stolpcus, pasukome per senąjį tiltą į Naująjį Sveržanį. Tai buvo atskiras miestukas kairėje Nemuno pusėje, nors ir atrodė kaip Stolpcų priemiestis. Čia taip pat buvo *pravoslavų* cerkvė ir apleista bei uždaryta katalikų bažnyčia. Tik apėję plačias apylinkes, grįžome į stovyklą. Čia prie palapinės radome besiganančią karvių bandą. Kad jos nepagadintų mūsų stovyklos sanitarinio bei higienos stovio, teko išvaikyti karves, panaudojus visus karingiausius šūksnius.

10 Šiuo atveju – pjūklelį.

Saulė slinko vakarop, bet buvo karšta. Palikę palapinę vieną, visi keturi bridome per aukšta žole apaugusią pievą prie Nemuno. Čia pasimaudėme. Nemunas čia neplatus ir negilus, kai kur galima perbristi, bet yra ir gilesnių duburių.

Grįžę į stovyklą, radome čia iš kažkur atklydusį ožiuką. Nuotaika mūsų buvo puiki, tad visi aktyviai dalyvavome jo gaudyme. Ilgai lakstėme, kol galų gale „mūsų teritorijos pažeidėjas“ buvo „areštuotas“. Sušėrėme jam gerą duonos porciją, bet paleistas jis neparodė dėkingumo ir dingo krūmuose. <...>

Birželio 12 d.

Šią naktį miegojome geriau negu praėjusiąją, o 6 val. ryto mudu su Rimu buvome jau „stati“ ir nuėjome žiūrėti valties. Valties savininką radome jau betašantį irklą. Valtį buvo ir pasmalavęs, bet kai ją nunešėme į Nemuną, pasirodo, buvo kiaura kaip rėtis. Teko ją vėl nešti atgal. Kol ji išdžius ir bus galima vėl smaluoti, mes grįžome į palapinę. Mažieji nuėjo į miestą paimti *štampo* ant maršrutlapio ir išsiųsti laiškų. Pradėjo lyti. Mes nuėjome pas baltarusį. Čia teko po stogu valtį dirbtinai džiovinti su lempa. Pagaliau mes ją nusmalavome iš pagrindų, ir darbai buvo baigti.

Sutempiame daiktus ir pasiruošiame kelionei. Valtis vis dar truputį leidžia vandenį, bet baltarusis tikina, jog subrinks. Čia atsisveikinę su valties savininku, lygiai 5 val. išplaukiame. Už 8–9 kilometrų, prie pat Nemuno, turi būti miškas, čia ir bus mūsų šios dienos kelionės tikslas. Valtelė maža, mes dar nepratę prie jos, bijome ir krustelėti, kad neapsivožtume. Irklas tik vienas, irti norime visi. Teko irkluoti pagal eilę. Nemuno krantai labai žemučiai, apaugę karklynais. Srovė ne tokia jau stipri, kaip mes tikėjomės, todėl ir plaukėme lėtai.

Ir kas nuostabiausia, tai kad Nemunas čia nepaprastai vingiuotas. Vingiai kai kur sudaro daugiau nei pusę apskritimo, o tokių kilpų beveik viena prie kitos. Miškas matosi gan arti, bet čia nutolstame nuo jo, čia vėl priartėjame, čia jis vienoje pusėje, čia kitoje. Dar atkreipiame dėmesį į meškeriotojus ir *spiningistus*, kurių čia apstu abiejuose Nemuno krantuose. Staiga beveik priešakyje pamatome... Stolpcus. Išsigąstame, ar tik neplaukiame atgal, bet vėl didelis vingis, ir vėl miestelis lieka užpakalyje. Priekyje miškas. Ošiančios pušys, čia pat vingiuojantis Nemunas sudaro labai gražų vaizdą ir labai primena Lietuvą.

Prisiyrę prie pušynėlio, išlipame į krantą, valtį taip pat ištempiame. Ant kalniuko pastatome palapinę ir užkuriame laužą.

Sutemo. Laužo šviesa apšviečia gretimų pušų kamienus, o už jų jau visai tamsu. Žemai blizga vingiuota Nemuno juosta. Kažkur panemunės krūmuose suokia lakštingala...

Miegojome gerai, žemė buvo sausa, ir skruzdėlės nespėjo subėgti iš apylinkės, bet uodai atliko savo <...>.

Birželio 13 d.

Papusryčiavę pradėjome remontuoti valtį: nuleidome suoliukus truputį žemiau, abiejuose galuose įtaisėme groteles daiktams padėti ir dugną truputį pasmalavome.

Netoli mūsų nakvynės vietos, dešiniajame Nemuno krante, buvo nedidelis skardžiukas, kuris puošėsi vienintele pušimi, išlikusia jo viršūnėje, gi aplinkui – tik kelmai. Pažymėtina, kad šis, apie 5 m aukščio skardis, buvo turbūt pirmasis Nemune.

Mudu su Rimu įsirangėme į pačią pušies viršūnę. Prieš mus atsiskleidė platus akiratis. Tolumoje bolavo Stolpcai, visur lygumos, lygumos, per kurias įmantriausiais vingiais išvingiuoja mūsų Nemunas.

Netrukus su dviračiu atvažiavo kažkoks baltarusis. Pradėjome pokalbį. Pasirodo, jis ne „kirvis“: nusimano politikoj, pritaria Lietuvos siekimams, taip pat rodėme jam žemėlapius ir Kolupailos „Nemuną“, – jam visa tai buvo įdomu. Jis net laužą mums užkūrė, ko patys neįstengėme.

Šiandien, kaip ir vakar, išplaukėme tik apie 5 valandą. Čia kaip tik prasidėjo jau kitokie Nemuno krantai: vaga pasidarė truputį tiesesnė, krantai gražesni. Kai kur jau prie vandens augo seni ąžuolai, kitur – palinkę gluosniai gėrėjosi vandenyje savo atvaizdu. Sparnuočių pasaulis taip pat keitėsi. Jeigu nakvynės vietoje klausėmės lakštingalų ir volungių giesmių, tai čia turėjome klausytis nenutrūkstamų griežlės kreksėjimų.

Mus nustebino kairėje pusėje pasirodęs smėlynas. Išsikėlėme su Rimu apžiūrėti. Buvo tai keletas smėlio kalvelių, apaugusių kadagio krūmais. Šią pirmąją sutiktą Baltarusijos „sacharą“ įamžinome dviejuose kadruose ir patraukėme toliau. Už vingio pasirodė Žukovo-Boroko kaimas. Čia buvo graži medinė cerkvelė ir kažkokio mūrinio malūno griuvėsiai, iš tolo atrodę kaip senoviniai pilies griuvėsiai. Prie cerkvės, nedideliame žemės kauburyje, radome daug senovinių šukelių, matyt, tai buvo koks nors senkapis. <...>

Birželio 14 d.

<...> Kadangi šias visas tris plaukimo dienas labai sugaišome, tai šiandien nutarėme plaukti per

naktį. Bet kur tau. Paplaukę apie 10 km, ant kranto sutikome kareivių dalinį. Jie čia buvo atvažiavę su keletu sunkvežimių bei tanketėmis ir, pasistatę keletą palapinių, poilsiavo. Buvome jų pakviesti pasikalbėti, todėl netoliese suradę patogią vietelę, išsikėlėme. Sutemus atėjo du kareiviukai: karininkas armėnas ir uzbekas. Pasirodo, jų dalinyje rusų beveik nėra. Prie degančio laužo buvo gera kalbėtis ir gan ilgai su jais fantazavom. Armėnas, pasirodo, „cvekas“, bet uzbekas – neblogas vyrukas. Pagaliau atsisveikinome, ir kiekvienas nuėjome gulti. Naktis buvo rami, graži. Girdėjosi putpelių ir kitokių paukščių balsai.

Birželio 15 d.

Rytas buvo neblogas, bet gan vėsus.

Šiandien plaukėme labai gražiu Nemuno ruožu: čia jis vingiuoja tarp retų ąžuolų giraičių, čia įlenda į tankų lapuotį mišką, ir visur išvartos, nuošliaužos ir laukinis gamtos grožis. Čia ir pasiklysti nesunku, nes Nemune daugybė senvagių, visokių atsišakojimų, salų, – nežinai, nė kur plaukti. Taip pat mūsų dėmesį patraukė žemi, bet statūs krantai su rudais geležies klodais. Tokių pageležavusių pakrančių matėme ir toliau plaukdami. <...>

Čia gyventojų reta, visai nematyti, išskyrus tik pavienius meškeriotojus, kurie jau iš tolo klausia, iš kur ir į kur keliaujame. Sutikome meškeriotoją, kuris jau žinojo, iš kur ir į kur plaukia lietuviai. Matyt, žinios čia sklinda greičiau negu mes patys iriamės.

Netrukus tolumoje pamatėme Jeremičių cerkvės bokštą. Išlipome su Rimu į krantą ir tiesiu keliu pasiekėme bažnytkaimį. Kaimas įsikūręs kairiajame krante, truputį žemiau kairiojo Nemuno intako Ušos.

Jeremičiai – nemažas tipiškas Baltarusijos gatvinis kaimas, su aikšte viduryje, kurioje stovi graži cerkvė su varpine. Gal visą valandą pragulėjome ant kranto, kol, apsukusi didelį vingį, pasirodė mūsų valtelė. Prieš srovę pūtė stiprus vėjas, kilo didelės bangos, todėl ir valtis stūmėsi lėtai. Nusiyrėme truputį toliau nuo Jeremičių, bet dėl didelių bangų plaukti toliau negalėjome ir nutarėme sustoti poilsio. <...>

Birželio 16 d.

<...> Beplaukdami toliau pamatėme Ščorsų bažnyčios bokštą. Kaip paprastai, mudu su Rimu išsikėlėme į krantą ir patraukėme tiesiausiu keliu į bažnytkaimį. Ėjome gražiai apsodinta alėja, kurios vienas galas rėmėsi į miestelį, o kitas – prie Nemuno, kur buvo seno tilto likučiai. Miestelis buvo neblogas, paskendęs didelių medžių pavėsyje ir, kaip ir daugelyje Baltarusijos kaimų, su įvairiausiais ornamentais palangėse. Susiradome ir garsųjį Ščorsų dvarą[11], teisingiau, ne dvarą, o tik jo griuvėsių likučius. Vartai taip pat buvo apgriauti, senovinis herbas virš jų – nuplėštas. Visa tai apžiūrėję ir nufotografavę, pasukome mums reikiama kryptimi, stengdamiesi priartėti prie Nemuno. Praėję keletą kilometrų, pasiekėme Nemuną, o čia dar kurį laiką ėjome pasroviui, kol pasiekėme sieliais užverstą Nemuno vagą. Sužinoję, kad mūsų valtis nepraplaukė šia vieta, pasukome atgal jų ieškoti. Teko grįžti keletą kilometrų atgal, kol juos pamatėme. Pasirodo, kad pora kilometrų žemiau mūsų išlipimo vietos buvo vėl pontoninis tiltas, prie kurio jie laukė porą valandų. Pagaliau, kai valtį pernešti padėjo vietiniai gyventojai, jie yrėsi toliau. Toje vietoje, kur upėje buvo ruošiami sieliai, turėjome daug darbo, kol pro juos prasiskynėme kelią, bet netoliese pamatėme kitą, mūsų keikiamą ir nekenčiamą pontoninį tiltą. Vėl toks pat pernešimas.

Atėjo vakaras, ir mes kažkokio kanalo pakrantėje, po senais ąžuolais, susitaisėme nakvoti. Vakarienė turėjo būti puiki: yra lydekaitė, kurią Rimas nudžiovė nuo kažkieno paliktos meškerės, ir paauglys žąsinas, mūsų „nuskalpuotas“ didelės medžioklės įkarštyje. O buvo taip. Kadangi panemunės lankose žąsų net balta nuo jų gausumo, o gyventojų – reta, nutarėme savo pilvų naudai „nusirašyti“ pirmą pasitaikiusį žąsiną. Bet tai ne taip lengva, kaip jau mums atrodė. Numatėme vieną atskirą būrelį ir pradėjome gaudyti. Tadas su valtimi medžiojo jas Nemune, o mes visi trys, su didžiulėmis kuokomis rankose, krante. Pagaliau, Tado rankų dėka, vienas žąsiūkštis – mūsų. Tik gaila, kad vakarienei mes jo nespėjome išvirti.

Birželio 17 d.

Užtat pusryčiams mes jį skaniai sutaršėme.

Po pusryčių vėl kelionė. Netoli plaukę, mudu su Rimu vėl palikome draugus vienus, o patys tiesiu keliu nužingsniavome į Liubčios miestelį, dabar net rajono centrą. Kol vingiais ir vingeliais atplaukė mūsų valtis, mudu spėjome apžiūrėti Mindaugo laikų pilį[12] ir nupirkti duonos atsargų, kurios mums jau pritrūko.

Ties pontoniniu tiltu, kuris jau turbūt buvo paskutinis mūsų kelyje, palaukėme kolegų ir tokiu pat būdu, kaip visuomet, persinešėme valtį.

11 Tai buvo viena pirmųjų klasicizmo stiliaus didikų rezidencijų LDK. XVIII–XIX a. sandūroje Sčorsai tapo krašto šviesuolių traukos centru (išsamiau žr. Paltanavičius 2017:140).

12 Turima omenyje XVI a. pabaigoje Radvilų pastatyta pilis.

Diena buvo saulėta, karšta, sustojome nusimaudyti ir kai ką išsiskalbti. Toliau pasiekėme Deliatičių kaimą. Šį kartą į krantą išsikėlė Rimas ir Tadas. Aš su Juozu plaukiau toliau. Netoli buvo ir Beržūnos (Beržuonos) žiotys. Čia pagal 1920 m. Maskvos sutartį turėjo eiti Lietuvos siena. Mudu išlipome „savojoje“ žemėje. Jautėmės lyg pirmieji būtume išsikėlę nežinomame žemyne. Tuo metu iš Beržūnos išniro ilgas sielis su dviem sielininkais ir nuplaukė Nemunu žemyn.

Už Beržūnos Nemunas tampa platesnis, tiesesnis, krantai paaukštėja. Čia sutikome keletą baržų, pasisupome ant kateriuko sukeltų bangų. Visur kvepėjo laivininkyste. Pakrantėse matėsi laivybos stulpų ir, nors literatūroje Nemunas laivybine upe laikomas nuo Stobcų, mes šitą pastebėjome tik nuo Beržūnos.

Pavakare įplaukėme į kažkokią Nemuno įlanką ar šiaip praplatėjimą. Vaizdas buvo pasakiškas: nemažas vandens plotas, priešakyje – skardis su nepaliestu mišku ir išvartomis ant jo. Užlipome ant skardžio. Visur miškai, miškai, tarp jų sidabrinė Nemuno juosta, kurio bangelėse žaidžia skęstančios už miško saulės paskutiniai spinduliai.

Neilgai grožėjomės gamtos vaizdais, nes netrukus išgirdome Rimo ir Tado šūkaliojimus. Teko plaukti per įlanką jų pasiimti. Pasirodo, Deliatičiuose jie surado tą patį Trubką, apie kurį Kolupaila pasakojo savo „Nemune“, ir kuris jam buvo vadovu iki Gardino. Dabar jis jau buvo visiškai senas ir nedaug ką kalbėjo.

Dešiniajame krante, gražiame pušynėlyje, sustojome nakvynei. Beverdant vakarienę, atėjo senyva moteris, ganiusi netoliese kolūkio bandą. Įsikalbėjome. Dejavo, kad prie lenkų buvo blogai gyventi, o jau prie rusų – dar blogiau. Už vieną darbo dieną gaunanti apie 0,15 darbadienio... Ką ir besakyti.

Kai po karo, pasakojo ji, buvo badmetis, ji važiuodavo duonos net į ... Karaliaučių. Teko jai būti ir Kaune, apie kurį ji nepaprastai gerai atsiliepia. Kai ji nuėjo savais keliais, mes numigome. Naktis buvo šilta, todėl visi gerai miegojo, ir atsikėlėme vėliau nei paprastai.

Birželio 18 d.

Girdime iš toli atplaukiant vilkiką su sieliais. Greitai krauname daiktus ir, atsistūmę nuo kranto, prisikabiname prie sielių. Tik gaila, kad ties Nikolajevo kaimu, sukantis ties posūkiu, sielis „užvažiavo“ ant kranto, ir mes turėjome jį palikti.

Nemuno krantai keitėsi. Dabar jie buvo statūs, ištisiniai skardžiukai, apaugę tankiu, daugiausiai spygliuotu mišku. Nepaprastai gražu. Miškai nuo krantų nesitraukia, prasideda Nalibokų girios masyvai. Nemuno vaizdingumu negalėjome atsigėrėti. Pietų sustojimą pasirinkome ant skardžio su nusvirusiomis eglėmis. Čia mus pralenkė vilkikas su sieliais, plaukiąs į Gardiną, bet kadangi jis plaukė ne greičiau už mus, nutarėme juos pavyti.

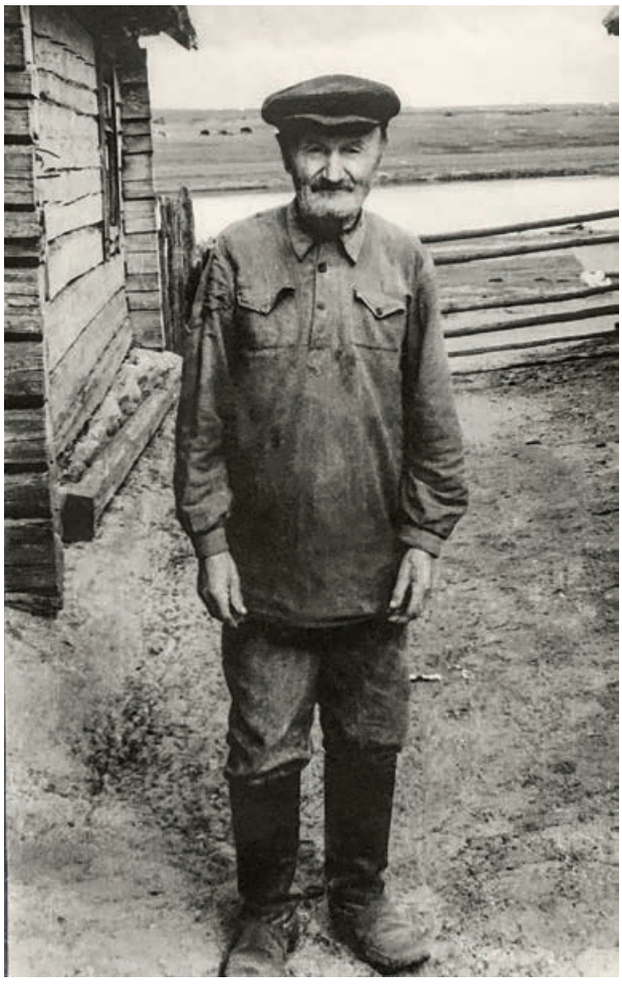

Ivanas Trubko iš Deliatičių. 1958 m. birželio 17 d.
R. Matulio nuotrauka, saugoma K. Vaškelio albume

Toliau beplaukdami, netikėtai greit priplaukėme Morinę. O paskui pasiekėme ir Gaujos žiotis su to paties pavadinimo kaimu. Atkreipėme dėmesį į žmones, kažką nešančius nuo kranto į valtį. Vėliau jie plaukė paskui mus ir vis matavo vandens gilumą. Mes sustojome nakvynei, jie taip pat tolėliau sustojo. Dabar pamatėme, kad jie „kažką“ sumetė į vandenį ir greit spruko iš tos vietos. Pasigirdo sprogimas, kitas, trečias.... Aukšti vandens ir žemių stulpai iškilo į padangę. Jie tą „šposą“ pakartojo dar keletą kartų, tuo suteikdami mums malonumą. Dar šokome gaudyti pritrenktų žuvų, bet laimikis buvo menkas.

Besiruošiant vakarienei, mus aplankė kaimenės piemuo. Tai buvo nejaunas vyras su mažu

berniuku. Iš pažiūros jis atrodė simpatiškai, bet pasigailėtinai skurdžiai. Tuojau įsišnekėjome. Senis pasirodė nepaprastai didelis patriotas. Kaip ir visi, jis dejavo, kad vos su vaiku išsimaitina, o užkalbintas apie politiką atsako, kad nežinąs, kaip galvoja jaunimas, bet jie, seniai, dar muš „Ivaną Ivanovičių“, kaip jis išsireiškia. Iš jo sužinojome, kad čia lietuvių jau negyvena, bet už 80 km Lydoje jų dar yra. Iš ryto, apie 6 val., mes dar nutarėme su juo susitikti, bet kur tau! Pramiegojome.

Birželio 19 d.

Atsikėlėme tik 8 val. Dangus buvo apsiniaukęs ir grasė lietumi. Greitai išplaukėme, bet tuoj turėjome sustoti ir slėptis nuo lietaus. Lijo nesmarkiai, bet palapinėje išsėdėjome 4 valandas. Toliau plaukdami dešiniajame krante pamatėme apgriuvusį namuką. Išlipome paieškoti lentgalių, iš kurių būtų galima pasidaryti irklas.

Pasirodo, čia būta kažkokios pirties. Nudžiovėme keletą lentų ir netoliese apsistojome nakvynei. Netrukus atėjo keletas karininkų ir paprašė persikelti valties. Miške, pasirodė, knibžda aibės kareivių. Mes kaip tik įsitaisėme prie patrulinio tako ir tuoj susidūrėme su sargybiniais, bet, patikrinę mūsų dokumentus, jie nieko nesakė. Paaiškėjo, kad čia, dešiniajame Nemuno krante, pusė kilometro aukščiau Ditvos žiočių, buvo kažkoks slaptas poligonas, ar kas?

Iki vakaro mudu su Tadu nutašėme irklą ir dar spėjome pakalbėti su vienu meškeriojančiu kareiviuku. Pasigyrė, kad jis esąs demobilizuotas mažinant armiją ir dabar sėdi be antpečių ant Nemuno kranto ir meškerioja...

Birželio 20 d.

Ryte įsitaisėme pagaliukus valtyje dėl irklų, kai ką sulaužėme bemėgindami, vėl darėme, ir tik apie 11 val. išplaukėme. Dabar su dviem irklais buvo žymiai greičiau.

Tuoj praplaukėme Ditvos žiotis ir pasiekėme gerą tiltą, turbūt pirmąjį po Stolpcų. O kurie tiltai buvo prieš karą, dabar vos žymės belikę, kad jie buvo.

Toliau Nemunas vėl vingiavo tarp miškų, buvo platus, su daugybe dambų ir seklumų. Tuoj priplaukėme ir didelį geležinkelio tiltą, kertantį Nemuną Lydos-Baranovičių ruože. Dešinėje pusėje yra stotis Neman, ir kaimas šalia jos. Dar toliau sutinkame gražias krantinės vietas: pušynai, didžiuliai smėlio paplūdimiai, o žmonių nėra. Čia tiesiog niekas negyvena. Dar pasiekiame plento tiltą, jis Nemuną kerta Lydos-Slanimo ruože. Dešiniajame krante išsidėstęs Bielyčios bažnytkaimis. Praplaukiame tiltą, o jis labai įdomus: ilgas, per visą slėnį, net 15 taurų.

Jau pavakare priplaukiame Zblianų bažnytkaimį. Išlipame pasižiūrėti cerkvės. Ji labai įdomi, bet nufotografuoti galėjome tik bokštą, kita visa kliudė medžiai. Vietinių žmonių teigimu, tokio stiliaus cerkvė yra tik vienintelė Rusijoje.

Skubame toliau, nes netoli vakaras. Sustojome prie labai įdomaus skardžio. Smėlio krantas aukštas, bet ne toks status, kaip skardis, o lipant aukštyn palaidas smėlis be paliovos byra iš po kojų. Visiškai kaip Neringoje. Jautėme būsiant šalta, todėl į palapinę prisinešėme pušų šakų (eglių arti nebuvo). Ir ką pastebėjom, tai kad mūsų nekando uodai. Matyt, jau išplaukėme iš pelkių rajono, uodų puolimai buvo nežymūs.

Birželio 21 d.

Naktį iš tikrųjų buvo šalta, nes lijo. Atsikėlėme tik 9 valandą. Nors oras buvo ir blogas, bet fotografavome keletą vaizdų, nes gamtovaizdžiai čia buvo puikūs. Mocevičių kaime, dešiniajame krante, sustojus ir paklausus, koks čia kaimas, senis nenorėjo sakyti. Spoksojo, kaip ir visi, bet niekas nepaklausė mums jau įgrisusio klausimo: „Chlopcy, otkuda vy?“[13] Perėjome išilgai kaimą. Nepatiko. Nėra tvarkos, namai be tvarkos išsibarstę, ant langų ornamentų nėra.

Plaukdami toliau vėl turėjome progos gėrėtis Nemuno krantais: čia laibos ir aukštos pušys augo prie pat kranto, dauguma jų buvo sakinamos, matyt, pasmerktos iškirsti. Pavakare sustojame. Valtį įstūmėme giliai į įlanką, ir patys neblogai įsitaisėme.

Pirmą kartą savo kelionėje ėjome pirkti pieno. Ši pareiga teko man ir Rimui. Užlipome kitame krante ant aukšto molinio skardžio, kur buvo matyti keletas namų. Čia radome kažką panašaus į muziejinę retenybę. Mat moteris, pardavusi mums pieną, niekur kitur nebuvusi, kaip tik savo kaime. Ji nevažiavusi nei mašina, nei traukiniu ir neįsivaizduoja, kaip atrodo miestas... Turbūt nedaug yra tokių XX amžiuje ir dargi centrinėje Europoje.

Birželio 22 d.

Rytas apsiniaukęs, žada nekokį orą. Plaukėme nuobodžiai. Tik apie pietus priplaukėm Tureisko kaimą. Čia, kitoje Nemuno pusėje, gražiame ąžuolyne, sustojome pietums. Dešinėje Nemuno pusėje, tarp Tureisko, Beregovičių ir Rimkų kaimų, beveik laukuose, stovi cerkvė. Jos beveik nematyti: labai tankiai apsodinta medžiais, ir iš

13 „Vyrukai, iš kur jūs?“

„Dažnai plaukdavome po nukarusiomis gluosnių šakomis“. Nuotrauka iš K. Vaškelio albumo

tolo atrodo lyg būtų tanki giraitė viduryje tuščių laukų.

Beplaukiant toliau mus užklupo audra. Nutarėme plaukti nesustodami. Lietus prapliupo labai staigiai: lijo, smarkiai žaibavo, griaudė... Sausi išlikome tik dėka mūsų lietpalčių ir palapinės. Audra greitai praėjo, ir vėl nušvito saulė. Dabar vanduo atrodė ypatingai ramus, kaip veidrodis. Aplink neaukšti, bet statūs krantai. Pasiekiame ir didžiąsias Nemuno kilpas, kurios yra prieš Ščeros žiotis. Pasiekėme ir Zaborjės kaimą. Jis nedidelis, tik keletas trobesių, bet krantas vandens plaunamas, ir jiems nuolat reikia kilnotis su visais trobesiais.

Pagaliau ilgai lauktos Ščiaros žiotys. Ščiara – plati upė, beveik kaip pats Nemunas. Čia palieka Nemuną plaukiantieji į Juodąją jūrą. Toliau jau plaukiama Ščiaros upe, Oginskio kanalu ir taip petenkama į Dniepro baseiną.

Vakaras artėja, o miškų nėra. Tenka įsikurti ąžuolyne, kurių čia pilna.

Birželio 23 d.

Naktį prabundame ir girdime didelį ūžesį. Lyja, bet lyja nepaprastai smarkiai, tiesiog kaip iš kibiro. Ryte negalėjome nė pusryčių išsivirti, nes negausūs malkų ištekliai visiškai sušlapo.

Dar prieš Zelvėnų kaimą abipus krantų prasidėjo labai gražūs miškai. Tuoj pamatome ir pačius Zelvėnus (Antruosius Mastus). Čia gražūs, matyt, buvusio dvaro rūmai ir gelžbetoninis plento tiltas. Šis tiltas, matyt, buvo išsprogdintas, nes dabar toji dalis paremta mediniu tauru, o išmuštas tarpas užgrįstas rąstais. Toliau, už tilto, Nemunas kimšte prikimštas sielių. Dar keletą kilometrų iki Mastų tenka plaukti apsuptiems gražaus miško abiejuose krantuose ir plūduriuojančių sielių.

Mastai – rajono centras, nemažas miestelis su lentpjūve ir dideliu faneros fabriku. Nemune matosi aukšti buvusio tilto gelžbetoniniai taurai. Dabartinis tiltas plūduriuoja ant aukštų pontonų, todėl mes be vargo pralendame pro apačią.

Už Mastų pakrantėmis vėl tęsiasi miškai, o vėliau jau prasideda skardžiai.

Befotografuojant valtį prie skardžių, įvyko skaudi nelaimė: paskendo mūsų paskutinis kirvukas. Dabar palapinės kuoliukams kalti turėjome naudotis primityviausiu įrankiu – akmeniu. <...>

Birželio 24 d.

<...> Už didelio vingio pasirodo kaimas: pakrantėje išdžiaustyti tinklai, apverstos dugnu aukštyn valtys, o žmonių nematyti. Kiek tolėliau, prie pat Nemuno, ganosi trys didelės žąsys. Mūsų maisto atsargos pradeda baigtis, todėl nutarėme „pamedžioti“. Žąsys gagena – net skilvį kutena...

Stveriame su Tadu po lazdą ir išsilaipiname į krantą. Žąselės bailios, todėl tenka jas atsargiai apsupti ir varyti prieš statų kalną, kur jos nebus taip vikrios. Deja, žąsys nekvailos: jos smunka pro mane ir pasileidžia tiesiai į Nemuną. Jos išėjo iš apsupimo, ir nėra vilties pagauti, bet vis dėlto sviedžiu lazdą į pačią riebiausią (deja, šiuo laiku jos visos kūdos!) Yra!!! Žąsis verčiasi kelis kartus per galvą ir nekruta...

Bailiai dairydamiesi į šalis, iriamės toliau. Po pietų dešiniajame krante aptinkame kažkokią plytinę, o kitoje pusėje, prie senos valties, radome irklą, kuris mums buvo labai reikalingas. Toliau

„Priartėjus prie Gardino, krantai buvo statūs ir vaizdingi“. Nuotrauka iš K. Vaškelio albumo

Nemuno krantai pažemėja, slėnis praplatėjo: atsirado daug salų ir dar daugiau seklumų. Čia prie kranto pamatėme keleivinį garlaivį.

Vakare išdarinėjome žąsį ir padžiovinome šiek tiek virš laužo. Naktis buvo sausa, nelijo.

Birželio 25 d.

Pusryčiams išsivirėme manų košės ir vėl į kelionę (žąsį pasilikome juodesnei dienai).

Toliau krantai vėl keitėsi: kairysis pasidarė status ir aukštas, gi dešinysis – žemesnis ir apaugęs miškais. Vėliau iškilo ir dešinysis krantas. O dar labiau priartėjus prie Gardino, abu krantai suartėjo, suspaudė upę, o patys buvo statūs ir vaizdingi. <...>

Prie pat Gardino sutikome plaukiantį aukštyn keleivinį garlaivį ir nutarėme jo bangose pasisupti. Bangos ne taip jau didelės. Bet kas tai?! Priekyje mūsų atšvokščia ilga putota vandens ketera, po jos – antra, trečia... Mūsų plaukai pasišiaušė. Pasprukti jau vėlu. Banga kelis kartus aukštesnė už mūsų menkos valties bortukus, bet mes vis tiek iš įdomumo šypsomės. Staiga – smūgis... Mane, sėdėjusį pirmą, perlieja banga, vairavęs valtį Tadas pašoka pusmetrį aukštyn... Kita banga vėl persiverčia per mus. Jaučiu šaltą vandenį už kaklo, bet sėdžiu kaip medinis, valtyje kilo panika, jau pusė valties vandens ir grėsė nuskendimas, bet sumažėjusios bangos išgelbėjo mus nuo visiško išsimaudymo.

Išsikėlėme į krantą: vieta statyti palapinei netinkama. Lynoja, šlapi, ką daryti? Susikuriame ant kalno netoli kažkokio pionierių *lagerio*. Valtį ištempėme ant kranto, apvožėme ir palikome.

Nors ir lijo, bet aš su Rimu klampojam pakrantėmis, per griovius ir balas, pirkti duonos, kurios jau visai neturėjome. Praėjome geležinkelį, kuris buvo tik vienų bėgių, o tiltas buvo tuo įdomus, kad bėgiai eina ne viduje santvaros, kaip visur, bet viršuje santvaros. Žemiau yra plento tiltas. Jis buvo pastatytas prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą. Po karo jį atstatė tik 1930 m. Per Antrąjį pasaulinį karą jis vėl buvo sugriautas ir atstatytas tik 1949 m.

Gavę duonos grįžome „namo“. Pusę jos tuoj pat sukirtome, nes buvome smarkiai išalkę.

Birželio 26 d.

Šiaip taip prašalome drėgną naktį, o atsikėlę ryte nė nebandėme kurti ugnies, nes viskas aplink buvo šlapia. Nusileidome žemyn – o siaubas! Nėra mūsų valties! Greit nubėgome pas netoliese ėjusį sargybą kareivį. Jis buvo sukalbamas ir pasakė, kad valties jis pats pasigedęs, ir kad jie, kareiviai, jos nelietę.

Persikėlėme į kitą pusę ir ėjome pasroviui, nesitikėdami tarp krante pririštų rasti savąją. Einame nusiminę akmenuotu krantu, tik žiūrim: nė daugiau, nė mažiau, o greta su dviem kitom valtim stovi ir mūsiškė. Džiaugiamės, bet ji pririšta. Čia atvyko Tadas su irklais ir... pjūkleliu metalui pjauti. Greit anuliavome prirakinimą, bet tuoj išdygo mus plūstanti boba. Ji įrodinėjo, kad valties nevogusi, o jos Vaniuša pamatęs ją srovės benešamą ir ištraukęs, o dabar ji priklausanti tik jam. Mes daug ginčytis nebuvome mėgėjai, todėl padėkoję už „pasaugojimą“, nuvažiavome.

Čia likti nesinorėjo, todėl praplaukėme miestą ir įsikūrėme sodintiniame pušynėlyje aukštame

dešiniajame krante. Juozas su Tadu išėjo į miestą, o mudu pasilikę virėme žąsį. Žąsis virė nežmoniškai ilgai, ir juodviem sugrįžus, perdavėme tą malonumą ir palinkėjimą, kad išvirtų iki mums grįžtant.

Pirmasis mūsų dėmesį patraukęs objektas buvo Koložos cerkvė, esanti ant vieno iš trijų Gardino piliakalnių. Ji yra vienintelis statybos paminklas, išsaugotas per XIII a. totorių antplūdį. Jos vardas – Kolož̌a – aiškinamas tuo, kad šiame Gardino priemiestyje 1405 metais Vytautas Didysis apgyvendino karo belaisvius rusus iš Koložos miesto netoli Pskovo. Pati cerkvė yra įdomi savo stiliumi, bet viena jos pusė, matyt, buvo nugriuvusi, nes atstatyta medinė.

Ant kito kalno stūksojo balti rūmai ir dar matėsi pilies sienų likučiai apie juos. Mudu neužlipome pažiūrėti iš arčiau ir tik pavakare, didžiausiam savo apmaudui, sužinojome, kad tuose namuose yra geriausias Baltarusijoje kraštotyros muziejus. Ilgai dar slampinėjome Gardino gatvėmis, ieškodami valgyklos ir pašto. Pagaliau sudarome ir viena, ir kita.

Gardinas dabar nemažai išsiplėtęs, centras nemažas ir gražus, nors griuvėsių dar pasitaiko. Apytikriai mes jį prilyginome trečdaliui Kauno su 100 tūkstančių gyventojų. Bet visgi Gardino miestas dabar nuskriaustas. Seniau – karalių miestas, dabar – tik srities centras.

Mieste – keliolika bažnyčių, kiekviena su savo turtinga istorija. Karaliaus Batoro įsakymu, ties Gardinu per Nemuną buvo pastatytas labai gražus medinis tiltas su bokštu. Tas tiltas buvo laikomas gražiausiu visoje Lenkijoje. Tilto taurai buvo pastatyti iš medinių dėžių, prikrautų akmenų. 1718 m. tas tiltas buvo naujai atstatytas.

Plaukdami Nemunu per visą Gardiną, stebėjome jo krantų grožį. Tarp geležinkelio ir miesto tiltų krantai labai negražūs: prigrūsta visokių nešvarių landynių, pakrantėmis visokie šiukšlynai, matyti dar kažkoks fabrikėlis, taip pat apsikrovęs krūvomis griuvėsių ir kitokio šlamšto. Tuoj už miesto tilto dešiniojo kranto vaizdas pasikeičia, nors kairysis krantas lieka bjaurus. Dešiniojo krantinė išgrįsta, apsodinta medžiais, sutvarkyta. Bet vos pasibaigus tvarkingai krantinei, prie Gardinėlės upelio žiočių, kitu upeliu teka... kanalizacija, toliau – dar kita, smarvė...

Pavakare, apsikrovę nusipirkta duona, grįžtame į savo stovyklą: žąselė buvo išvirta ir skaniai garavo (keiksnojame miesto valgyklą, kam mes į ją ir ėjome). Ką nesuvalgėme, sukrovėme į dubenėlį, kitu užvožėme ir padėjome palapinės kampe. Bus pusryčiams.

Tik staiga pabundu naktį ir girdžiu čepsint ir kaulus traškant. Pašokau kaip gyvatės įgeltas. Na, galvoju, žąsieną ištiko tragedija. Taip ir buvo: dubenėlis kažkokiu būdu išlindo pro apačią palapinės ir buvo surastas kažkokio sujžūlėjusio šuns. Patikrinus rezultatus pasirodė, kad mums liko tik keletas kauliukų.

Bet pusryčiams ir tie buvo skaniai suvalgyti... <...>

Birželio 27 d.

Nemuno vingis greit nuo mūsų paslėpė Gardiną. Mes vėl keliavome tarp miškų, o krantai kaskart vis žemėjo ir žemėjo. Plaukėme gan greit ir jau pradėjom dairytis Lietuvos sienos. Visiškai nesitikėdami už staigaus posūkio pamatėme Augustavo kanalą. Jis toks menkutis pasirodė; dabar net valtimi praplaukti negalima būtų.

Toliau Nemunas išsisklaidė į keletą šakų, sudarydamas dideles salas. Vienoje iš salų sugavome dar nepaskrendantį žuvėdriuką, nors jis vandeniu ir gerai plaukė.

Dešiniajame krante pamatėme dvibokštę bažnyčią ir nuėjome su Rimu jos pažiūrėti. Paklausus, koks kaimas, gavome atsakymą, kad „Perelom“. Hm, girdėtas pavadinimas, bet kur? Tik nuplaukus nemažą atstumą *daėjo,* kad čia buvo Perlamo bažnytkaimis, o kitoje Nemuno pusėje įteka Juodoji Ančia, nuo kurios, kairiajame krante, prasideda dabartinės Lietuvos teritorija. <...>

Parengė Vykintas Vaitkevičius ir Ugnė Matulevičiūtė

A 1958 EXPEDITION BY SCHOOLCHILDREN FROM KAUNAS DOWN THE NEMUNAS RIVER

Vykintas VAITKEVIČIUS

Memoirs and historical research reveal that hiking expeditions and the broader movement of youth trekking played a significant role in Lithuania's path toward national revival. The aim was to educate and be educated: to get to know the land, protect nature and cultural heritage, and cultivate both physical stamina and inner strength. This article presents excerpts from the travel diary kept during the 1958 expedition along the Nemunas River. That summer, four schoolchildren paddled a wooden village boat from the river's source to its mouth, covering a distance of 853 kilometres over two months. It was a journey that proved difficult, meaningful, and inspiring. At the same time, the trip became a symbolic discovery of the homeland – one that extended beyond the borders of the Soviet republic. The young travellers sought not only adventure, but also actively pursued traces of Lithuanian history. In doing so, they contributed earnestly to the growing body of research about the Nemunas. The article also reviews earlier accounts of journeys along the river, published from the early 19th century through the mid-20th century.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2025 Nr. 3 (222)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Rasa KALINAUSKAITĖ – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@lnkc.lt

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Rasa KALINAUSKAITĖ. Apie Feniksą, žemišką laikinumą ir saulės kelią Siesikų pilyje | **1**

Tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Lobį saugantis slibinas ir slibino bruožų segė | **20**

Danutė PETRAUSKAITĖ. Dar kartą prisiminus pirmąją Dainų šventę Lietuvoje | **26**

Atmintis

VYDŪNAS. Gėtė ir religija | **35**

Skaitymai

Martynas LINGSAS. Praeitis dabarties požiūriu ir laiko ritmai | **45**

Atmintis

Jūratė GUDAITĖ. XX a. pr. Vilniaus lietuvių tautinio atgimimo fotografai Jurašaičiai | **50**

Skaitymai

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ. Suokalbis ant Jievaro tilto. Apie gelminį susitikimą psichoterapijoje | **67**

Knygos

Rasa KALINAUSKAITĖ. Laima Kėrienė: „Šia diena gyvenanti sąmonė – didžiausia grėsmė paveldui“. Apie Adelės Genovaitės Zinkevičiūtės į(si)pareigojimą saugoti Žemaitijos ir Klaipėdos krašto sakraliosios kalvystės paminklus | **75**

Atmintis

Vykintas VAITKEVIČIUS. 1958 m. kauniečių moksleivių ekspedicija Nemunu | **83**

Kęstutis VAŠKELIS. 1958 m. archeologinės ekspedicijos dienoraštis | **87**

Viršelyje: Siesikų dvaro sodybos rūmai. 2025 m. Arturo Valiaugos nuotrauka

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: tąsa, kaita, kartotė II“ remia Medijų rėmimo fondas. Skirta 36 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2025
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2025 06 19
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

Siesikų pilies sieninė tapyba. Fragmentas. 2025 m. Arturo Valiaugos nuotrauka

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga“ (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3),
  Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalo „Būdas“ publikacijos skelbiamos tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

The publications of the journal “Būdas” (Habitus) are now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

BŪDAS. 2025. Nr. 3 (222). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija